

Вісник

Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Серія: Філософія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 1 (36) 2018

Харків
«Право»
2018

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 25.01.2018 р.)*

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2018. – № 1 (36). – 182 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)
Видавець – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (*відповідальний секретар*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **члени редколегії:** **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Національна академія державного управління при Президентові України, Київ); **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Ч. Варга** – доктор юридичних наук, професор (Інститут правових досліджень Центру соціальних наук Угорської Академії наук, Угорщина); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Е. Г. Дворкін** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Х'юстона, США); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Я. Зелінські** – доктор політичних наук, професор (Природничо-гуманітарний університет в м. Седльце, Польща); **Ю. А. Калагін** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків); **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків); **Дж. Р. Ліндсі** – доктор філософії (політологія), професор (Державний університет Сент Клауда, США); **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. Маффесолі** – доктор соціологічних наук, професор (Паризький університет, Франція); **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, доцент (Харківська державна академія культури, Харків); **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, доцент (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ); **Л. Г. Сокурянська** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків); **І. Студін** – доктор філософії (право), професор (Університет Квебеку в Монреалі, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Заєда, ОАЕ); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого).

Відповідальний за випуск С. М. Мануйлов

Збірник наукових праць «Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія» зареєстрований ВАК України як наукове фахове видання з соціологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2017 № 996).

Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина); а також базах даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін.

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 5 от 25.01.2018 г.)*

Вестник Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого». Серия: Философия / редкол.: А. П. Гетьман и др. – Харьков : Право, 2018. – № 1 (36). – 182 с.

Основатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

Издатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридических наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Е. Н. Мануйлов** – доктор философии, профессор (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **члены редколлегии:** **Э. А. Афонин** – доктор социологических наук, профессор (Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев); **О. К. Бурова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Ч. Варга** – доктор юридических наук, профессор (Институт правовых исследований Центра социальных наук Венгерской Академии наук, Венгрия); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Э. Г. Дворкин** – доктор философии (социология), профессор (Университет Хьюстона, США); **А. П. Дзедбань** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Я. Зелински** – доктор политических наук, профессор (Естественно-гуманитарный университет в г. Седльце, Польша); **Ю. А. Калагин** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Харьков); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Г. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр); **Г. Н. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков); **Дж. Р. Линдси** – доктор философии (политология), профессор (Государственный университет Сент-Клауда, США); **Н. М. Лисица** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнецца, Харьков); **В. А. Лозовой** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. И. Максимов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. Маффесоли** – доктор социологических наук, профессор (Парижский университет, Франция); **Н. И. Панов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. В. Петришин** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребная** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. И. Романюк** – доктор политических наук, доцент (Харьковская государственная академия культуры, Харьков); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев); **А. В. Сердюк** – доктор юридических наук, доцент (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор политических наук, профессор (Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев); **Л. Г. Сокурнянская** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков); **И. Студин** – доктор философии (право), профессор (Университет Квебека в Монреале, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор философии (социология), профессор (Университет Зайеда, ОАЭ); **Е. Н. Юркевич** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого).

Ответственный за выпуск **Е. Н. Мануйлов**

Сборник научных трудов «Вестник Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого». Серия: Философия» зарегистрирован ВАК Украины как научное специализированное издание по социологическим наукам (приказ Министерства образования и науки Украины от 11.07.2017 № 996). Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и таких международных наукометрических базах: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия); а также базах данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и др.

Адрес редакционной коллегии: 61024, Харьков, ул. Пушкинская, 77, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav the Wise National Law University (the protocol No. 5 of 25.01.2018)

«The Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Philosophy / Editorial board: A. Getman, et al. – Kharkiv: Pravo, 2018. – Issue No. 1 (36). – 182 p.

Founder – Yaroslav the Wise National Law University (YWNLU)

Publisher – Yaroslav the Wise National Law University (YWNLU)

EDITORIAL BOARD:

Anatoly Getman – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YWNLU); **Oleg Danilyan** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YWNLU); **Mikhail Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YWNLU); **Eugene Manuylov** – Doctor of Philosophy, Prof. (*Managing Editor*, YWNLU); **Editorial Board members**: **Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv); **Olga Burova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Anthony Gary Dworkin** – PhD (Sociology), Prof. (University of Houston, USA); **Oleksandr Dzeban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Lyudmila Gerasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YWNLU); **Yuri Kalagin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv); **Yuri Kalinovskiy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Habibul Haque Khondker** – PhD (Sociology), Prof. (Zayed University, UAE); **Galina Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Vitaliy Krivoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro); **Galyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv); **Jason Royce Lindsey** – PhD (Political Science), Prof. (St. Cloud State University, USA); **Victor Lozovoy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Nadejda Lysytsya** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociology), Professor Emeritus (University of Paris, France); **Sergey Maksymov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YWNLU); **Mikola Panov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YWNLU); **Oleksandr Petryshyn** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YWNLU); **Stanislav Pogrebniak** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YWNLU); **Victoriya Pogribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YWNLU); **Igor Polischuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YWNLU); **Oleksandr Romanyuk** – Doctor of Political Sciences, Associate Prof. (Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv); **Sergey Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv); **Oleksandr Serdyuk** – Doctor of Juridical Sciences, Associate Prof. (YWNLU); **Vladimir Smolyanuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vadym Hetman Kyiv National Economics University, Kyiv); **Lyudmila Sokuryanska** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv); **Irvin Studin** – PhD (Law), Prof. (University of Quebec in Montreal, Canada); **Csaba Varga** – Dr. Habil. (Law), Professor Emeritus (Institute for Legal Studies of the Social Science Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Hungary); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YWNLU); **Jacek Zielinski** – Dr. Habil. (Political Science), Prof. (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland).

Managing Editor – Eugene Manuylov

The collection «The Bulletin of the National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”. Series:

Philosophy» is registered by the Higher Attestation Commission of Ukraine as a scientific professional publication in Sociology (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of the 11.07.2017 № 996).

The collection of scientific papers registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany); as well as databases «Scientific Periodicals Ukraine» and «Bibliometryka Ukrainian science» of V. I. Vernadsky National library of Ukraine et al.

Address of the editorial board: Yaroslav the Wise National Law University, 77, Pushkinskaya St., Kharkiv, 61024. Tel. (057) 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Філософія

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЬОБАНЬ О. П.</i> Проблема співвідношення інформаційних прав та інформаційної свободи людини в сучасному світі	8
<i>МАНУЙЛОВ С. М., КАЛИНОВСЬКИЙ Ю. Ю.</i> Вплив «політичної доцільності» на буття правових норм та цінностей у сучасному вітчизняному державотворенні	20
<i>ПРУДНИКОВА О. В.</i> Роль засобів масової комунікації у розвитку інформаційної культури вітчизняного соціуму в умовах «гібридної війни»	33
<i>ФІНІН Г. І.</i> Сучасні інформаційні технології у виховних практиках навчального закладу	43
<i>ЖДАНЕНКО С. Б.</i> Атрибутивність та модальність відповідальності в інформаційному суспільстві	52
<i>КОВАЛЕНКО І. І., КАЛЬНИЦЬКИЙ Е. А.</i> До проблеми обґрунтування процесуальності правового життя	65
<i>МЕЛЯКОВА Ю. В.</i> Буття права та буття у праві: від перформативу до перформансу	90
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Медійно-інформаційна сторона роботи Національної поліції	114
<i>СТАСЕВСЬКА О. А.</i> Експлікація аксіологічного аспекту концепту «історична пам'ять»	123
<i>САТОХІНА Н. І.</i> Право як спосіб освоєння минулого: правда, справедливість, примирення	136
<i>МИХАЙЛОВСЬКИЙ Р. А.</i> Кризові прояви духовності у повсякденності інформаційного суспільства	144
<i>ЧЕРНІЄНКО О. В.</i> Візуальна метафора ідентичності людини	156
НАШІ АВТОРИ	171
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	172
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ «ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ “ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО”. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»	173

СОДЕРЖАНИЕ

Философия

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЕБАНЬ А. П.</i> Проблема соотношения информационных прав и информационной свободы человека в современном мире.....	8
<i>МАНУЙЛОВ Е. Н., КАЛИНОВСКИЙ Ю. Ю.</i> Влияние «политической целесообразности» на бытие правовых норм и ценностей в современном отечественном государственном строительстве	20
<i>ПРУДНИКОВА Е. В.</i> Роль средств массовой коммуникации в развитии информационной культуры отечественного социума в условиях «гибридной войны».....	33
<i>ФИНИН Г. И.</i> Современные информационные технологии в воспитательных практиках учебного заведения	43
<i>ЖДАНЕНКО С. Б.</i> Атрибутивность и модальность ответственности в информационном обществе	52
<i>КОВАЛЕНКО И. И., КАЛЬНИЦКИЙ Э. А.</i> К проблеме обоснования процессуальности правовой жизни	65
<i>МЕЛЯКОВА Ю. В.</i> Бытие права и бытие в праве: от перформатива к перформансу	90
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Медийно-информационная сторона работы в Национальной полиции	114
<i>СТАСЕВСКАЯ О. А.</i> Экспликация аксиологического аспекта концепта «историческая память»	123
<i>САТОХИНА Н. И.</i> Право как способ освоения прошлого: правда, справедливость, примирение	136
<i>МИХАЙЛОВСКИЙ Р. А.</i> Кризисные проявления духовности в повседневности информационного общества	144
<i>ЧЕРНИЕНКО О. В.</i> Визуальная метафора идентичности человека.....	156
НАШИ АВТОРЫ	171
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ	172
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ «ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА “ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ УКРАИНЫ ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО”. СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ»	173

CONTENTS

Philosophy

<i>DANILYAN O. G., DZOBAN A. P.</i> The problem of correlation between information rights and information freedom of man in the modern world.....	8
<i>MANUILOV E. M., KALYNOVSKY Y. Y.</i> The influence of «political expediency» on the existence of legal norms and values in the modern national state building	20
<i>PRUDNYKOVA O. V.</i> The role of mass communication in development of information culture of the domestic society in the conditions of the «hybrid war»	33
<i>FININ G. I.</i> Modern information technologies in educational practices of an education institution	43
<i>ZHDANENKO S. B.</i> Attribution and modality of responsibility in the information society.....	52
<i>KOVALENKO I. I., KALNYTSKYI E. A.</i> On the issue of confirming process nature of legal life.....	65
<i>MELYAKOVA J. V.</i> The being of law and being in the law: from performative text to performance	90
<i>TROFYMENKO V. A.</i> Medium-information side of work of the National Police	114
<i>STASEVSKA O. A.</i> Explication of the axiological aspect of the concept «Historical memory».....	123
<i>SATOKHINA N. I.</i> Law as a way of mastering the past: truth, justice, reconciliation	136
<i>MYKHAILOVSKY R. A.</i> Manifestations of the crisis spirituality in the everyday information society	144
<i>CHERNIENKO O. V.</i> Visual metaphor of human identity	156
OUR AUTHORS	171
AUTHOR INDEX	172
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION «THE BULLETIN OF THE NATIONAL UNIVERSITY «YAROSLAV THE WISE LAW ACADEMY OF UKRAINE». SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY»	173

ФІЛОСОФІЯ

UDC 1:316.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.36.123053>

Danilyan Oleg Gennadiyvych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

e-mail: odana@i.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5308-4664>

Dzoban Olexander Petrovych, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor, Professor Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

e-mail: a_dzeban@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>

THE PROBLEM OF CORRELATION BETWEEN INFORMATION RIGHTS AND INFORMATION FREEDOM OF MAN IN THE CONTEMPORARY WORLD

The article substantiates that the guarantees of human rights and freedoms in the information sphere are among the most important principles of the formation of a law-governed state and civil society. It is shown that law is a tool which with the help of special legal methods makes it possible to realize the information freedom of a person. Being the product and the result of the natural development of the whole society, law has to take into account interests of both the whole society and the individual. Law gives a person a number of opportunities which can be used to exercise information freedom intrinsic to man.

Keywords: *freedom; law; information; information society; information rights; information freedom.*

Problem setting. The guarantees of human rights and freedoms in the information sphere are among the most important principles of the formation of

a law-governed state and civil society. These rights are also included in the effective mechanism of public administration in a democratic society. This determines ensuring the protection of human rights and freedoms in the information sphere as one of the most important goals of information security, and an individual as its main object. The man is a free being, who a priori possesses freedom of activity and behaviour, has freedom of choice, even related to his/her own life, because he/she can choose between life and death. However, man as a living being cannot exist outside society, but each individual has his/her own amount of freedom, so it becomes necessary to find a common for everybody measurement of civil freedom, within which personal freedom would be exercised. Effective ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens can be achieved only when the structure, forms of activity, the style of work and an attitude towards an individual are optimal in terms of perception and quick response to any negative aspects that restrain in this or that case the practical realization of rights and freedoms, as well as legitimate interests of members of society.

The analysis of basic research and publications shows that the rights and freedoms of man and citizen were the main slogan and the greatest achievement of any known revolutions and wars. It was found long ago that there is a close interconnection between information, freedom, justice and law, not accidentally in the VIII century BC there were rules governing human information activity. Due to the development of society caused by technological progress, there was an intensive development of the sphere of human information activities. Technology-related development led to the formation of a new type of society – information society, entailing distinguishing a special type of human freedom – information freedom, and a special class of rights – information rights.

Despite the available research works in this field, the philosophical analysis of the problem of the correlation between information rights and information freedom of man in the modern world is not given due attention. Therefore, **the purpose of this article** is to consider some philosophical aspects of the dyad «information rights – information freedom» in the context of its conceptualization.

The main research material. Each state should provide for a person who is on its territory the opportunity to exercise information freedom. At the same time, the state has to limit itself by law as well as by natural and information rights of man [1, p. 297].

Information rights play a special role in information freedom. By establishing the interdependence of proper and possible behaviour, the unity and equality of mutual rights and obligations, law, delineating the boundaries of freedom, appears as a positive aspect of freedom, which eliminates arbitrariness, tyranny and oppression of an individual.

Especially it should be noted that positive law as a system of rules is designed to regulate people's behaviour in various ways. The initial stage of adjusting people's behaviour using law is informing people about the components of law and about the content of rules. Knowing the content of rules, a person will act in accordance with them (an ideal case). Moreover, this feature is organically intertwined in the very essence of law, law itself is informative, it cannot exist without information relations between people. Only being a part of the information that people exchange, law is able to achieve expected results.

Law is a tool which, with the help of special legal methods, makes it possible to realize the information freedom of a person. Being the product and the result of the natural development of the whole society, law has to take into account the interests of both the whole society and the individual. Law gives a person a number of opportunities which can be used to exercise information freedom intrinsic to man.

The body of rules, which is enshrined in law and realizes the information freedom of a person, is called information rights. Let us pay attention to the fact that the interpretation of information rights of man is often given low priority. The concept of information, in turn, is also interpreted only partially. Some researchers in fact generally narrow the right to information down to freedom of information [2–3]. Information rights are primarily designed to realize the individual information freedom, including also dissemination of information.

Various researchers make attempts to divide the right to information into two components: the right of access to information and the right to information activities [4–6]. However, in our opinion, this approach is not quite correct, since information rights all together are called upon to realize the information freedom of a person, thus, their division and moreover contrasting will make this task difficult to implement. This division will not facilitate studying information rights since they are interrelated and it is impossible to study them separately.

Information rights today require such an interpretation, in which, first of all, their main component – information freedom – will be taken into account. If to consider it, information rights of a person are a set of rules protected by public authority, which establish the principle of equal rights for people, establish the priority of human freedom and protect human freedom in the field of receiving, producing and transmitting information. It includes both the body of information rights and the influence of human freedom, the fundamental role of information freedom in the implementation of information rights.

Information rights consist of different sets of rules, differing in their legal force, in the territory where they are valid, in their normative force and so on. According to the Constitution of Ukraine (Article 34), information rights consist of the following rights: freely collect, store, use and disseminate information verbally, in

writing or in any other way – at a person's discretion [7]. This composition of information rights differs from the body of information rights adopted at the international level. At the same time, the difference between the bodies of information rights of Ukraine and Europe is quite understandable. Information rights should guarantee the realization of the entire cycle of information freedom of a person. In Europe, legislation is aimed mainly to legitimise the bodies of two information rights: the receipt and dissemination of information. This is due to the fact that the receipt of information means the search for it and its distribution means processing, including the production of new information based on the previously obtained one. But the totalitarian past of Ukraine does not allow us to limit ourselves to a minimum set of information rights in the Constitution, prioritising morality and customs of the society as well as legal awareness.

Information rights cannot be united in any particular group, as they are used by a person in all spheres of life, at different stages, which emphasizes the importance of information rights, their significant place in the life of each person.

In addition to the rights that directly realize information freedom, there are «related rights», which mean a group of rights that promote the realisation of a number of rights and freedoms, as well as information freedom of a person, information rights. This is the right to petition, to appeal to government bodies, to freedom of the media, the right to receive information about the environmental situation, etc. Information rights do not duplicate them and are correlated as a whole and a part. It means that information rights regulate information processes in the spheres, which are not regulated by other information laws. Information rights organically enter the structure of other rights and freedoms, order information processes. But when using all the rights related to the issues of provision of information, it is first of all necessary to focus on the principles of information freedom of a person which occupies a prominent place and establishes the principles of using rights related to information processes.

Since information freedom determines a combination of certain possibilities of information rights, it is information freedom that should be spoken about in modern society, it is necessary to study and interpret information rights from the standpoint of information freedom [8–9].

In all modern definitions of information law, the emphasis is on the information itself, it is the main subject which relations are subject to regulation. Information is considered almost independently, without reference to any subject. At the same time, the issues of information freedom of a person are closely connected with information, the information freedom of a person solves dilemmas in which information is present. This makes the body of rules relating to the information freedom similar to the body of rules which is a part of information law. But the former cannot exist by itself, without a person, without the complex interrelated

structure of his/her rights and freedoms. Information freedom of a person should be considered in the context of other rights and freedoms, usually taking into account the rules dealing with information.

In information law, information plays a crucial role, regardless of who is its carrier, producer and so on. The study of information freedom shows that freedom but not information has the key functions, although information is a component of information freedom. It is important to correlate information freedom and other rights and freedoms, to construct their hierarchy, interrelation and interdependency. Thus, information freedom of a person, a body of rules that regulates it, is not included into the subject of information law and should be studied separately.

When exercising information freedom, a person receives information about various objects of the material and ideal world, and also exchanges information with various objects, creates new information. The acquisition of information about objects and its transmission occurs through the interaction with information carriers that can both have information about a single object and accumulate information about a variety of objects, transform it.

The concept of «information carrier» is somewhat similar to the notion of «subject of duties» in the information sphere. The latter has information that is interesting for a person, and is obliged to help a person in the realization of information freedom. An important feature of an information carrier is that it is obliged not only to transmit information to a person, but also to perform other functions that contribute to the information freedom of a person: to receive information from a person, to facilitate its transmission, production, etc. [1, p. 300].

Thus, the realization of information freedom in modern society is one of the most important tasks. At the same time, Ukraine has some difficulties with this realization due to the fact that existing legal framework is not properly developed, there is a lack of economic, political, ideological and social guarantees for the realisation of information freedom. Unfortunately, our state is unable today, due to immanent factors and asymmetric information influences on the part of the aggressor state, to develop in the direction of information openness, therefore the role of the functional impact, the expansion of the role of civil society in the processes under consideration in the current conditions, is growing rapidly.

At the same time, it is necessary to emphasize that the information freedom of a person is not absolute. The right of each state and the system of values adopted in society presuppose their own ways of limiting the information freedom of a person.

Restriction of information freedom is provided for at the international level, in the *Universal Declaration of Human Rights*, in which Article 29 states [11]:

1. Everyone has duties to the community in which alone the free and full development of his personality is possible.

2. In the exercise of his rights and freedoms, everyone shall be subject only to such limitations as are determined by law solely for the purpose of securing due recognition and respect for the rights and freedoms of others and of meeting the just requirements of morality, public order and the general welfare in a democratic society.

3. These rights and freedoms may in no case be exercised contrary to the purposes and principles of the United Nations.

Thus, the information freedom of a person exists up to a certain limit, after crossing which a person by his/her actions begins to violate rights and freedoms of other people. The most difficult issue that society faces is establishing the limits within which a person can enjoy freedom. The problem, according to A. Krotov's just remark, is as follows [12, p. 57]:

- in different historical periods of society development people established different levels of permissible freedom which influenced the further development of society;

- it is impossible to establish a constant level of realization of permissible freedom, as it changes as society itself changes;

- the level of freedom is not established by one or several regulations, it is a complex phenomenon that is regulated by various social phenomena.

It is impossible to establish the potential level of freedom even nowadays. The permissible degree of freedom is influenced by international and national law, the mentality of the population, the level of culture, upbringing, education, events in the social and cultural environment, etc.

Restrictions on information freedom are established, in particular, in the *International Covenant on Civil and Political Rights* (Article 19): «Everyone shall have the right to freedom of expression; this right shall include freedom to seek, receive and impart information and ideas of all kinds, regardless of frontiers, either orally, in writing or in print, in the form of art, or through any other media of his choice. The exercise of the rights carries with it special duties and responsibilities. It may therefore be subject to certain restrictions, but these shall only be such as are provided by law and are necessary: (a) for respect of the rights or reputations of others; (b) for the protection of national security or of public order, or of public health or morals» [13].

The European Convention on Human Rights, in turn, has provided the restriction of freedom of information rights (Article 10): «The exercise of these freedoms, since it carries with it duties and responsibilities, may be subject to such formalities, conditions, restrictions or penalties as are prescribed by law and are necessary in a democratic society, in the interests of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, for the protection of the reputation or rights of others, for preventing the

disclosure of information received in confidence, or for maintaining the authority and impartiality of the judiciary» [14].

Information freedom restricts activities aimed at maintaining order, in some cases, keeping state secrets and information about the environmental situation. This permits at the state level providing more restrictions on information freedom than it is permitted under the *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*.

Restrictions, caused by the status of state secrets, are related, in general, to the possibility of transmitting information, which can be carried out only under certain conditions; permission of the public authority to transfer information; observance of a certain amount of information; availability of appropriate access for citizens (which permits carrying out various actions with information pertaining to state secrets).

The use of information related to state secrets entails a number of restrictions on human rights and freedoms:

- the right to travel abroad for a period specified in the employment contract (agreement) when registering a citizen's access to state secrets;
- the right to disseminate information constituting a state secret, and to use discoveries and inventions containing such information;
- the right to privacy while conducting verification activities during the period of registration of access to state secrets.

Expressing the desire to get access to information related to state secrets, a person deliberately deprives himself/herself of a number of rights and freedoms. The problem is that the list of information that can be classified as a state secret, makes it possible to restrict freedom of information with respect to a large body of information, which is a violation of the information freedom of a person. In addition, many actions related to state secrets are not regulated by law, but are subject to regulation by departmental acts, and also entail a violation of human rights and freedoms.

The realization of information freedom is carried out not only by the introduction of restrictive measures. Protective function of law, which guarantees the protection of information freedom both by a person as self-defense and by the state, is important.

Thus, as a **conclusion**, it should be noted that in the information society the information context of human rights and freedoms becomes especially important, therefore, awareness of the correlation between information rights and information freedom in their dialectical unity is a worldview problem of our time. A comprehensive study of information freedom of an individual and information law is required at the level of philosophical reflection, and it is the prospect of further scientific research in this area.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія. Харків : Майдан, 2013. 360 с.
2. Середюк В. В. Свобода масової інформації: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 18 с.
3. Дуцик Д. Р. Роль засобів масової інформації у забезпеченні політичних прав та свобод громадян у демократичному суспільстві : автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2003. 19 с.
4. Губин П. Е. Право на информацию в предпринимательской деятельности. Москва : Ирис Групп, 2010. 217 с.
5. Родионов И. И. Формирование и развитие рынка информационных услуг и продуктов в условиях глобализации : автореф. дис. ... д-ра экон. наук. Москва, 2002. 22 с.
6. Уханов В. А. Информационная деятельность человека : автореф. дис. ... д-ра филос. наук. Екатеринбург, 1997. 23 с.
7. Конституція України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення 08.12.2017 р.).
8. Свобода інформації в Україні та світі. Теорія та практика : посібник / упоряд.: О. М. Павліченко, Р. І. Стадник. Харків : Права людини, 2015. 215 с.
9. Свобода інформації в Україні. Удосконалення законодавства і практики / Є. Захаров [та ін.]. Харків : Права людини, 2009. 179 с.
10. Полетило К. С. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах країн ЄС (1957–1995 роки вступу) і США : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 199 с.
11. Всеобщая Декларация прав человека URL: <http://www.un.org/ru/documents/udhr/>.
12. Кротов А. В. Конституционное право граждан на информацию и свободу информации : дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2007. 202 с.
13. Международный пакт о гражданских и политических правах. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
14. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. URL: www.memo.ru/prawo/euro/eucnv.htm (дата звернення 10.10.2017 р.).

REFERENCES

1. Dzoban O. P. (2013). *Filosofia informatsiinoho prava: svitohliadni y zahalnoteoretychni zasady*. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
2. Serediuk V. V. (2010). *Svoboda masovoi informatsii: konstytutsiino-pravovyi aspekt. Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Dutsyk D. R. (2003). *Rol zasobiv masovoi informatsii u zabezpechenni politychnykh prav ta svobod hromadian u demokratychnomu suspilstvi. Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Gubin P. E. (2010). *Pravo na informatsiyu v predprinimatelskoy deyatelnosti*. Moscow: Iris Grupp [in Russian].
5. Rodionov I. I. (2002). *Formirovanie i razvitie ryinka informatsionnykh uslug i produktov v usloviyakh globalizatsii. Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
6. Uhanov V. A. (1997). *Informatsionnaya deyatelnost cheloveka. Extended abstract of Doctor's thesis*. Ekaterinburg [in Russian].
7. Konstyuttsiia Ukrainy Constitution of Ukraine. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
8. Pavlichenko O. M., Stadnyk R. I. (Eds.). (2015). *Svoboda informatsii v Ukraini ta sviti. Teoriia ta praktyka*. Kharkiv: Prava liudyny [in Ukrainian].
9. Zakharov Ye. et al. (2009). *Svoboda informatsii v Ukraini. Udoskonalennia zakonodavstva i praktyky*. Kharkiv: Prava liudyny [in Ukrainian].
10. Poletylo K. S. (2014). *Informatsiini prava i svobody liudyny ta yikh sudovy zakhyt u konstyuttsiinykh normakh krain Yes (1957–1995 roky vstupu) i SShA*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
11. Vseobshchaya Deklaratsiya prav cheloveka. URL: <http://www.un.org/ru/documents/udhr/> [in Russian].
12. Krotov A. V. (2007). *Konstitutsionnoe pravo grazhdan na informatsiyu i svobodu informatsii. Extended abstract of candidate's thesis*. Kazan [in Russian].
13. Mezhdunarodnyy pakt o grazhdanskih i politicheskikh pravah. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml [in Russian].
14. Evropeyskaya konventsiya o zaschite prav cheloveka i osnovnykh svobod. URL: <http://www.memo.ru/pravo/euro/eucnv.htm> [in Russian].

Данильян Олег Генадійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, Україна

ПРОБЛЕМА СПІВІДНОШЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВОБОДИ ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Постановка проблеми. *Гарантії прав і свобод людини щодо інформаційної сфери належать до найважливіших засад формування правової держави та громадянського суспільства. Ці права включені і до дієвого механізму державного управління в демократичному суспільстві. Це визначає забезпечення захисту прав і свобод*

людини в інформаційній сфері однією з найважливіших цілей інформаційної безпеки, а саму людину – найголовнішим її об'єктом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що права і свободи людини та громадянина були основним гаслом і найбільшим здобутком будь-яких відомих революцій і воєн. Давно виявлений тісний взаємозв'язок інформації, свободи, справедливості і права. Не випадково ще в VIII ст. до н. е. існували норми, які регулювали інформаційну діяльність людини. Однак, незважаючи на наявні наукові доробки у даній царині, філософському аналізу проблеми співвідношення інформаційних прав та інформаційної свободи людини в сучасному світі не приділяється належної уваги.

Метою статті є розгляд окремих філософських аспектів діади «інформаційні права – інформаційна свобода» в контексті її концептуалізації.

Вклад основного матеріалу. Ефективне забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян може бути належним лише за умов, коли структура, форми діяльності, сам стиль праці, ставлення до людини будуть оптимальними у плані відчуття та швидкого реагування на будь-які негативні моменти, які стримують у тому чи іншому випадку практичне здійснення прав і свобод, а також законних інтересів членів суспільства. Виняткову роль в інформаційній свободі відіграють інформаційні права людини. Встановлюючи взаємозалежність належної їй можливої поведінки, єдність і рівність взаємних прав та обов'язків, право, окреслюючи межі свободи, виступає як позитивне буття свободи, яке виключає свавілля, пригнічення особистості тощо. Показано, що право є засобом, який за допомогою спеціальних правових методів дозволяє реалізувати інформаційну свободу людини. Право повинне враховувати інтереси як суспільства, так і індивіда. Воно надає людині низку можливостей, скориставшись якими, вона зможе реалізувати притаманну їй інформаційну свободу. Інформаційні права людини складаються з різного комплексу норм, що відрізняються своєю юридичною силою, територією дії, нормативністю тощо. Звертається увага, що інформаційні права регулюють інформаційні процеси у сферах, які не врегульовані іншими правами, що регламентують інформацію. Інформаційні права органічно входять у структуру інших прав і свобод, упорядковують інформаційні процеси. Наголошується, що при використанні всіх прав, які належать до питань інформування людини, необхідно перш за все орієнтуватися на принципи інформаційної свободи людини, яка займає чільне місце і встановлює принципи використання прав, що відносяться до інформаційних процесів.

Відзначається, що оскільки інформаційна свобода зумовлює сукупність певних можливостей інформаційних прав, то у сучасному суспільстві саме про інформаційну свободу слід вести мову, з позицій інформаційної свободи слід вивчати і тлумачити інформаційні права людини. В інформаційному праві вирішальний акцент робиться на інформації, причому незалежно від того, хто нею володіє, виробляє, транслює тощо. При дослідженні ж інформаційної свободи людини визнається, що ключові функції належать саме свободі, а не інформації, хоча інформація і є складовою інформаційної свободи.

Підкреслюється, що інформаційна свобода обмежує діяльність, спрямовану на підтримання порядку; у деяких випадках державної таємниці; інформацію про екологічну обстановку. Це дозволяє на рівні держави обмежувати інформаційну свободу більшою мірою, ніж це допускається Конвенцією про захист прав людини і основних свобод.

Обґрунтовується теза, що реалізація інформаційної свободи будується не тільки шляхом введення обмежувальних заходів. Важливою є охоронна функція права, гарантованість захисту інформаційної свободи, причому як самозахисту, так і охорони інформаційної свободи за допомогою держави.

Висновки. *В інформаційному суспільстві особливо актуалізується інформаційний контекст прав і свобод людини, тому усвідомлення співвідношення інформаційних прав і інформаційної свободи в їхній діалектичній єдності є світоглядною проблемою сучасності. Інформаційна свобода людини й інформаційне право вимагають комплексного вивчення на рівні філософської рефлексії, у чому і вбачається перспективність подальших наукових розвідок у даній царині.*

Коротка анотація до статті

У статті обґрунтовується, що гарантії прав і свобод людини щодо інформаційної сфери належать до найважливіших засад формування правової держави та громадянського суспільства. Показано, що право є засобом, який за допомогою спеціальних правових методів дозволяє реалізувати інформаційну свободу людини. Будучи породженням і результатом природного розвитку всього суспільства, право повинне враховувати інтереси як усього суспільства, так і індивіда. Право надає людині низку можливостей, скориставшись якими, вона зможе реалізувати прирочену їй інформаційну свободу.

Ключові слова: *свобода; право; інформація; інформаційне суспільство; інформаційні права; інформаційна свобода.*

Данильян Олег Геннадиевич, доктор філософських наук, професор, завідуючий кафедрою філософії, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

Дзєбань Александр Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРАВ И ИНФОРМАЦИОННОЙ СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В статье обосновывается, что гарантии прав и свобод человека касательно информационной сферы относятся к числу важнейших принципов формирования

правового государства и гражданского общества. Показано, что право является средством, позволяющим с помощью специальных правовых методов реализовать информационную свободу человека. Будучи порождением и результатом естественного развития всего общества, право должно учитывать интересы как всего общества, так и индивида. Право дает человеку ряд возможностей, воспользовавшись которыми, он сможет реализовать присущую ему информационную свободу.

Ключевые слова: свобода; право; информация; информационное общество; информационные права; информационная свобода.

Мануйлов Євген Миколайович, доктор філософії, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків
e-mail: manuilov1946@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3896-6017

Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків
e-mail: kalina_uu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

ВПЛИВ «ПОЛІТИЧНОЇ ДОЦІЛЬНОСТІ» НА БУТТЯ ПРАВОВИХ НОРМ ТА ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

Проаналізовано сутнісні характеристики принципу «політичної доцільності». Визначено вплив його реалізації на буття правових цінностей та норм у процесі розбудови української держави. Показано негативні та позитивні аспекти прийняття політичних рішень на основі принципу «політичної доцільності». Доведено, що застосування принципу «політичної доцільності» у вітчизняному політико-правовому просторі може посилювати легітимаційний потенціал діючої влади або навпаки дестабілізувати систему політичних відносин.

Ключові слова: *принцип «політичної доцільності»; політико-правові цінності; державотворення; легітимація; правові норми.*

Постановка проблеми. Взаємовплив політики та права, відповідно політичних і правових цінностей у демократичному суспільстві є достатньо дискусійним питанням. Загальновідомим є твердження про те, що політика не повинна впливати на право, а політична діяльність має бути підпорядкована праву. Разом з тим під час розбудови демократичної, правової держави виникають ситуації, які потребують швидкого реагування заради подолання соціальних конфліктів та протиріч, збереження громадянського миру, встановлення справедливості й рівноваги у суспільстві. Саме в таких випадках, може реалізовуватися принцип «політичної доцільності». Застосування даного принципу, з одного боку, дозволяє вирішити складні соціально-політичні

протиріччя за відсутності необхідних правових норм, а з другого боку, політична вмотивованість рішень без належного правового обґрунтування має сприйматися як виняток, доречний лише у суспільно важливих кризових обставинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємодії політики та права, особливостей застосування принципу «політичної доцільності» у вітчизняних політичних практиках, впливу політичної кон'юнктури на буття правових цінностей та норм знайшла своє відображення у наукових працях таких дослідників, як Н. Добренька, О. Кукуруз, С. Максимов, Г. Матвеева, І. Нагорнюк, М. Недюха, А. Селіванов, Ю. Шемшученко та ін.

Формулювання цілей. Виходячи з вищенаведеного, **метою** нашої наукової розвідки є з'ясування особливостей реалізації й впливу принципу «політичної доцільності» на утвердження та існування правових цінностей під час розбудови демократичної держави в Україні.

Виклад основного матеріалу. Низка дослідників, розмірковуючи над проблемою своєчасності та вмотивованості застосування принципу «політичної доцільності» в існуючих вітчизняних політико-правових умовах, виокремлюють позитивні й негативні аспекти його прояву. Зокрема, О. Кукуруз підкреслює, що мотивація діяльності політиків за допомогою поняття «політична доцільність» може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Часто за допомогою цього поняття політика підпорядковує собі право. Політична доцільність не має чіткої незмінної структури, вона відображає суб'єктивний підхід певної частини політичної еліти. Відповідно результат її застосування залежить від політичної, правової свідомості і культури представників еліти, переважання у них особистих чи державницьких цілей, наявності професіоналів, які можуть спрогнозувати подальший розвиток держави. Рішення, які не відповідають діючому законодавству, але дозволяють врегулювати серйозний політичний конфлікт, не допустити кризи у певній галузі господарства, покращити життя суспільства, можуть прийматися лише народними представниками, які мають значний ступінь суспільної довіри. Причому мається на увазі не рівень підтримки на виборах, а позитивна оцінка діяльності певної гілки державної влади протягом тривалого часу [1, с. 38–39].

Вочевидь, за негативним сценарієм, застосування принципу «політичної доцільності» може мати домінуючу суб'єктивну складову, а трактування певних соціально-політичних та економічних подій – відповідати інтересам лише частини політичного класу й суспільства. В той же час прийняття політико-правового рішення за принципом «політичної доцільності» у позитивному варіанті має бути результатом широкого суспільно-політичного консенсусу, який був напрацьований у результаті консультацій між політичними силами, діалогом з громадянським суспільством тощо. Разом з тим будь-яке політич-

но обґрунтоване рішення потребує правового оформлення й не має протирічати діючій Конституції.

З цього приводу Ю. Шемшученко зазначає, що міркування політичної доцільності не є підставою для прийняття закону з порушенням відповідної процедури, не у відповідності з чинною Конституцією України [2, с. 34]. На наше переконання, правова норма, прийнята на основі принципу «політичної доцільності», може мати двоякий характер: як тимчасовий механізм відновлення у суспільстві таких правових цінностей, як справедливість, законність, свобода тощо, або як основа для здійснення прецедентного права. За другим варіантом правова норма повинна мати глибинний та системний ціннісний характер, заповнюючи існуючу законодавчу прогалину, переформатовуючи відносини у певній сфері суспільного життя та ін.

Важливо, щоб прийняті політичні рішення не протирічили базовим політико-правовим цінностям демократичного розвитку країни. Розмірковуючи над вищеозначеною проблематикою, Н. Добренька зауважує, що у праві справедливість виступає як: а) неупереджене ставлення до дослідження обставин справи, до осіб, що беруть участь у ній, до остаточного рішення; б) прийняття рішення, яке узгоджується з принципами моралі, загальнолюдськими цінностями, власними моральними переконаннями і моральними переконаннями суспільства в цілому. Однією із складових ідеї права, на яку спирається у своїй діяльності будь-яка легітимна влада, є доцільність. На відміну від справедливості та законності, доцільність за своєю природою є не стільки правовим, скільки політичним феноменом. Доцільність не є постійною категорією, у ній закладена певна відносність. Вона може змінюватися залежно від політичної ситуації, партійно-політичних переконань, та, зрештою, від особистої позиції окремих індивідів [3, с. 198–199].

На думку фахівців, реалізація принципу «політичної доцільності» у правовій формі може посилити легітимність політичного класу, інституції, політичного режиму в цілому або навпаки мати зворотний делегітимізуючий ефект. Для посилення легітимісної складової політичного режиму вкрай важливо, щоб прийняте рішення відповідало цінностям політико-правової культури різних верств населення.

На переконання С. Максимова, доцільність може й не порушувати основних принципів легітимності, а навпаки, сприяти їх реалізації. Наприклад, якщо усередині суспільства чи усередині самої влади виявляються конфлікти, які є загрозливими, і при цьому правові засоби їх врегулювання себе вичерпали, вирішення проблеми переходить із правової площини в політичну. Однак і за таких обставин політичне рішення повинно бути своєрідною декларацією політичних сил про відмову застосовувати насильство і поважати невід'ємні та невідчужувані права людини і діяти з найменшими порушення-

ми норм чинного законодавства, тобто хоча б в основних положеннях залишатися справедливим і законним. І за цих умов політика повинна бути правовою [4, с. 126].

Отже, легітимізуючий (або делегітимізуючий) ефект від політичного рішення визначається його ціннісною наповненістю, темпоральним виміром, суб'єктністю, умовами прийняття та раціональною обґрунтованістю, спрямованістю на певний рівень існування політичних суб'єктів і відносин.

За класифікацією О. Висоцького, доцільно виділяти сім вимірів легітимації, на кожному з яких, на нашу думку, буде специфічно реалізовуватись принцип «політичної доцільності» у співвідношенні з діючими правовими нормами й цінностями:

1) існування політичної спільноти (держави, нації) (найбільш основний та загальний вимір);

2) підтримка центральних принципів політичного режиму (основна підтримка ключових норм демократії);

3) підтримка інституцій політичного режиму (легітимність як результат оцінки роботи інститутів держави);

4) оцінка функціонування політичного режиму (легітимність як результат сприйняття громадянами стану справ у різних сферах суспільного життя);

5) підтримка керівництва країни у здійсненні зовнішньої політики з боку її громадян, а також міжнародне визнання держави та оцінка її політики світової спільнотою;

6) підтримка місцевих органів влади;

7) підтримка політичних акторів чи представників державної влади (оцінка ефективності державних керівників) [5, с. 100–101].

Можна стверджувати, що застосування принципу «політичної доцільності» для прийняття правових рішень є засобом посилення легітимності певного суб'єкта владних повноважень шляхом утвердження (відновлення) певних політико-правових цінностей (перш за все справедливості, свободи, рівності, безпеки тощо), а також елементом боротьби за легітимну інтерпретацію соціальної реальності.

У свою чергу, легітимна інтерпретація реальності складається із загальноприйнятих смислів, із сформованих на рівні соціуму або соціальної групи завдяки комунікації стереотипів, знаків, символів, звичаїв, ритуалів, а головне – з когнітивних, перцептивних та афективних схем як правил здійснення операцій, які обумовлюють способи міркування, способи інтерпретації різноманітних ситуацій, минулого, теперішнього, майбутнього, світу в цілому, а також способи діяльності та поведінки [6, с. 401].

У підсумку, легітимація забезпечує підтримку населенням формальних норм, що знову вводяться, і правил політичної, соціальної, правової й еконо-

мічної поведінки громадян. Процес легітимації владних політичних і економічних рішень-норм проходить успішно, якщо ці нові норми відповідають домінуючим у культурі суспільства цінностям. Необхідність цієї відповідності витікає з того, що культура в широкому сенсі (політична, соціальна, економічна, ідеологічна, художня та ін.) є своєрідним соціально-генетичним кодом суспільства, що вирішальним чином впливає на політичну, соціальну і економічну поведінку індивідів. Якщо, наприклад, у масовій свідомості домінує уявлення про ефективність тільки авторитарної влади, то введення демократичних принципів, і зокрема принципу поділу влади, буде сприйнято в кращому разі лише як данина сучасній політичній моді. А спрямованість політики й засобів її реалізації як і раніше визначатиме лише виконавча влада [7, с. 162–163].

Розмірковуючи над недоліками й перевагами, застосування принципу «політичної доцільності», його впливу на буття правових цінностей та норм, з нашої точки зору, варто вести мову про інституційну відповідальність і готовність державних органів щодо прийняття й реалізації суспільно значущих рішень. Саме в таких рішеннях інституалізуються різноманітні правові цінності, важливі для демократичного поступу нашої держави.

Як відомо, особливого значення у створенні демократичної держави як політико-правового проекту, утвердженні правових цінностей набуває діяльність Верховної Ради України, Верховного Суду України, Конституційного Суду України, які своїми рішеннями започатковують стандарти політико-правового життя у країні, визначають особливості співвідношення політики та права. В цілому владні органи формують правову політику у державі, визначаючи параметри політичних рішень, процедури прийняття та реалізації правових норм.

Основою формування та реалізації правової політики є низка принципів як відправних положень правової дії, а саме: верховенство права; законність; демократизм; орієнтація на гуманістичні та моральні цінності; соціально-політична обумовленість; узгодженість інтересів людини, суспільства та держави; врахування національних інтересів щодо вирішення питань імплементації міжнародних стандартів правового регулювання; наукова обґрунтованість; цілеспрямованість та чітке визначення пріоритетів; еволюційний характер формування правової політики; орієнтація на досягнення кінцевих результатів; поєднання механізмів управління та самоорганізації, державного регулювання та самоврядування; плановірність та поетапність, сталість та прогнозованість; відкритість процесу формування та реалізації [8, с. 38].

У цьому контексті варто зазначити, що в українських реаліях спостерігається загрозлива тенденція політизації діяльності Конституційного Суду, який має утверджувати правові цінності й бути максимально віддаленим від

кон'юнктурних політичних процесів. Як стверджує І. Нагорнюк, досягнення відстороненості Конституційного Суду України від сфери політики, без перебільшення, є вкрай важким завданням, зважаючи хоча б на зміст його компетенції. Головним об'єктом діяльності Конституційного Суду України є Основний Закон держави, а завданням – гарантування його верховенства. Сама ж Конституція значною мірою складається з норм, які безпосередньо регулюють державно-політичні відносини владарювання. Учасниками відповідних відносин є вищі органи державної влади України і саме вони є найбільш активними суб'єктами політичних дій [9, с. 173].

Безсумнівно, Конституція України має бути захищена від політичної кон'юнктури, спроб змінити її положення, виходячи з недостатнього визначення й обґрунтування об'єктивних причин таких доленосних трансформацій. Так, А. Селіванов зауважує, що для держави набуває особливого значення «охорона Конституції» як умова її стабільності, тому цей чинник не можна розглядати в контексті другорядних елементів, які не впливають на стабільність суспільства, політичного режиму, забезпечення прав і свобод людини, самообмеження держави. Однак це не означає, що політичні задуми про внесення змін і доповнень до чинної Конституції України слід розглядати виключно як інструмент боротьби за владу, протиставляючи їх прямій необхідності створення нових конституційних моделей у вдосконаленні державного механізму, підвищення ефективності всіх складових режиму конституційності, правопорядку в державі. За об'єктивно назрілих соціальних перетворень не можна також довго зволікати з конституційною реформою. Зазначені обставини свідчать про необхідність самостійного розгляду доктрини «охорони Конституції» [10, с. 76–77].

Дана доктрина передбачає напрацювання дієвих правових механізмів захисту конституції від впливу політичних, маніпулятивних технологій, коли політичні авантюристи намагаються втручатися у правові основи буття народу, прагнуть змінити основний закон держави для реалізації своїх корисливих планів.

Необхідно зазначити, що у науковій літературі розрізняють поняття «правова охорона Конституції» та «захист Конституції» [11, с. 212]. Ми у своєму дослідженні спираємось на думку Ю. Тодики, який використовує поняття «охорона» і «захист» конституції як синоніми, розмірковуючи про гарантії дотримання, охорони і захисту положень конституції [12, с. 290–291].

Вищеозначена проблематика вкрай важлива для розуміння особливостей співвідношення політики та права в процесі розбудови демократичної держави в Україні. На переконання фахівців, однією з юридичних ознак конституції будь-якої країни є її стабільність, яка виявляється насамперед у забезпеченні високого ступеня усталеності конституційних норм. Стабільність конституції,

її тривале існування без не виправданих змін надає їй вищого смислу справедливого закону для суспільства, а часті, переважно несистемні зміни з політичних причин і мотивів характеризують конституційний режим суспільного ладу як такий, що не має міцної опори, міцного права на справедливість і стабільність інститутів влади [13, с. 101].

Вочевидь, Конституція є уособленням у суспільній свідомості справедливості, стабільного правопорядку, правової законності в тому випадку, коли її положення становлять підґрунтя для прийняття необхідних суспільству політично доцільних рішень. Саме тому реалізація принципу «політичної доцільності» має здійснюватись на основі конституційних норм та цінностей.

Разом з тим в Конституції України передбачений порядок внесення змін до неї, оскільки будь-які законодавчі норми повинні відповідати суспільним потребам та реаліям, еволюціонувати разом із соціумом.

Так, порядок внесення змін до Конституції України визначений в розділі XIII. При цьому процедура внесення змін до Основного Закону, як відомо, залежить від предмета цих змін. Зокрема, зміни до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» з огляду на їх фундаментальне значення для конституційного ладу держави передбачають більш складну процедуру, ніж до інших розділів. Так, відповідно до ст. 156 Конституції України зміни до розділів I, III, XIII Конституції України приймаються не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і затверджуються всеукраїнським референдумом. Зміни до інших розділів Основного Закону держави мають бути попередньо схвалені більшістю від конституційного складу Верховної Ради України і вважаються прийнятими, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за них проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Парламенту. В той же час Конституцією України (статті 157 і 158) прямо визначені обмежувальні умови щодо внесення змін до Основного Закону. Зокрема, за змістом відповідні зміни не повинні передбачати скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, бути спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Крім цього, заборонено вносити зміни до Конституції України в умовах воєнного чи надзвичайного стану, а також змінювати двічі одні і ті самі положення Основного Закону Парламентом протягом одного скликання [14, с. 47–48].

Вочевидь, реалізація та захист конституційних норм є запорукою стабільного розвитку держави, шлях до утвердження права як суспільно важливої цінності. На переконання науковців, право взагалі як нормативний регулятор суспільних відносин, становить загальнолюдську цінність, натомість політика є лише специфічною формою реалізації вказаних відносин, яка обумовлює

особливу – юридичну – форму суспільного управління (державність) і відповідну історичну форму права (юридичне право) на певному етапі розвитку. Право, відтак, виступає як визначальний фактор щодо політичної форми соціального управління. Іншими словами, у співвідношенні «політика-право» політика визначає історичну форму права, і разом з тим, визначається його нормативною природою [15, с. 7].

Безсумнівно, застосування принципу «політичної доцільності» не повинно розбалансовувати політико-правові відносини у державі, порушувати базові політико-правові цінності та норми. Державотворчий процес як такий передбачає створення чітких правових правил та процедур, які становлять фундамент політичних, економічних, духовних відносин у країні.

З цього приводу Г. Матвеева слушно зауважує, що стан взаємодії політики і права можна визначити як суперечливий, амбівалентний, де панує часто довільне, ситуативне тлумачення права відповідно до політичної кон'юнктури та досягнення особистих (групових) політичних інтересів, а політична доцільність ставить під сумнів необхідність дотримання юридичних і правових норм у суспільстві. Відтак це призводить до розбалансованості гілок влади, суперечливості здійснення принципу конституціоналізму, проблемності визначення, легітимності владних інститутів, урядових рішень, указів Президента. На тлі специфічного поєднання відображення досвіду попередніх формацій, запозичення чужоземних політичних практик та адаптованого до рівня вітчизняної ментальності розуміння цінностей та норм західної демократії роблять політичний процес в Україні мало прогнозованим [16, с. 259].

Висновки. Таким чином, реалізація принципу «політичної доцільності» та його вплив на буття правових цінностей на сучасному етапі вітчизняного державотворення має амбівалентний характер. З одного боку, застосування вищезначеного принципу дозволяє вирішити суспільно-політичні конфлікти та відновити (утвердити) демократичні політико-правові цінності, подолати суспільну кризу у тих випадках, коли механізми її вирішення не зафіксовані у діючому праві. З другого боку, принцип «політичної доцільності» може бути використаний політичними силами як засіб боротьби за владу, як технологія просування вузькопартійних інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кукуруз О. Реалізація політики і права політико-управлінською елітою України. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2012. Вип. 2. С. 35–41.
2. Шемшученко Ю. С. Що є право? *Антологія української юридичної думки* : в 10 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. Київ : Видав. дім «Юридична книга», 2005. С. 30–46.

3. Добренька Н. В. Загально-соціальне та юридичне розуміння поняття «доцільність». *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2011. Вип. 2. С. 197–201.
4. Максимов С. И. Политика должна быть правовой: к проблеме взаимодействия *политики и права* в транзитивном обществе. *Трансформація політики в право: різні традиції та досвід* : матеріали міжнар. наук. конф. (9–12 лист. 2005 р., Київ-Харків). Харків : Право, 2006. 288 с.
5. Висоцький О. Ю. Політична влада в Україні: проблеми легітимації та модернізації : монографія. Дніпропетровськ : Інновація, 2012. 132 с.
6. Висоцький О. Ю. Легітимація. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 2: Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. / Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 398–401.
7. Дзьобань О. П., Лукашевич С. Ю. Соціально-політичне середовище як комплекс динамічних взаємодій порядку й хаосу. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія* / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2012. Вип. 1 (11). С. 159–167.
8. Недюха М. Правова політика України: новітні виміри. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. №4(16). С. 38–45.
9. Нагорнюк І. В. Питання політики і права в сфері Конституційного Суду України. *Європейські перспективи*. 2012. №3(3). С. 170–174.
10. Селіванов А. Доктрина «охорони Конституції України» в період активних політичних задумів про її реформування. *Вісник Конституційного Суду України*. Київ, 2011. № 1. С. 75–82.
11. Таран Д. П. Захист конституції: основні сучасні підходи. *Форум права*. 2015. № 3. С. 212–218.
12. Тодька Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества. Харьков : Факт, 2001. 382 с.
13. Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. Київ : УАІД «Рада», 2009. 560 с.
14. Мірошниченко Ю. Контроль Конституційного Суду України за додержанням процедури внесення змін до Конституції України як засіб забезпечення її верховенства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 1. С. 42–52.
15. Шемшученко Ю., Ющик О. Політика, право, Конституція. *Право України*. 2007. № 8. С. 6–8.
16. Матвеева Г. Політико-правові колізії в Україні як предмет політологічних досліджень. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2011. Вип. 1. С. 259–269.

REFERENCES

1. Kukuruz O. (2012). Realizatsiya polityky i prava polityko-upravlins'koyu elitoyu Ukrainy. *Studia politologica Ucraino-Polon – Political studies at Ucraino-Polon, issue 2, 35–41* [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko Yu. S. (2005). Shcho ye pravo? Antolohiya ukrayins'koyi yurydychnoyi dumky. V 10 t. / [Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova) ta in.]. Kyiv: Vydavnychyy dim «Yurydychna knyha» [in Ukrainian].
3. Dobren'ka N. V. (2011). Zahal'no-sotsial'ne ta yurydychne rozuminnya ponyattya «dotsil'nist'». *Naukovyy visnyk Akademiyi munitsypal'noho upravlinnya. Seriya : Pravo – Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Management. Series: Law, issue 2, 197–201* [in Ukrainian].
4. Maksimov S. I. (2006). Politika dolzhna byt' pravovoj : k probleme vzaimodejstviya polityki i prava v tranzitivnom. Transformatsiya polityky v pravo: rizni tradytsiyi ta dosvid: Materialy mizhnar. nauk. konf. (9–12 lyst. 2005 r., Kyiv-Kharkiv). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Vysots'kyy O. Yu. (2012). Politychna vlada v Ukraini: problemy lehitymatsiyi ta modernizatsiyi: monohrafiya. Dnipropetrovs'k: Innovatsiya [in Ukrainian].
6. Vysots'kyy O. Yu. (2017). Lehitymatsiya. Velyka ukrayins'ka yurydychna entsyklopediya : u 20 t. – T. 2: Filosofiya prava / redkol. : S. I. Maksymov (holova) ta in. / Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava imeni V. M. Korets'koho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t. imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo, 398–401 [in Ukrainian].
7. Dz'oban' O. P., Lukashevych S. Yu. (2012). Sotsial'no-politychne seredovyshe yak kompleks dynamichnykh vzayemodiy poryadku y khaosu. *Visnyk Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryi. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, issue 1 (11), 159–167* [in Ukrainian].
8. Nedyukha M. (2010). Pravova polityka Ukrainy: novitni vymiry. *Visnyk Akademiyi upravlinnya MVS – Bulletin of the Academy of Management of the Internal Affairs Ministry, 4(16), 38–45* [in Ukrainian].
9. Nahornyuk I. V. (2012). Pytannya polityky i prava v sferi Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy. *Yevropeys'ki perspektyvy – European perspectives, 3(3), 170–174* [in Ukrainian].
10. Selivanov A. (2011). Doktryna «okhorony Konstytutsiyi Ukrainy» v period aktyvnykh politychnykh zadumiv pro yiyi reformuvannya. *Visnyk Konstytutsiynoho sudu Ukrainy – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, 1, 75–82* [in Ukrainian].
11. Taran D. P. (2015). Zakhyst konstytutsiyi: osnovni suchasni pidkhody. *Forum prava – The Law Forum, 3, 212–218* [in Ukrainian].
12. Todyka YU. N. (2001). Konstituciya Ukrainy – Osnovnoj Zakon gosudarstva i obshchestva. Har'kov: Fakt [in Ukrainian].

13. Selivanov A. O. (2009). Konstytutsiya. Hromadyanyn. Sud. Profesiyni ta suspil'ni pohlyady. Kyiv: UAID «Rada» [in Ukrainian].
14. Miroschnychenko Yu. (2011). Kontrol' Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny za doderzhanniam protsedury vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny yak zasib zabezpechennya yiyi verkhovenstva. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny: zahal'noderzhavne periodychnе vydannya – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine: national periodical, 1, 42–52* [in Ukrainian].
15. Shemshuchenko Yu., Yushchuk O. (2007). Polityka, pravo, Konstytutsiya. *Pravo Ukrain – Ukraine Law, 8, 6–8* [in Ukrainian].
16. Matveyeva H. (2011). Polityko-pravovi koliziyi v Ukrayini yak predmet politolohichnykh doslidzhen' *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosof's'ko-politolohichni studiy – Bulletin of Lviv University. Series: philosophical and political studies, issue 1, 259–269* [in Ukrainian].

Мануйлов Евгений Николаевич, доктор философии, профессор, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Калиновский Юрий Юрьевич, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ВЛИЯНИЕ «ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ» НА БЫТИЕ ПРАВОВЫХ НОРМ И ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ ОТЕЧЕСТВЕННОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Проанализированы сущностные характеристики принципа «политической целесообразности». Определено влияние его реализации на бытие правовых ценностей и норм в процессе развития украинского государства. Показаны негативные и позитивные аспекты принятия политических решений на основе принципа «политической целесообразности». Доказано, что применение принципа «политической целесообразности» в отечественном политико-правовом пространстве может усиливать легитимационный потенциал действующей власти или наоборот дестабилизировать систему политических отношений.

Ключевые слова: принцип «политической целесообразности»; политико-правовые ценности; государственное строительство; легитимация; правовые нормы.

Manuilov Evgen Mykolayovych, Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Philosophy, National Law University
named after Yaroslav Mudriy, Kharkiv, Ukraine

Kalynovsky Yuriy Yuriyovych, Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Philosophy, National Law University
named after Yaroslav Mudriy, Kharkiv, Ukraine

THE INFLUENCE OF «POLITICAL EXPEDIENCY» ON THE EXISTENCE OF LEGAL NORMS AND VALUES IN THE MODERN NATIONAL STATE BUILDING

Problem setting. *The mutual influence of politics and law, in accordance with political and legal values in a democratic society, is a rather controversial issue. It is generally known that politics should not affect the right, and political activity should be subordinated to law. At the same time, during the development of a democratic, law-governed state, situations arise that require rapid reaction to overcome social conflicts and contradictions, the preservation of civil peace, the establishment of justice and equilibrium in society. In such cases can be implemented the principle of «political expediency». The application of this principle on the one hand allows solving complex socio-political contradictions in the absence of the necessary legal norms, and on the other hand, the political motivation of decisions without proper legal justification should be perceived as an exception, which is appropriate only in socially sensitive crisis circumstances.*

Recent research and publications analysis. *The problem of interaction between politics and law, the peculiarities of the application of the principle of «political expediency» in domestic political practices, the influence of the political situation on the existence of legal values and norms, was reflected in the works of such researchers as N. Dobrenka, A. Kukuruz, S. Maksimov, G. Matveeva, I. Nagornyuk, M. Nediuha, A. Selivanov, Y. Shemshuchenko and others.*

Paper objective. *The purpose of our research is to clarify the peculiarities of the implementation and influence of the principle of «political expediency» on the establishment and existence of legal values during the development of a democratic state in Ukraine.*

Paper main body. *In a negative scenario, the application of the principle of «political expediency» may have a dominant subjective component, and the treatment of certain socio-political and economic events corresponds to the interests of only a part of the political class and society. At the same time, the acceptance of a political and legal decision on the principle of «political expediency» in a positive way should be the result of a broad socio-political consensus, which was developed because of consultations between political forces, dialogue with civil society, etc. With that, any politically motivated decision requires legal registration and must not run counter to the current Constitution.*

A legal norm based on the principle of «political expediency» may have a twofold character: as a temporary mechanism for the restoration in society of such legal values as justice, legality, freedom, etc., or as a basis for the implementation of case law. In the second option, the legal norm should have a deep and systematic value, filling the existing legislative gap, reformatting relations in a certain area of public life.

According to experts, the implementation of the principle of «political expediency» in legal form can increase the legitimacy of the political class, institution, political regime as a whole, or vice versa, have a reverse delegitimizing effect. In order to strengthen the legitimate component of the political regime, it is extremely important that the taken decision is in line with the values of the political and legal culture of different sections of the population.

In the public consciousness, the Constitution is an embodiment of justice, a stable law and order, legal legality when its provisions form the basis for the acceptance of politically expedient decisions, which are necessary to society. That is why the realization of the principle of «political expediency» should be carried out on the basis of constitutional norms and values.

Conclusions of the research. *Thus, the implementation of the principle of «political expediency» and its impact on the existence of legal values at the present stage of domestic state building is ambivalent. On the one hand, the application of the aforementioned principle allows solving socio-political conflicts and restoring (consolidating) democratic political and legal values, overcoming the social crisis in cases where the mechanisms for its solution are not fixed in the current law. On the other hand, the principle of «political expediency» can be used by political forces as means of fighting for power, as a technology to promote narrow-party interests.*

Short Abstract for an article

Abstract. *It was analyzed the essential characteristics of the principle of «political expediency». It was determined the influence of its realization on the existence of legal values and norms in the process of development of the Ukrainian state. It was shown the negative and positive aspects of making political decisions based on the principle of «political expediency». It was proved that the application of the principle of «political expediency» in the domestic political and legal space might increase the legitimacy potential of the current government or, conversely, destabilize the system of political relations.*

Keywords: *the principle of «political expediency»; political and legal values; state building; legitimation; legal norms.*

Прудникова Олена Вікторівна, доктор філософських наук,
доцент, доцент кафедри культурології, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків
e-mail: elenvikprud@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4610-908X

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ВІТЧИЗНЯНОГО СОЦІУМУ В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

Визначено особливості впливу засобів масової комунікації на розвиток інформаційної культури українського суспільства в умовах «гібридної війни». Розкрито позитивні та негативні аспекти діяльності засобів масової комунікації у вітчизняному інформаційно-культурному полі. Проаналізовано напрями діяльності суб'єктів інформаційного простору України в контексті протистояння інформаційній агресії.

Ключові слова: засоби масової комунікації; інформаційний простір; «гібридна війна»; інформаційна агресія; цінності.

Постановка проблеми. Особливу роль у становленні інформаційної культури суспільства відіграють засоби масової комунікації (далі ЗМК), які ретранслюють та утверджують певні цінності (антицінності), норми, стереотипи мислення та поведінки. В умовах «гібридної війни» в Україні ЗМК стають «зброєю» боротьби за національні інтереси, важливим інструментом виховання інформаційної культури громадян. У вітчизняному суспільстві потужні ЗМК належать фінансово-промисловим групам, відображають їх політичні та економічні інтереси, які, на жаль, можуть не співпадати з загальнодержавними. Засоби масової комунікації відіграють не останню роль у здійсненні інформаційної політики держави та у її інформаційній безпеці через це ідеологічне (партійне) спрямування медіа набуває стратегічного значення щодо захисту національних інформаційних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впливу ЗМК на інформаційну культуру суспільства, особливості взаємодії держави й суспільства, роль медіа у «гібридній війні» та ін. під різними кутами зору представлені у науковому доробку таких вчених, як В. Вакулич, Т. Власенко, Д. Галлін, В. Гурковський, І. Лубкович, П. Манчіні, Л. Смола, В. Строяновський та ін. Разом з тим вищеозначена проблематика у науковій літературі не набула комплексного характеру.

Формулювання цілей. У своєму науковому дослідженні ми ставимо за мету всебічно проаналізувати проблему впливу ЗМК на формування інформаційної культури українського суспільства в умовах «гібридної війни».

Виклад основного матеріалу. Для розвитку інформаційної культури будь-якого демократичного суспільства важливо встановити чіткі правила взаємодії державних інституцій та засобів масової комунікації, визначитись з базовими параметрами існування медійного поля країни. Так, західні дослідники Д. Галлін та П. Манчіні у своїй науковій праці «Чотири теорії преси» проаналізували три моделі взаємодії засобів масової інформації та держави.

Перша – це модель «Поляризованого плюралізму», що характеризується низьким рівнем тиражів газет, низькою фактичною (часом на відміну від декларованої) професіоналізацією медіа-спільноти, високим рівнем пов'язаності ЗМІ з політичними партіями та фінансово-промисловими групами, в тому числі регіональними; ця система розвинулася у країнах Південної Європи (Іспанія, Італія, Греція, Португалія).

Друга модель отримала назву «Демократичного корпоративізму» і характеризується високим рівнем розвитку таких чотирьох параметрів: масової преси, політичного паралелізму, журналістської професіоналізації та втручання держави у діяльність ЗМІ. Вона характерна переважно для країн Центральної і Північної Європи (Німеччина, Австрія, Швейцарія, Бельгія, Голландія, Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція), а її назва пов'язана з визначальною роллю у діяльності ЗМІ стабільних соціальних груп-корпорацій.

Третя модель – «Ліберальна». Вона має високий ступінь журналістської професіоналізації, середній рівень тиражів масових газет, низький рівень політичного паралелізму, низький рівень втручання держави у діяльність засобів масової інформації. Така модель характерна для держав Північно-Атлантичного регіону (Великобританія, Канада, США) [1, с. 38–39].

На думку фахівців, аналіз розвитку основних вітчизняних галузей засобів масової комунікації (телебачення, радіомовлення, преса, інформаційні агентства) дає підстави стверджувати щодо високої імовірності існування в Україні моделі «Поляризованого плюралізму». Зокрема, за інформацією відповідних державних установ (Державної статистичної служби України, Книжкової палати ім. І. Федорова) та органів (Державний комітет телебачення і радіомовлення, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення) галузь засобів масової інформації характеризується низьким рівнем тиражів газет та високим рівнем пов'язаності з політичними партіями та фінансово-промисловими групами [2, с. 105].

На наше переконання, ЗМК як базові суб'єкти інформаційної безпеки та творці інформаційної культури України, в умовах «гібридної війни» повинні дбати про загальнонаціональні інтереси: у своїй інформаційно-просвітниць-

кій діяльності популяризувати демократичні цінності, сприяти єдності українського народу, відмовитись від технологій протиставлення та розколу різних соціальних груп, етнонаціональних і релігійних утворень у вітчизняному соціумі. В свою чергу, власники медіа, партії та їх лідери повинні усвідомлювати свою відповідальність щодо захисту національних інтересів, у тому числі й у інформаційно-культурній сфері, брати конструктивну участь у формуванні та реалізації інформаційної політики держави, культурно-просвітницьких заходах.

Умови «гібридної війни» потребують від мас-медіа більш якісної роботи, оскільки певні недоліки в їх діяльності у воєнний час можуть мати тяжкі наслідки для інформаційної безпеки країни. Як стверджують фахівці, один із суттєвих недоліків ведення інформаційної війни в Україні – це неоперативність. Неоперативність і в реагуванні на події, і в подачі інформації. Неоперативність породжує використання застарілої інформації. А вона не лише знижує ефективність інформаційної війни, а й посилює позиції супротивника [3, с. 183].

Вищеозначена проблема напряму пов'язана з іншими – рівень професіоналізму представників ЗМК та етичні стандарти журналістської діяльності, від вирішення яких залежить впровадження стандартів демократичної інформаційної культури в українському суспільстві, а також якісне протистояння ворогу у «гібридній війні».

З цього приводу дослідник В. Строяновський у статті «Актуальні питання удосконалення системи кібернетичної безпеки України» зазначає, що нині в Україні працює понад 35 тис. журналістів і лише 40% з них мають базову професійну освіту. На жаль, не всі журналісти у своїй роботі спираються на відповідні інформаційні документи, кодекси професійної етики, інші документи, в результаті чого вони можуть поширювати необ'єктивну та недостовірну інформацію, що призводить до образи честі та гідності, ділової репутації. Сьогодні нашому суспільству потрібні соціальна відповідальність журналістів за свою діяльність, паритетні відносини ЗМІ та влади, ЗМІ та вітчизняного судочинства. Основним джерелом журналістських етичних вимог повинен бути Кодекс журналістської етики, який регулюватиме моральні відносини громадськості, окремих осіб, організацій, установ, фірм, підприємств тощо з журналістами, редакціями. Тобто він поширюватиме дію на неетичні відносини юридичних, фізичних осіб, які займаються творчою, технічною журналістською діяльністю. Роль саморегулювання етичних проблем особливо зростає у перехідний до демократії період, що зумовлює актуальність і значення Кодексу журналістської етики. Потреба у новому Кодексі етики журналіста України зумовлена багатьма чинниками. В Кодексі повинні відтворюватися суттєві зміни в державі, наприклад наявність державних,

комерційних, приватних, незалежних ЗМІ й існування нових моральних взаємин журналіста й читача, не передбачено відповідальності журналіста за шкоду, завдану аморальною поведінкою журналіста підчас виконання своїх обов'язків [4, с. 151–152].

В умовах «гібридної війни», яка точиться в Україні, громадянська й виховна роль журналістів та медійних колективів зростає багатократно, оскільки від поданої інформації залежать не тільки настрої у суспільстві, але й безпека держави.

З нашої точки зору, досліджуючи проблему трансформації інформаційної культури українських громадян під впливом «гібридної війни» варто особливу увагу приділити аналізу діяльності суб'єктів Інтернет-простору, які активно включилися у боротьбу за інформаційний суверенітет України.

З цього приводу необхідно зазначити, що у науковій літературі використовується поняття «конвергентні медіа», яке позначає різні форми електронної комунікації, заснованої на використанні комп'ютерних технологій. Якщо до традиційних медіа належать друковані газети і журнали, то до нових медіа зараховують різноманітні засоби масової комунікації, поширювані переважно через Інтернет:

- веб-сайти, електронні ЗМІ;
- інтернетові плеєри теле- і радіоканалів;
- CatchUpTV – інтернет-сервіси, що дають змогу переглядати записані телепрограми – Virgin Media, WorldTVpc, LiveInternet TV;
- відеосервіси – Hulu, YouTube;
- мережі міні-блогів, наприклад Твітер;
- соціальні мережі MySpace, Фейсбук, Linked;
- блоги;
- портали громадської журналістики – Digg;
- інтернетові радіосервіси – Pandora;
- фотосервіси – Flickr, Picasa;
- мобільні комунікації тощо [5, с. 119].

Вітчизняний досвід протистояння у «гібридній війні» показав значущість та дієвість Інтернет-спільнот, блогерів, мережевої взаємодії щодо оперативного інформування населення, протистояння інформ-атакам з боку агресора, згуртування навколо вирішення нагальних проблем на кшталт забезпечення армії, координації діяльності волонтерів, спростування фейкових повідомлень тощо.

Як переконливо доводять фахівці, соціальні мережі відкрили можливості для оперативного інформування суспільства про діяльність ворожих угруповань на території України. Так, робота міжнародної волонтерської групи InformNapalm, яка займається OSINT – розслідуваннями щодо участі підрозділів ЗС Росії у бойових діях на Донбасі, стала підґрунтям для викриття ро-

сійської агресії на Донбасі. Комунікативні інновації стали ефективним інструментом у боротьбі з пропагандою. Наприклад, Stopfake – український проект аналізу новин, спеціалісти якого перевіряють та спростовують викривлену інформацію про події в Україні, яка розповсюджується у ЗМІ. Ефективність цього проекту була визнана на міжнародному рівні [6, с. 376].

Окремо слід виділити нову форму впливу на інформаційну культуру громадян – це блоги, які також активно використовуються в інформаційній війні. Ефективність блогів в інформаційній протидії зумовлена різними чинниками. Однак в їх основі лежить використання методу ще «доінтернетівської» епохи, а саме «висловів лідерів думок» та «суспільно значущих осіб». І якщо раніше для донесення повідомлення необхідно було надрукувати листівку, записати телепередачу чи відеозвернення, то тепер для цього необхідно лише опублікувати текст на Інтернет-сторінці. Відомий блогер, що користується підтримкою в суспільстві, у блозі декларує свій підхід до проблеми, політичної сили, тощо. В цій ситуації використовується технологія «ключові слова». Таким чином, читачі, що зацікавилися певною статтею, можуть перейти до певної категорії та прочитати інші повідомлення. Вивчивши тисячі блогів, компанія MindComet.com зробила висновок: блогосфера складається з освічених, соціально адаптованих осіб, що ефективно впливають на соціум. Блогери відстоюють свої політичні погляди, підтримують соціально значущі процеси та швидко реагують на зміни, що відбуваються [7, с. 248].

Отже, блогери є одними з найактивніших користувачів всесвітньої мережі, які прямо чи опосередковано впливають на формування інформаційної культури суспільства, розповсюджуючи повідомлення, коментуючи їх, ініціюючи обговорення суспільно важливих проблем та ін. Блогосфера стала своєрідним «полем бою» у «гібридній війні» Росії проти України. В цьому контексті Т. Власенко констатує, що основний тягар у боротьбі з агресивною інформаційною політикою російських мас-медіа взяли на себе окремі засоби масової комунікації, блогери у соціальних мережах, які виконували по суті функції інформаційних «волонтерів» [8, с. 16–17].

На сьогоднішній день можна констатувати, що волонтерський рух за різними напрямками діяльності, в тому числі й за інформаційним, взяв на себе низку суспільно важливих функцій, а саме просвітницьку, організаційну, пропагандистську (контрпропагандистську), логістичну та ін. Виконання цих функцій волонтерами обумовлено слабкістю держави як інституції та значним потенціалом вітчизняного громадянського суспільства, зокрема й у царині формування інформаційної культури, захисту національних інформаційних інтересів у «гібридній війні».

Разом з тим недостатньо ефективною, з нашої точки зору, є діяльність Міністерства інформаційної політики, яке повинно активніше протидіяти інформаційній агресії проти України, здійснювати заходи щодо підвищення

рівня інформаційної культури українського суспільства, формувати чітку й послідовну інформаційну політику держави.

На думку науковців, зіткнувшись з ризиками, що стали реальністю, українська влада робить відчайдушні спроби убезпечити суспільство від можливих загроз як сьогодні, так і в майбутньому. Одним із кроків, який би мав протидіяти інформаційній війні, стало прийняття рішення про створення Міністерства інформаційної політики. Проте останнє не надало чіткої стратегії і конкретних механізмів забезпечення інформаційної безпеки в Україні [8, с. 16].

Визнаючи критичні зауваження як цілком справедливі заради об'єктивності варто зауважити, що на сьогодні Міністерством започатковано проекти соціальної реклами, інформаційних військ і анонсовано створення телеканалу іномовлення Ukrainian Tomogrow, а також військового телеканалу. Міністерством інформаційної політики України реалізована низка проектів, які сприятимуть розвитку демократичної інформаційної культури у вітчизняному соціумі, до них можна віднести такі:

- посібник з Верифікації «Verification book» – новий інноваційний ресурс для журналістів та організацій, який містить покрокові інструкції щодо того, як під час надзвичайних ситуацій працювати з контентом, отриманим від читачів;

- проект «Україна. Гідність. Свобода. Креативність» – мета якого у короткій, цікавій та доступній формі інформувати світ про нашу державу та її досягнення. Буклет «Ukraine: Freedom, Dignity, Creativity» та інтерактивний сайт проекту <http://myukraineis.org/> може стати нескінченним полотном фактів про нашу державу, адже його може доповнити будь-хто власною історією про Україну та її громадян. Створення буклету є результатом взаємодії Міністерства закордонних справ, Міністерства інформаційної політики та Production Hub StratComUA;

- випуск аналітично-правового дайджесту «Крим без правил: переміщення цивільного населення Російської Федерації на окуповану територію України». Дайджест було підготовлено Регіональним центром прав людини, Українською Гельсінською спілкою з прав людини та експертно-аналітичною групою «CHROT»;

- проект навчання технікам та методикам Open Source Intelligence (OSINT). За підтримки Міністерства інформаційної політики України та фонду European Endowment for Democracy, радник Міністра з питань інформаційної безпеки Дмитро Золотухін реалізовує проект навчання технікам та методикам (OSINT), які нині використовуються найбільш популярними і професійними командами журналістів та волонтерів в сфері інформаційного протистояння, такими як Bellingcat та InformNapalm. На тренінгах, за допомогою інструментів OSINT, учасники, зокрема, навчаються використовувати прийоми пошуку в онлайн-просторі для викриття фейків і перевірки джерел інформації. Наприклад, на тренінгах вивчався фейк про нібито отримання Україною великого кредиту в обмін на прийом біженців з Близького Сходу [9].

Отже, маючи позитивні напрацювання, Міністерству інформаційної політики варто посилити системні кроки й стратегічне планування щодо захисту інформаційного суверенітету України в умовах «гібридної війни», що у підсумку сприятиме розвитку національної інформаційної культури.

Висновки. Завершуючи характеристику ролі та місця ЗМК щодо формування інформаційної культури українського суспільства в умовах «гібридної війни», необхідно зауважити, що даний процес обумовлений низкою інституційних та неінституційних чинників. Зокрема, поступальний розвиток інформаційної культури українського соціуму детермінований здатністю держави та інститутів громадянського суспільства протистояти інформаційній агресії проти України, належним правовим забезпеченням інформаційно-комунікаційної діяльності та морально-етичним рівнем усіх суб'єктів інформаційно-культурного простору нашої держави. Можна стверджувати, що вітчизняні ЗМК активно впливають, як у позитивний, так і негативний спосіб, на трансформації в інформаційно-культурному полі нашої держави. Важливо, що низка різноманітних ЗМК зайняли яскраво виражену патріотичну позицію, відстоюючи національні цінності та беручи активну участь у протидії інформаційним атакам проти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галлін Деніел С., Манчіні Паоло. Сучасні медіасистеми: три моделі відносин ЗМІ та політики / [пер. з англ. О. Насика]. Київ : Наука, 2008. 320 с.
2. Вакулич В. Державна інформаційна політика як механізм реалізації інформаційної функції сучасної держави. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 1. С. 97–107.
3. Лубкович І. М. Місце українських медій в інформаційній війні 2013–2014 рр. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 56. С. 182–187.
4. Строяновський В. В. Актуальні питання удосконалення системи кібернетичної безпеки України. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2015. № 1–2. С. 147–155.
5. Гурковський В. І. Організаційно-правові засади забезпечення інформаційно-психологічної безпеки в контексті дослідження функціонування традиційних і конвергентних медіа. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 40. С. 116–125.
6. Смола Л. Є. Інформаційна війна в контексті розвитку комунікаційних технологій. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 102. С. 375–377.
7. Попов А. Блоги. Новая сфера влияния. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2008. 336 с.
8. Власенко Т. В. Медіа-дискурс у суспільстві ризику (український контекст). *Сучасне суспільство*. 2015. Вип. 1(1). С. 11–19.
9. Міністерство інформаційної політики України. URL: <http://mip.gov.ua/content/proekti-yaki-realizovani-za-pidtrimki-mip.html> (дата звернення: 16.01.2018).

REFERENCES

1. Hallin Deniel S., Manchini Paolo. (2008). Suchasni mediasystemy: try modeli vidnosyn ZMI ta polityky [per. z anhl. O. Nasyka]. Kyuyiv: Nauka [in Ukrainian].
2. Vakulych V. (2014). Derzhavna informatsiyina polityka yak mekhanizm realizatsiyi informatsiyanoi funktsiyi suchasnoyi derzhavy. *Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka – Public administration: theory and practice, issue, 1, 97–107* [in Ukrainian].
3. Lubkovych I. M. (2014). Mistse ukrayins'kykh mediy v informatsiyinij viyni 2013–2014 rr. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky – Scientific notes of the Institute of Journalism, 56, 182–187* [in Ukrainian].
4. Stroyanovs'kyy V. V. (2015). Aktual'ni pytannya udoskonalennya systemy kibernetychnoyi bezpeky Ukrayiny. *Naukovo-informatsiyyny visnyk Akademiynatsional'noyi bezpeky – Scientific and Information Bulletin of the National Security Academy, 1–2, 147–155* [in Ukrainian].
5. Hurkovs'kyy V. I. (2014). Orhanizatsiyino-pravovi zasady zabezpechennya informatsiyino-psykholohichnoyi bezpeky v konteksti doslidzhennya funktsionuvannya tradytsiynykh i konverhentnykh media. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya – Efficiency of public administration, issue 40, 116–125* [in Ukrainian].
6. Smola L. Ye. (2015). Informatsiyina viyna v konteksti rozvytku komunikatsiynykh tekhnolohiy. *Hileya: naukovyy visnyk – Gileya: scientific bulletin, issue 102, 375–377* [in Ukrainian].
7. Popov A. (2008). Blogi. Novaya sfera vliyaniya. Moskva: «Mann, Ivanov i Ferber», 2008 [in Russian].
8. Vlasenko T. V. (2015). Media-dyskurs u suspil'stvi ryzyku (ukrayins'kyy kontekst). *Suchasne suspil'stvo – Modern society, issue 1(1), 11–19* [in Ukrainian].
9. Ministerstvo informatsiyanoi polityky Ukrayiny. URL: <http://mip.gov.ua/content/proekti-yaki-realizovani-za-pidtrimki-mip.html>

Прудникова Елена Викторовна, доктор философских наук, доцент, доцент кафедры культурологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ В РАЗВИТИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО СОЦИУМА В УСЛОВИЯХ «ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ»

Определены особенности влияния средств массовой коммуникации на развитие информационной культуры украинского общества в условиях «гибридной войны». Раскрыты положительные и отрицательные аспекты деятельности средств массовой коммуникации в отечественном информационно-культурном поле. Проанализи-

зированы направления деятельности субъектов информационного пространства Украины в контексте противостояния информационной агрессии.

Ключевые слова: средства массовой коммуникации; информационное пространство; «гибридная война»; информационная агрессия; ценности.

Prudnykova Olena Viktorivna, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Cultural Studies, National Law University named after Yaroslav Mudriy, Kharkiv, Ukraine

THE ROLE OF MASS COMMUNICATION IN DEVELOPMENT OF INFORMATION CULTURE OF THE DOMESTIC SOCIETY IN THE CONDITIONS OF «HYBRID WAR»

Problem setting. *Mass media communications (hereinafter – MMC) play a special role in the formation of the information culture of society, they retransmit and affirm certain values (anti-values), norms, stereotypes of thinking and behavior. In the conditions of the «hybrid war» in Ukraine, MMC become «weapons» for the struggle for national interests, an important tool for raising the information culture of citizens. In the domestic society, powerful MMC belong to financial and industrial groups, reflecting their political and economic interests, which unfortunately may not coincide with the national ones. Mass media communication play a role in the implementation of state information policy and its information security, because of this, the ideological (party) direction of the media becomes strategic in protecting national information interests.*

Recent research and publications analysis. *Problems of the impact of MMC on the information culture of society, the peculiarities of interaction between the state and society, the role of the media in the «hybrid war» etc. from different angles are represented in the scientific works of such researchers as V. Vakulich, T. Vlasenko, D. Gallin, V. Gurkovsky, I. Lubkovich, P. Manchini, L. Smola, V. Stroyanovsky and others. At the same time, the aforementioned problems in the scientific literature did not become complex.*

Paper objective. *In our research, we aim at comprehensive analysis of the problem of the impact of MMC on the formation of the information culture of Ukrainian society in a «hybrid war».*

Paper main body. *For developing the information culture of any democratic society, it is important to establish clear rules for the interaction of state institutions and mass media, to determine the basic parameters of the existence of the country's media landscape. MMC as the basic subjects of information security and the creators of the information culture of Ukraine, in the conditions of the «hybrid war» should take care of national interests: in its informational and educational activities to promote democratic values, promote the unity of the Ukrainian people, abandon the technologies of opposition and*

split of various social groups, ethnic and religious formations in the domestic society. In turn, media owners, parties and their leaders must realize their responsibility to protect national interests, including in the information and cultural sphere, to participate constructively in the formation and implementation of information policy of the state, cultural and educational events.

From our point of view, while investigating the problem of the transformation of the information culture of Ukrainian citizens under the influence of the «hybrid war», special attention should be paid to the analysis of the activities of Internet-entities that actively participated in the struggle for informational sovereignty of Ukraine. In this regard, it should be noted that the scientific literature uses the concept of «converged media», which denotes various forms of electronic communication, based on the use of computer technology.

Conclusions of the research. *Concluding the description of the role and place of the MMC in shaping the information culture of Ukrainian society in the conditions of the «hybrid war», it should be noted that this process is due to a number of institutional and non-institutional factors. In particular, the progressive development of the informational culture of Ukrainian society is determined by the ability of the state and civil society institutions to withstand information aggression against Ukraine, due provision of information and communication activities and the moral and ethical level of all subjects of the informational and cultural space of our state.*

Short Abstract for an article

Abstract. *It was determined the peculiarities of the influence of mass media on the development of information culture of Ukrainian society in the conditions of the «hybrid war». It was revealed positive and negative aspects of mass media communications in the national information and cultural field. It was analyzed the directions of activities of the subjects of the information space of Ukraine in the context of the confrontation of information aggression.*

Keywords: *mass media communications; information space; «hybrid war»; information aggression; values.*

Фінін Георгій Іванович, доктор філософських наук, доцент,
Харківська гуманітарно-педагогічна академія, Україна
e-mail: finingeorgiy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7437-2996

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИХОВНИХ ПРАКТИКАХ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Зроблена спроба проаналізувати ключові напрями використання інформаційних технологій у виховних практиках навчального закладу. Наведено основні функції соціальної комунікації: інформаційна; експресивна; прагматична. Використання інформаційних технологій повинно передбачати створення єдиного освітнього простору. Потрібна інтеграція інформаційних технологій і традиційних форм патріотичного виховання.

Ключові слова: виховні практики; інформаційні технології; навчальний заклад; патріотичне виховання.

Актуальність проблеми. Освітні технології мають величезний потенціал для підвищення професійної майстерності і досягнення цілей, що стоять перед національною системою освіти – підготовці молоді до самостійного життя і професійної діяльності як патріотично налаштованих громадян, орієнтованих на гуманістичні цінності, здатних до досягнення своєї мети та її критичної оцінки. Для впровадження сучасних інформаційних технологій, які є важливою складовою нових освітніх технологій в практиці навчального закладу, потрібен науковий аналіз їхніх можливостей і потенціалу.

Аналіз останніх джерел і публікацій. У наукових дослідженнях останніх років питання теорії і практики використання сучасних інформаційних технологій розробляються в різних аспектах: підготовка спеціалістів у системі вищої освіти для використання комп'ютерних технологій (І. Гирка, О. Кириленко, О. Коношевський, О. Кущенко та ін.), інформаційне забезпечення управління навчальним закладом (Л. Калініна, В. Лунячек, Г. Сухович та ін.), формування інформаційної культури учнів у процесі вивчення інформатики (І. Лукаш, Н. Толяренко та ін.), використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання інших навчальних предметів (О. Марченко, І. Цідило та ін.), проблеми розробки електронного підручника (Ю. Жук). Робляться спроби дослідити проблему ефективності використання нових інформаційних технологій як засобу формування особистісних якостей людини (Т. Крамаренко), її художньо-естетичної культу-

ри (В. Антонюк), творчих здібностей (Є. Вінниченко), екологічної компетентності (Н. Олійник) [1, с. 27–29; 2, с. 1–18; 7, с. 6–15].

Разом з тим, незважаючи на достатньо широкий обсяг публікацій, вивчення ролі та значення інформаційних технологій як засобу громадянського та національно-патріотичного виховання не можна вважати вичерпаним. Тому **метою** даної статті є філософський аналіз змісту і методики використання сучасних інформаційних технологій та інформаційного середовища у виховних практиках навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Сучасні інформаційні технології формують віртуальний характер стосунків між учасниками навчального процесу. Під впливом віртуального спілкування змінюється свідомість особистості, формується новий мережевий образ мислення й існування. Ці зміни суттєво впливають не тільки на окрему особистість, а й на функціонування всього суспільства у цілому та його освітню систему [2, с. 1–18; 3, с. 8–15; 4, с. 9–16; 5, с. 7–19; 6, с. 69–76].

Науковці розглядають поняття «інформаційні технології»: як сукупність методів, засобів і прийомів праці, що використовуються для збирання, систематизації, зберігання, подання важливих даних (М. Жалдак); як систему сучасних інформаційних методичних засобів (В. Монахов); як систему загальнопедагогічних, психологічних, дидактичних, методичних процедур взаємодії педагогів і тих, кого навчають (П. Образцов) [2, с. 1–18].

Сутність інформаційно-комунікаційних технологій інтегрує семантику терміна «комунікація» і передбачає процес спілкування, обміну думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки, а також спільну діяльність учасників комунікації, у процесі якої виробляється спільний погляд на речі, події та навколишнє середовище. З огляду на це потрібно врахувати три основні (базові) функції соціальної комунікації: інформаційну (передача інформації про предмети, їхні властивості, явища, дії та процеси); експресивну (визначає здатність соціальної комунікації передавати оцінну інформацію про предмети або явища); прагматичну (соціальна комунікація є засобом, який спонукає людину до певної дії та вчинку). З огляду на актуальність особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходів у вихованні особливий акцент робився саме на третій функції: студент повинен бути активним суб'єктом суспільного життя, який не лише оцінює певні предмети, явища і події, а й спроможний до активних дій і вчинків. Розроблена модель передбачає широке використання в організації патріотичного виховання таких інформаційно-комунікаційних технологій мережі Інтернет, як: форум, електронна пошта, пошукові системи, тематичні каталоги, освітні портали, блог, мультимедіа тощо.

Розмаїття ситуацій спілкування, що створюються у віртуальному, інформаційному, патріотично-спрямованому середовищі, надає можливість кожному максимально реалізувати і розвинути свої особистісні якості як громадянина-

патріота. Саме ці особливості використання нових інформаційних технологій є найціннішими в організації виховання старшокласників, які відчують потребу зайняти власну позицію в соціумі, усвідомити себе як членів громадянського суспільства, зрозуміти себе і свої можливості. Використання комп'ютерних технологій не лише дозволяє налагодити комунікаційне спілкування, а й надає додаткові можливості для підтримки і спрямування розвитку особистості, творчого пошуку й організації їхньої спільної роботи.

В освіті базові інформаційні технології є основою освітніх технологій, які використовують засоби інформаційно-обчислювальної техніки і в сукупності утворюють технологічну інфраструктуру навчального закладу.

Найважливішими напрямками інформатизації освіти є:

- реалізація віртуального інформаційно-освітнього середовища на рівні навчального закладу, що передбачає виконання комплексу робіт по створенню і забезпеченню технології його функціонування;
- системна інтеграція інформаційних технологій в освіті, що підтримують процеси навчання, наукових досліджень та організаційного управління;
- побудова та розвиток єдиного освітнього інформаційного простору [1, с. 27–29; 2, с. 1–18; 7, с. 6–15].

Важливою і ефективною умовою прогресу будь-якого суспільства було і є створення і розширення єдиного інтерактивного інформаційного простору. Саме єдині інформаційні простори в значній мірі сприяли прискоренню розвитку всього людства в цілому, були вирішальним фактором вдосконалення цивілізації у всіх сферах (духовної, професійної, тілесної, культурної та ін.). Обмін знаннями, об'єднання зусиль щодо подальшого пізнання природи, з розвитку науки, техніки, культури – все це сприяє ефективному підвищенню матеріального рівня. Тому створення єдиного інтерактивного інформаційного простору можна вважати стратегічною метою впровадження сучасних та перспективних інформаційних технологій в усі сфери людської діяльності.

Основні цілі побудови єдиного інформаційного простору в освіті пов'язані з наданням принципово нових можливостей для пізнавальної творчої діяльності людини. Це може бути досягнуто завдяки сучасному інформаційному і технічному оснащенню основних видів діяльності в освіті: навчальної, виховної, науково-дослідної, організаційно-управлінської, експертної та ін.

Побудова єдиного інформаційного простору в освіті дозволить досягти:

- підвищення ефективності та якості процесу навчання;
- інтенсифікації процесу наукових досліджень в освітніх установах;
- скорочення часу і поліпшення умов для додаткової освіти;
- підвищення оперативності та ефективності управління окремими освітніми установами і системою освіти в цілому;

– інтеграції національних інформаційних освітніх систем в світову мережу, що значно полегшить доступ до міжнародних інформаційних ресурсів в галузі освіти, науки, культури і в інших сферах [1, с. 27–29; 2, с. 1–18; 7, с. 6–15].

Освітній заклад був і залишається основним соціальним інститутом, який забезпечує виховний процес і реальну інтеграцію різних суб'єктів виховання з використанням інформаційних технологій. Вища школа ставить перед собою завдання виховання особистості, здатної до самоосвіти, до оволодіння громадянськими якостями, які доцільно класифікувати за трьома основними ознаками: морально-патріотичними, правовими та соціально-політичними. До першої належать: громадянська самосвідомість, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність і патріотизм. До другої – правова культура, дотримання законів держави, особиста свобода. До третьої – громадянська гідність, громадянська активність, політична культура, патріотизм.

Використання інформаційних технологій сприятиме реалізації таких виховних завдань національно-патріотичного виховання молоді:

- формування духовних цінностей українського патріота;
- відновлення і вшанування національної пам'яті;
- утвердження в свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії;
- створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак, держави;
- сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я; задоволення естетичних та культурних потреб особистості та ін.

Елементи загальної системи патріотичного виховання передбачають використання різних методів і традиційних форм: лекцій, диспутів, вікторин, тематичних заходів з історії України та її Збройних Сил; творчих зустрічей з учасниками війни, ветеранами Збройних Сил України та військових частин, працівниками культури, мистецтва; тематичних вечорів на історико-патріотичну тематику, присвячених конкретним історичним та пам'ятним датам, державним та народним святам; читачьких конференцій; оглядів матеріалів періодичних видань, в яких висвітлюється військова справа, тощо [7, с. 6–15].

Як вважає О. Л. Гапеева (Hapeieva O. L.), використання сучасних інформаційних технологій у формуванні інформаційного простору навчального закладу дозволяє розмежувати інформаційні потоки в програмному плані так, щоб не порушувалася тематична єдність інформації, зберігалася функціональне призначення інформаційних блоків, а зміст матеріалів відповідав потребам певної категорії користувачів. З метою підвищення ефективності заходів патріотичного виховання О. Л. Гапеева (Hapeieva O. L.) пропонує застосовувати

змістовну частину єдиного електронного навчального середовища навчального закладу: гіпертекстові та мультимедійні навчально-методичні комплекси, електронні підручники; використовувати вітчизняні і зарубіжні інформаційно-довідкові системи, електронні бібліотеки, а також інформаційні ресурси провідних вітчизняних електронних газет і часописів з військової та патріотичної тематики; у структурі єдиного інформаційного простору навчального закладу створити інформаційний блок, де б пропагувалася служба у війську, висвітлювалася героїко-патріотична тематика та традиції українського народу [1, с. 27–29]. Але навіть найкраща сучасна інформаційна технологія потребує відповідної підготовки та супроводу, без яких неможливе їх ефективне використання. Тому, на наш погляд, є доцільним звернення до досвіду використання таких технологій іншими державами.

У провідних країнах світу та їхніх збройних силах набули розповсюдження нові (нетрадиційні) форми патріотичного виховання. Так, системний підхід до вивчення й використання комп'ютерних ігор з патріотичним напрямом використовується військовим керівництвом США. Після заснування Інституту креативних технологій його завданням стало об'єднання новітніх військових розробок з комп'ютерно-орієнтованими ігровими технологіями [1]. Таким чином, можна зробити висновок, що керівництво збройних сил США максимально використовує можливості інформаційних технологій у патріотичному вихованні молоді, а саме – рекламуванні військової служби. Одна з останніх тенденцій полягає в поступовій зміні пріоритетів в інформаційно-комунікаційному просторі на користь ігрової комп'ютерної індустрії. Варто зазначити, що, за даними засобів масової інформації, в деяких країнах пострадянського простору також планується залучати молодь до служби в армії за допомогою комп'ютерних ігор, оскільки наявна система військово-патріотичного виховання не принесла достатніх результатів. Інформаційно-аналітичний портал Білорусі провів інтернет-відеобрифінг на тему «Інформаційні технології у військово-патріотичному вихованні молоді: білоруський досвід» за участю начальника Військового інформаційного агентства Збройних Сил Республіки Білорусь «Ваяр». Під час відеобрифінгу було зазначено особливості використання інформаційних технологій патріотичного виховання у сучасному суспільстві. На думку аналітиків, тінейджери, які виростили в світі комп'ютерних ігор і нових інформаційних технологій, можуть краще адаптуватися в армії, якщо вони ознайомляться з нею за допомогою комп'ютерних ігор. Однією з таких ігор стала «Американська армія» («American's Army»).

В організаційному плані використання інформаційних технологій у виховних практиках навчального закладу повинно передбачати: створення єдиного освітнього простору; формування соціокультурного середовища

у виховному процесі; введення в освітній та виховний процес регіонального компонента; комплексне використання різних видів навчальної та позанавчальної роботи для здійснення патріотичного виховання; регулярне проведення моніторингу з метою визначення ефективності роботи з національно-патріотичного виховання; розвиток творчих здібностей студентів.

У розвинутих країнах світу в галузі патріотичного виховання спостерігається тенденція щодо поступової зміни традиційних форм на користь інформаційних технологій, зокрема ігрової комп'ютерної індустрії. Для патріотичного виховання шляхом застосування інформаційних технологій необхідно здійснювати інформаційний обмін між суб'єктами єдиного інформаційного середовища навчальних закладів. У сучасних умовах формування інформаційного суспільства виникає потреба в інтеграції інформаційних технологій і традиційних форм роботи щодо патріотичного виховання з метою їх найбільш ефективного використання.

Висновки. Таким чином, до соціальних передумов застосування в освітніх і виховних практиках сучасних інформаційних технологій можна віднести такі: ускладнення соціального замовлення навчальним закладам – підготовка не тільки самостійно мислячих громадян, висококваліфікованих фахівців, компетентних у сфері майбутньої професійної діяльності, а й патріотично налаштованих, готових до інноваційної і спільної діяльності, спілкування та співпраці, роботі в нестабільних і швидко мінливих умовах з проявом ініціативи і творчості. Застосування сучасних інформаційних технологій в освітніх і виховних практиках підвищить якість освітнього та виховного процесу, зробить навчання і спілкування більш комфортним; підвищить рівень загальної культури в роботі з інформацією, технікою і людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гапеева О. Л. Застосування інформаційних технологій у військово-патріотичному вихованні курсантів вищих військових навчальних закладів. *Вісник Національної академії оборони*. 2009. № 5 (13). С. 27–29.
2. Гирка І. В. Управління формуванням професійної компетентності майбутніх учителів інформатики у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Старобільськ, 2017. 20 с.
3. Дзьобань О. П., Мелякова Ю. В. Раціональні засади віртуальної реальності. *Політологічний вісник: зб. наук. пр.* Київ. 2012. Вип. 59. С. 8–15.
4. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Віртуальні комунікації: роль і місце у сучасному світі. *Правова інформатика*. Київ. 2015. № 2 (46). С. 9–16.
5. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Віртуальні комунікації: до проблеми філософського осмислення сутності. *Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава*

ва Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків. 2015. №3 (26). С. 7–19.

6. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Віртуальна реальність суспільства постмодерну як соціокультурне тло соціалізації «людини інформаційної». *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 69 (1). С. 69–76.
7. Інформаційно-комунікаційні технології в гуманітарній сфері Збройних сил України: досвід, проблеми, перспективи : підручник / за ред.: В. І. Осьодло, В. В. Стасюк, В. П. Шевчук. Київ: НАОУ, 2007. 492 с.

REFERENCES

1. Hapeieva O. L. (2009). Zastosuvannya informatsiinykh tekhnolohii u viiskovo-patriotychnomu vykhovanni kursantiv vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladiv. *Visnyk Natsionalnoi akademii oborony – Bulletin of the National Academy of Defense*, 5 (13), 27–29 [in Ukrainian].
2. Hyrka I. V. (2017). Upravlinnia formuvanniam profesiinoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv informatyky u protsesi fakhovoi pidhotovky. *Extended abstract of candidate's thesis*. Starobilsk [in Ukrainian].
3. Dzoban O. P., Melyakova Yu. V. (2012). Ratsional'ni zasady virtual'noyi real'nosti [Rational principles of virtual reality]. *Political Science Herald. Collection of scientific works – Politolohichnyy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats', issue 59, 8–15* [in Ukrainian].
4. Dzoban O. P., Zhdanenko S. B. (2015). Virtual'ni komunikatsiyi: rol' i mistse u suchasnomu sviti [Virtual Communications: The Role and Place in the Modern World]. *Pravova informatyka – Legal informatics. issue 2 (46), 9–16* [in Ukrainian].
5. Dzoban O. P., Manuylov Ye. M. (2015). Virtual'ni komunikatsiyi: do problemy filosofsk'oho osmyslennya sutnosti [Virtual communication: to the problem of philosophical comprehension of the essence]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise». Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, issue 3 (26), 7–19* [in Ukrainian].
6. Dzoban O. P., Sosnin O. V. (2017). Virtual'na real'nist' suspil'stva postmodernu yak sotsiokul'turne tlo sotsializatsiyi «lyudyny informatsiynoyi» [The virtual reality of postmodern society as a socio-cultural background to the socialization of «human information»]. *Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi – Humanitarian Bulletin Zaporizhzhya State Engineering Academy, issue 69 (1)* [in Ukrainian].
7. Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v humanitarnii sferi Zbroinykh syl Ukrainy: dosvid, problemy. V. I. Osodlo, V. V. Stasiuk, V. P. Shevchuk (Eds). (2007). Kiev: NAOU [in Ukrainian].

Финин Георгий Иванович, доктор философских наук, доцент, Харьковская гуманитарно-педагогическая академия, Украина

СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ПРАКТИКАХ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Предпринята попытка проанализировать ключевые направления использования информационных технологий в образовательной практике учебного заведения. Представлены основные функции социальной коммуникации: информационная; экспрессивная; прагматичная. Использование информационных технологий должно предусматривать создание единого образовательного пространства. Необходима интеграция информационных технологий и традиционных форм патриотического воспитания.

Ключевые слова: образовательные практики, информационные технологии, учебное заведение, патриотическое воспитание.

Finin Georgy Ivanovich, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy, Ukraine

MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL PRACTICES OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION

The article deals with modern information technologies in the educational practices of an educational institution. The questions of the theory and practice of using modern information technologies are described in scientific researches of recent years and developed in different ways: the preparing specialists in the system of higher education for the usage of computer information management of educational institution, the development of students' information culture in the process of studying informatics, the usage of information and communication technologies in the process of teaching other subjects. The essence of information and communication technologies integrates the semantics of the term «communication» and involves the process of communication, exchange of views, knowledge, feelings, patterns of behavior, as well as the joint activities of communication participants in the process which produces a common view of things, events and environment. Basic functions of social communication: information (information about objects, its properties, phenomena, actions and processes); expressive (defines the ability of social communication to transmit evaluative information about objects or phenomena); pragmatic (social communication is a means that prompts a person to act and act).

It is specially noted that diversity of communication situations that are created in a virtual informational environment, gives each person the opportunity to realize and develop their personal qualities as a patriot citizen. These particular features of the usage of new information technologies are the most valuable in organizing the education of

students who feel the need to take their own position in society, to realize themselves as members of a civil society, to understand themselves and their possibilities.

It is shown that the usage of modern information technologies in the development of the information space of an educational institution allows to differentiate information flows in the program plan so that thematic unity of information is not violated, the functional purpose of information blocks was preserved, content of materials corresponded to the needs of a certain category of users.

It is reported that in order to increase the efficiency of the activities of military patriotic education of students, it is proposed to use the content part of the unified electronic educational and teaching environment of the educational institution: hypertext and multimedia educational and methodical complexes, electronic textbooks, the usage of native and foreign information reference systems, electronic libraries, as well as information resources of the native electronic newspapers and magazines about patriotism; to create an information block in the structure of the only educational institution's information space, where the heroic and patriotic subjects and traditions of the Ukrainian people would be described.

The author emphasizes that according to some scholars, the education of patriotism and the usage of information technology, should have: the creation of the only educational space; formation of social and cultural environment in the educational process; introduction of the regional component in the educational process; the complex usage of various types of educational and extra-curricular work for the implementation of patriotic education; regular monitoring with the aim of studying the effectiveness of work on patriotic education; development of students' creative abilities.

It is analyzed that there is a tendency towards the gradual change of traditional forms in favor of information technologies in the developed countries of the world in the field of patriotic education, especially, the gaming computer industry. For patriotic education, it is necessary to carry out an information exchange between the subjects of the only information environment of educational institutions through the usage of information technology. In modern conditions of the formation of an information society, there is a need for the integration of information technologies and traditional forms of work on patriotic education for its most effective usage.

Keywords: educational practices; information technologies; educational institution; patriotic education.

Жданенко Світлана Борисівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-6276-8275

АТРИБУТИВНІСТЬ ТА МОДАЛЬНІСТЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Показано, що в інформаційному суспільстві відбувається трансформація відповідальності і в аспекті атрибутивних характеристик, і в плані модальних її проявів. Обґрунтовується, що на сучасному етапі функціонування інформаційного суспільства спостерігається криза позитивної відповідальності, що загрожує стабільному соціальному розвитку. Доводиться необхідність формування системи цінностей, заснованих на принципі відповідальності.

Ключові слова: відповідальність; інформаційне суспільство; атрибутивність відповідальності; криза відповідальності; позитивна й негативна відповідальність.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку людства позначився інтенсивним проникненням новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій у всі сфери соціального буття. Це сприяє зростанню ролі творчого потенціалу людини, трансформації її світовідчуття та поведінки. Життя людей завдяки технологічним здобуткам стає комфортнішим, але, в той же час, призводить до індивідуалізації та атомізації самого суспільства.

Сучасний науковий та технічний потенціал, здавалося б, мав забезпечити людству позбавлення від проблем, але, долаючи одні загрози, наш світ породжує нові і навіть збільшує їх кількість. Рівень технічної могутності, якого досягло людство, здатний поставити під загрозу існування як людства, так і всієї планети. Глобальні соціокультурні зміни, що відбуваються, здатні суттєво позначитись на перспективах соціального розвитку. Сучасний етап розвитку характеризується глобалізацією культури, що призводить до руйнування культурних традицій та перетворення масової культури в домінуючу культурну форму; девальвацією національних ціннісних систем і побудовою на базі цінностей західного світу нових, у тому числі цінностей суспільства споживання. Індивідуалізація суспільства супроводжується, серед іншого, глобальною кризою відповідальності.

На перешкоді зазначених руйнівних тенденцій має постати такий принцип побудови соціальних відносин, який може стати вирішальним фактором, що дозволить людству не тільки розвиватися, але й просто зберегтись і існувати. Таким принципом може бути лише відповідальність, роль і значення якої повинні бути переосмислені й переоцінені у принципово нових умовах існування суспільства. Сама ж проблема відповідальності має стати центральною в сучасних соціальних та гуманітарних дослідженнях.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчить про наявність достатньо великої кількості доробок як сучасних, так і стародавніх мислителів, присвячених проблемі визначення змісту поняття відповідальності. Так, зазначена проблема знайшла відображення у низці праць Платона, Аристотеля, Т. Гоббса, Г. Сковороди, І. Канта, М. Вебера, М. Хайдеггера, А. Камю, Ж. П. Сартра, Е. Фромма, Г. Йонаса, Р. Маккіона та багатьох інших мислителів.

Відповідальність, будучи багатовимірним феноменом, розглядалася в різних модусах: моральному, соціальному, юридичному, філософському, психічному. При цьому автори аналізували відповідальність як у площині визначення сутності й вироблення підходів до її розуміння, так і з позицій різних предметних царин. Так, наприклад, І. Кант у своєму вченні про обов'язок розкрив сутність етичної відповідальності [1]; М. Вебер дав характеристику двох принципово різних типів поведінки особистості, що походить з «етики переконання», джерелом якої є релігійний світогляд, і з «етики відповідальності», заснованій на прийнятті людиною реального світу [2]. Екзистенціалісти вперше поставили питання про відповідальність як необхідну умову існування людини. Так, Ж. П. Сартр показав відповідальність кожної людини як за саму себе, так і за навколишній світ [3]. М. Хайдеггер, розвиваючи цю ідею, обґрунтував взаємозв'язок між свободою, відповідальністю й турботою [4]. У своїй книзі «Індивідуалізоване суспільство» З. Бауман звертає увагу на те, що сучасна епоха – це час краху традиційних цінностей, цінностей гуманізму, а також час загальної кризи відповідальності [5].

Запропоновані класиками погляди на важливе місце відповідальності серед інших людських чеснот набувають подальшого розвитку в працях сучасних дослідників, які не лише розглядають її найважливіші характеристики, а й виокремлюють різні типи та види. Разом з тим, варто зазначити, що у вітчизняній науці проблема відповідальності досліджується переважно представниками різних галузей права.

Формулювання цілей. Незважаючи на те, що існує безліч підходів до розгляду сутності відповідальності, в самій трактовці визначення та змісту зазначеного феномену існують принципові розбіжності. Можна констатувати й недостатність наукових доробків, присвячених комплексному розгляду відповідальності в інформаційному суспільстві. З огляду на зазначене, *метою*

даної статті є актуалізація проблеми відповідальності в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Проблема відповідальності є однією з найскладніших. Звідки береться відповідальність, яка її природа, що є передумовою та гарантом відповідальності? Чи можна навчитися або виховати відповідальність штучними засобами, чи вона є модусом особливого способу буття? Нарешті, чи варто відповідати за увесь світ, чи все ж достатньо обмежитись відповідальністю за власну долю і власні вчинки? Чи існує відповідальність без провини? Яким чином трансформується відповідальність в сучасних умовах інформаційного суспільства? Ці та багато інших питань є надзвичайно багатограними, комплексними, світоглядними.

Відповідальність у буденному значенні є визнаною цінністю. Ми завжди прагнемо до спілкування та взаємодії з надійними, відповідальними партнерами і в бізнесі, і в сім'ї, і в дружбі. При цьому зазвичай відповідальність розуміється як почуття обов'язку, здатність виконувати свої обіцянки. З другого боку, відповідальність асоціюється з визнанням провини за наслідки здійсненого, визнанням актора, до якого можна «позиватися». Відповідальність настає, коли дещо сталося, а якщо нічого не сталося, то й відповідальність відсутня.

Ще одна з граней буденного розуміння відповідальності проявляє себе тоді, коли мова йде про відповідальність за когось або за щось: за близьких, родину, за доручену справу, за колектив або державу. Фактично це означає «виступати від імені когось, відповідати за них». Але при цьому виникає питання: чи можна взагалі і якою мірою відповідати за іншу людину? Тобто «відповідальність» як поняття є похідним від слова «відповідь», вже передбачає наявність того, хто питатиме, суб'єкта, що має право вимагати звіту. За таким підходом відповідальність набуває інтерсуб'єктивного обґрунтування.

Філософська рефлексія феномену відповідальності потребує з'ясування її ідеї, ейдосу та визначення атрибутивних характеристик поняття «відповідальність».

Слід зазначити, що більшість дослідників феномену відповідальності розглядають її в контексті суб'єкт-суб'єктних відносин [6]. Така позиція виявляється зрозумілою в етимологічному плані, адже «давати відповідь» можна «Іншому», відділеному від «Я» (іншій людині, керівнику, Богу, майбутнім поколінням тощо). І навіть якщо я «звітую» перед самим собою, «я-підзвітний» ніби відокремлюється від «я-звітуючий». Таким чином, виникає почуття провини, скероване власним сумлінням.

Однак відповідальність виникає і поза відносинами та взаємодією. Наприклад, коли суб'єкт робить той чи інший вибір стосовно власного життя (одружуватись чи ні, кидати палити чи ні, навчатися чи працювати тощо), або

стосовно певного об'єкта (справа, професійна діяльність), завжди виникають певні наслідки. У такому випадку ми ведемо мову про відповідальність за власну долю, наголошуючи, що кожна людина – творець себе як особистості. На такій позиції наголошують багато філософських шкіл та напрямів. Так, екзистенціалісти, які вперше поставили питання про відповідальність як необхідну умову існування людини, про відповідальність кожної людини як за саму себе, так і за навколишній світ, по суті заснували розуміння відповідальності в класичному «позитивному» сенсі. Зокрема, Ж. П. Сартр зазначав: «Я відповідальний... за себе самого і за усіх і створюю певний образ людини, який обираю: обираючи себе, я обираю людину взагалі» [3, с. 324].

Суттю відповідальності є визнання моїх вчинків моїми, тим, що я сам роблю, а не те, що зі мною просто відбувається і, відповідно, визнання себе причиною певних подій. Цей стан М. Бахтін назвав «не-алібі в бутті», що означає реальну участь у тому, що відбувається, відповідальність за нього.

Разом з тим варто зазначити, що без суб'єкта відповідальності не існує. Суб'єктність є атрибутивною характеристикою відповідальності. Саме поняття «суб'єкт» передбачає наявність таких ознак, як розумність (знання), що забезпечує суб'єкту можливість скеровувати й оцінювати свої вчинки та передбачати їхні наслідки, та свобода, насамперед, як автономія. Розумність та автономія суб'єкта є передумовою відповідальності, що забезпечує йому можливість обирати «малюнок» своєї поведінки, самостійно визначати спрямованість своїх вчинків. Відповідальність – це усвідомлення здатності виступати причиною змін у собі і в світі та усвідомлення процесу керування цією здатністю. Відповідати за наслідки вчинків може лише їхня причина. Готовність бути причиною певних вчинків і готовність відповідати за їх наслідки є психологічно нерозривними.

Отже, у своєму безпосередньому сутнісному значенні ідея відповідальності полягає в готовності приймати наслідки свого вільного вибору. Конкретизуючи її, можна виділити три компоненти:

– суб'єктивна причинність: чи сприймаю я себе самого або зовнішні чинники (стійкі або ситуативні) як основну причину того, що зі мною відбувається. Суб'єктивна причинність не є тотожною відповідальності, це лише її когнітивна компонента;

– мужність, тобто готовність приймати різні непрогнозовані повороти подій, не змінюючи цілей, планів, загальної орієнтації; здатність не піддаватися впливу різних зовнішніх сил, форс-мажорів, зберігати керуваність власної поведінки;

– вибір як реалізація суб'єктивної причинності. У житті не буває правильного чи неправильного вибору, оскільки навіть ретроспективно, знаючи наслідки, до яких призвів наш вибір, ми все одно не можемо знати, чи був він

найкращим, чи навпаки, найгіршим. Тому, з екзистенційної точки зору проблеми вибору «добрий» вибір не тотожний «правильному» вибору, а є таким, що приймається як власний відповідальний вибір. Усвідомлюючи, що правильного вибору не може бути, я йду на ризик, коли приймаю негарантованість результатів і тим самим несучу відповідальність. Або, навпаки, відмовляюся від відповідальності, намагаючись зробити вигляд, що є правильний вибір, і будь-хто на моєму місці вчинив би так само. Таким чином, в акті вибору чи ухилення від нього феномен відповідальності або невідповідальності знаходить своє безпосереднє діяльнісне вираження.

У той же час відповідальність є умовою справжньої свободи, яка стає усвідомленою й відповідальною діяльністю, заснованою на пізнанні необхідності та вільному виборі. Вільний вибір мети й засобів її досягнення, вільно прийняте рішення передбачає, таким чином, відповідальність суб'єкта. Необмежена свобода, свобода без відповідальності перетворюється у свою протилежність – у свавілля.

Саме така тенденція спостерігається в сучасному суспільстві, яке все більше зазнає впливу західної ліберальної культури. Ознакою сучасного інформаційного суспільства є глобалізація – і не тільки економіки, фінансів, але й культурних цінностей, що базуються саме на західних цінностях, які трансформуються [7; 8]. Свобода стає не просто найвищою цінністю, а самоціллю. Це вже не екзистенційний стан людини, а спроба «остаточно порвати із залежністю від соціуму, орієнтацією на крайній ступінь індивідуальних бажань і потреб, відсутністю будь-якої відповідальності перед суспільством... Людство шукає способи, як досягти усе більшої свободи, знімаючи традиційні заборони, відмовляючись від спроби нав'язати чиюсь волю і яких би то не було авторитетів» [9, с. 21]. Під гаслом «свободи слова» знімаються заборони на використання ненормативної й образливої лексики особливо в Інтернет-просторі. Посиланням на статеvu свободу обґрунтовується легалізація одностатевих шлюбів у багатьох країнах Європи. Гіперболізація свободи самовираження входить у конфлікт з суспільною мораллю, а іноді і з законом. У такому прояві свободи не може не критися причина серйозних соціальних протиріч.

Цілком очевидно, що описані вище мутації сенсу свободи, а відтак – відповідальності, прямо чи опосередковано породжують соціальну напругу, для зняття якої існує два напрями реалізації свободи: гносеологічний (свобода, що базується на знаннях) і деонтологічний (свобода, що базується на відповідальності). Історія розвитку соціуму неодноразово підтверджує, що свобода набуває свого справжнього значення лише тоді, коли знання стають критерієм і основою організації як колективного, так і індивідуального людського життя. Усвідомлений індивідуальний і суспільний вибір стає

можливим лише тоді, коли він спирається на знання законів життя і наслідків, які наступають за цим вибором. Таким чином, зазначене надає підстав стверджувати, що свобода у своєму вищому і повному вираженні є не що інше, як усвідомлена необхідність виконувати й дотримуватися універсальних законів буття.

Позитивна відповідальність відображає такий аспект соціальних зв'язків і відносин, які характеризують процес здійснення свободи з урахуванням інтересів суспільства, коли розуміння законів життя і можливих наслідків реалізації свободи складає суб'єктивну сторону, а сама поведінка, обумовлена внутрішніми мотивами – об'єктивну сторону позитивної відповідальності. При цьому відповідальність виступає як усвідомлення особистістю власного обов'язку перед суспільством та іншими людьми. Таке тлумачення відповідальності переводить її у площину суб'єкт-суб'єктних відносин, в яких людина виступає як частина суспільства і людства, як особистість, що відповідно до вимог суспільства здатна виконувати свої соціальні обов'язки.

Виникаючи як зворотна реакція людини на запит суспільства, відповідальність як така конкретизується в певних модальних аспектах: моральному, політичному, соціальному. Особливість модальностей відповідальності полягає в тому, що вони спираються на певну систему цінностей та ідеалів.

Найкраще сенс моральної відповідальності розкрито І. Кантом у його вченні про категоричний імператив. Кант, як відомо, акцентує увагу на самопримушуванні суб'єкта, адже в його вченні вибір є актом вільної волі, незалежної від зовнішніх чинників. Вільна воля водночас є і моральним законодавцем, і добровільним виконавцем моральних настанов. Вимагаючи від людини вчиняти так, аби ця модель поведінки стала загальним зразком, Кант визнає за особистістю здатність відповідального вчинку не лише стосовно себе, але й стосовно основ цивілізованого суспільного життя [1].

Мотивація діяльності суб'єкта виявляє ціннісну систему, що визначає не тільки модальність вчинку, але й саму особистість. Моральний вибір є ключовим елементом морального вчинку. Це проблема моральної свободи, самостійності та відповідальності особистості. Специфіка моралі є такою, що, з одного боку, вона вимагає і примушує вчиняти згідно з нормами, з другого – пропонує оцінювати, вибирати спосіб застосування норми для найбільш позитивного морального результату. Іншими словами, мораль надає людині свободу вибору. Зворотною стороною морального вибору і є відповідальність як необхідність і потреба порівнювати власну моральну діяльність із вимогами, які пред'являє суспільство, як моральна визначеність у своєму моральному обов'язку перед іншими та перед собою, як готовність свідомо діяти та приймати наслідки цієї дії.

Таким чином, здійснюючи моральний вибір, людина повинна усвідомлювати, яким чином її дії позначатися на подальших справах, на інших людях, на суспільних відносинах тощо. Тобто моральна відповідальність є обов'язковим складником морального вибору і виступає як здатність свідомого ставлення до себе, своєї діяльності, як моральна компетентність діяти в межах моральних вимог для досягнення мети, як здатність передбачити моральні та практичні результати та запобігти результатам негативним.

Моральна відповідальність спрямована, насамперед, на себе, тобто «Я» є і суб'єктом, і об'єктом відповідального буття. Дещо іншу спрямованість має соціально-політична відповідальність. Об'єктом відповідальності стають інші: люди, майбутні покоління, соціальне ціле і, врешті-решт, образ соціальної світобудови. Наслідки сучасної соціально-політичної практики можуть проявитися через десятиліття, що ускладнює їх усвідомлення. Суб'єкт стає деперсоніфікованим, відповідальність якого пов'язана з нормами та функціями демократичного суспільства, а не з особистою свободою людини. В такій ситуації актуалізується проблема розподілу відповідальності та визначення міри особистої відповідальності. Однак підкреслимо, що в основу має бути покладений екзистенційний принцип неподільності відповідальності, а саме: в ситуації взаємодії та міра відповідальності, яку бере на себе одна людина, жодним чином не впливає на міру відповідальності, що залишається в іншій. Це різні форми відповідальності, вона не перерозподіляється, але може розглядатися як солідарна.

Деперсоніфікація суб'єкта відбувається не тільки внаслідок включення людини в деякий колективний суб'єкт, але й шляхом «втєчі» у віртуальний простір. Занурений у мережеву комунікацію «інтерактивний суб'єкт» байдуже ретранслює у величезній кількості коментарі, картинки, повідомлення, втрачаючи суб'єктність як таку. Можна з упевненістю стверджувати, що, перебуваючи у соціальній мережі, індивід не прагне до самовдосконалення, а прагне своєї нескінченної й безвідповідальної репродукції у безлічі образів. Ідея постійно перебувати в онлайні нерідко починає домінувати в його свідомості, що є ознакою психологічної залежності. Крім того, глобальний характер поширення нової форми міжособистісної взаємодії, яка торкається практично кожної людини, включаючи технофобів, інтелектуальної еліти, літніх людей, не знімає загрози культурного розриву між тими, хто перебуває в комп'ютерних соціальних мережах і тими, хто ще не є їх користувачем.

Будучи анонімно представленим у просторі соціальної мережі, користувач відчуває почуття захищеності, причому не стільки від сторонніх поглядів і небажаних контактів, скільки від відповідальності за свої дії, які можуть мати реальні наслідки за межами дигітального буття, що в цілому познача-

ється на стилі його поведінки. Якщо згадати М. Бахтіна з його персоналістським принципом «особистого підпису», який ув'язує буття від першої особи з принципом «не-алібі в бутті», то слід зазначити, що в просторі мережі діє принцип, прямо протилежний бахтінській максимі: принцип «вічного алібі» й «відсутності особистого підпису». Тут усім заправляє не персональна відповідальність за сказане й зроблене, а анонімність і безвідповідальність.

Сучасна людина перестає відчувати себе «реальною» у фізичному й екзистенційному планах. Тілом і душею вона все більше існує у віртуальному просторі соціальних мереж, комп'ютерних ігор, форумів, блогів, ігноруючи світ повсякденності з його вимогами і цінностями. Об'єкти, смисли, образи, що мають аксіологічну значущість, сьогодні розташовуються не тільки у фізичному світі, але й у великій кількості присутні у сфері віртуального, що звільняє індивіда від турботи, обов'язку, відповідальності, моральних вимог. Як свідчать результати досліджень, крім науково-освітньої галузі, деякі сфери соціальної реальності – економіка, політика, мистецтво – також існують у відриві від початкових ідей та цілей. Суб'єкти цих сфер не займаються серйозними речами, не вирішують нагальних проблем, уникають відповідальності за свої дії, симулюючи образ ефективної, працездатної системи. Структура, зміст, функції, сенс діяльності соціальних інститутів у XXI ст. радикально змінилися, дані інституції масово виробляють образи, символічні цінності і знаки, а не конкретні дії, спрямовані на досягнення заявлених цілей, при цьому матеріальна основа соціальної реальності все частіше поступається місцем електронним практикам. Усе це дозволяє вести мову про втрату соціальними інститутами своєї онтологічної релевантності і, як наслідок, про нівелювання відповідальності.

Таким чином, соціальна мережа є зручним місцем для презентації людиною будь-яких проектів свого «Я», задовольняє її потяг і прагнення до самовираження, надає абсолютні можливості позбутися від численних реальних соціальних ролей, і бути ким завгодно. Формуванням свого бажаного образу в цьому середовищі займаються практично всі, причому цей процес є перманентним, оскільки в сучасній культурі досконалі зразки і моделі, виступаючі для індивіда як орієнтири, безперервно руйнуються і не можуть бути скільки-небудь стійкими. Театралізація, як поширена модель поведінки в комп'ютерній соціальній мережі, має виражений негативний ефект: існує загроза формування полімережевого суб'єкта, ознакою якого є синдром множинної персональності у повсякденному житті. Наслідком анонімності учасників електронного співтовариства нерідко є безвідповідальність і безкарність, коли користувач проявляє цілковиту свободу висловлювань, передає недостовірну інформацію, провокує, ображає, вводить в оману співрозмовника, аж до вчинення злочинних дій мережевого переслідування і погроз.

У цих умовах значення, що надається позитивній відповідальності як найважливішому засобу забезпечення соціальної стабільності та правопорядку, виявляється дещо перебільшеним.

Як зазначає автор книги «Індивідуалізоване суспільство» З. Бауман, сучасні соціальні та державні інститути не здатні встановити базові нормативи для безпечного й відповідального існування особистості у суспільстві. Соціальна група й колектив також не в змозі запропонувати правильне рішення для індивідуальних проблем. Людські відносини та зв'язки втрачають свою довгострокову значущість. Вони існують допоки вигідні, цікаві або приносять задоволення партнерам. А як тільки втрачають свою корисність й новизну, з легкістю розриваються. Наслідком цього є послаблення спільності, єднання людей, а врешті-решт, руйнування, як малих, так і великих спільнот. Роль родини як базового елементу суспільства також змінюється: вона перестала бути оплотом стабільності та гарантом довгострокових зв'язків. А отже, відповідальність індивіда перед суспільством, сім'єю, іншими людьми нівелюється [5].

Здавалося б, єдиним притулком автентичного модусу відповідальності може лишитися юридична відповідальність. Адже, на думку Ж. Л. Нансі, в основному своєму вихідному значенні відповідальність розумілась як ступінь покладеної відповідальності за скоєне, як міра покарання, і розглядалася в моральному, юридичному і політичному сенсі [10, с. 307]. Так само через взаємозв'язок із покаранням розглядав відповідальність і А. Бейн, який, як вважається, вперше увів термін «відповідальність» у науковий обіг у книзі «Емоції та воля» (1865) [11]. На його погляд, будь яке питання, що виникає при обговоренні цього поняття, набуває відтінку звинувачення, осуду та покарання. Отже, в цьому випадку відповідальність вже набуває негативної конотації, тобто постфактум передбачає можливість покарання, застосування негативних санкцій за скоєне діяння. Юридична відповідальність – це необхідність зазнавати позбавлення майнового або особистого характеру за скоєне, тобто за вчинок. Але й у царині права, яке покликане стояти на сторожі суспільних цінностей, спостерігається певна криза. Тотальна деформація аксіосфери в інформаційному суспільстві, особливо в умовах глобалізаційних тенденцій, призвела до так званої нормативної амбівалентності, тобто до появи «подвійних стандартів», коли залежно від статусу суб'єкта його діяння або кваліфікується як правопорушення або навпаки, легітимується та виправдовується; насильницькі дії одних визнаються злочином, інших – актом патріотизму. Засоби масової інформації створюють упереджене ставлення широкого загалу щодо певних подій, «призначаючи» винних ще до рішення суду. І таких прикладів багато.

Відтак, зазначене вище надає підстав стверджувати, що вихід з постмодерністського глухого кута загальної відносності, нівелювання смислового пейзажу й втрати будь-яких істиннісних і ціннісних орієнтирів може бути

знайдений саме через вирішення проблеми відповідальності. Цей вихід веде не через об'єктивну, абстрактну істину, а через утвердження смислів і цінностей відповідальної особистості, що стверджує своє «не-алібі в бутті», через усвідомлення особистістю меж власної відповідальності.

Таким чином, як **висновок**, зазначимо, що відповідальність розглядається в рамках особливого соціального та морально-правового ставлення людини до суспільства; це співвідношення здатності й можливості людини в її моральному виборі, своїх діях, наслідки яких пов'язані зі схваленням чи засудженням, з винагородою чи покаранням. На сучасному етапі функціонування інформаційного суспільства протиріччя в соціокультурній реальності породили системну кризу відповідальності: моральної, соціально-політичної, юридичної, як на індивідуальному, так і колективному рівнях [12]. Традиційні способи буття людини потребують значної корекції. В таких умовах бути особистістю – це не просто побажання, а вимога розвитку людини і людства. Брати на себе вантаж особистості та загальнолюдських проблем – єдиний шлях виживання і подальшого вдосконалення людини, що передбачає розвиток найвищого ступеня відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант И. Основы метафизики нравственности. Вильнюс : Минтис, 1980. 113 с.
2. Вебер М. Избранные произведения. Москва : Прогресс, 1990. 808 с.
3. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм. *Сумерки Богов. Антология*. Москва : Издательство политической литературы, 1990. С. 319–344
4. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики: мир-конечность-одинокость. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2013. 590 с.
5. Бауман З. Индивидуализированное общество. Москва : Логос, 2002. 390 с.
6. Михайленко І. І. Соціально-філософський аналіз визначення поняття «соціально-відповідальність». *Культурологічний вісник*. 2011. Вип. 27. С. 208–212.
7. Прудникова О. В. Інформаційна культура: концептуальні засади та світоглядний сенс : монографія. Харків : Право, 2015. 352 с.
8. Межуев В. М. Ценности современности в контексте модернизации и глобализации. *Знание. Понимание. Умение*. 2009. № 1. URL: <http://www.zpujournal.ru/ezpu/2009/1/Mezhuev>.
9. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Бінарна опозиція «свобода-відповідальність» в інформаційному суспільстві: до постановки проблеми. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія*. Харків : Право, 2016. № 1 (28). С. 15–26.
10. Нанси Ж.-Л. В ответе за существование. *Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века*. Томск : Издательство «Водолей», 1998. 320 с.
11. Bain A. The emotions and the will. London, 1865. 489 p.
12. Морозова И. С. Кризис ответственности в контексте развития культуры информационного общества : дис. ... канд. филос. наук. Москва, 2014. 191 с.

REFERENCES

1. Kant I. (1980). *Osnovy metafiziki нравственности*. Vilnyus: Mintis [in Russian].
2. Veber M. (1990). *Izbrannyye proizvedeniya*. Moskva: Progress [in Russian].
3. Sartr Zh. P. (1990). *Ekzistentsializm – eto gumanizm*. *Sumerki Bogov. Antologiya*. Moskva: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 319–344 [in Russian].
4. Haydegger M. (2013). *Osnovnyie ponyatiya metafiziki: mir-konechnost-odinochestvo*. Sankt-Peterburg: Vladimir Dal [in Russia].
5. Bauman Z. (2002). *Individualizirovannoe obschestvo*. Moskva: Logos [in Russian].
6. Mihaylenko I. I. (2011). *Sotsialno-filosofskiy analiz vyznachennyya ponyattya «sotsialna vidpovidalnist»* [Socio-philosophical analysis of the definition of the concept of «social responsibility»]. *Kulturologichnyy visnyk – Culturological Bulletin*, issue 27, 208–212 [in Ukrainian].
7. Prudnikova O. V. (2015). *Informatsiyana kultura: kontseptualni zasady ta svitoglyadnyi sens: monografiya*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Mezhuev V. M. (2009). *Tsennosti sovremennosti v kontekste modernizatsii i globalizatsii. Znanie. Ponimanie. Umenie. # 1*. URL: <http://www.zpujournal.ru/ezpu/2009/1/Mezhuev>
9. Dzoban O. P., Manuylov E. M. (2016). *Binarna opozitsiya «svoboda-vidpovidalnist» v Informatsionnomu suspilstvi: do postanovky problemy*. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise». Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 1 (28), 15–26* [in Ukrainian].
10. Nansi Zh.-L. (1998). *V otvete za suschestvovanie. Intentsionalnost i tekstualnost. Filosofskaya mysl Frantsii XX veka*. Tomsk: Izdatelstvo «Vodoley» [in Russian].
11. Bain A. (1865). *The emotions and the will*. London [in Englang].
12. Morozova I. S. (2014). *Krizis otvetstvennosti v kontekste razvitiya kul'tury informatsionnogo obschestva*. Candidate's thesis. Moskva [in Russian].

Жданенко Светлана Борисовна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

АТРИБУТИВНОСТЬ И МОДАЛЬНОСТЬ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Показано, что в информационном обществе происходит трансформация ответственности и в аспекте атрибутивных характеристик, и в плане модальных

ее проявлений. Обосновывается, что на современном этапе функционирования информационного общества наблюдается кризис позитивной ответственности, что угрожает стабильному общественному развитию. Доказывается необходимость формирования системы ценностей, основанных на принципе ответственности.

Ключевые слова: ответственность; информационное общество; атрибутивность ответственности; кризис ответственности; позитивная и негативная ответственность.

Zhdanenko Svitlana Borysivna, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, The Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

ATTRIBUTION AND MODALITY OF RESPONSIBILITY IN THE INFORMATION SOCIETY

Problem setting. *The current stage of development of society is characterized by intensive development and dissemination of information technologies, high level of technical power, global social and cultural transformations. This, along with a positive effect, creates many threats for future people. Only the assertion of responsibility as the principle of building social relations can counteract these threats.*

Recent research and publications. *The results of the analysis of the latest publications testifying to the existence of a large number of studies of contemporary scientists and thinkers of the past devoted to the field of responsibility. As a multidimensional phenomenon, responsibility was considered in different modi: moral, social, legal, philosophical. At the same time, the authors analyzed responsibility in the field of determining the essence and development of approaches to its detection, as well as from the position of different subject areas. Nevertheless, in the domestic science the problem of responsibility examines primarily the areas of different branches of law.*

Paper objective. *Given the insufficiency of scientific developments on the integrated analysis of responsibility in the information society, the purpose of the article is to update the problem of responsibility in the information society.*

Paper main body. *Philosophical reflection of the phenomenon of responsibility involves clarifying the attributive characteristics of the idea of responsibility.*

In the classic positive sense, responsibility means awareness of the ability to be the cause of change in ourselves and the world and the willingness to accept the consequences of our free choice.

Attributive characteristic of responsibility is subjectivity. The signs of the subject are intelligence and freedom. Reason is understood as the ability to understand and evaluate one's actions, and to foresee their consequences. Freedom is seen as autonomy in determining the direction of its behavior and decision-making.

A distinctive feature of the modern information society is the globalization of cultural values, based on Western transforming values. Freedom becomes not just the highest value, but an end in itself. In an effort to achieve maximum freedom, traditional bans are lifted and authorities are leveled. The mutation of freedom generates social tension, which can only be removed through responsible behavior.

Positive responsibility is the recognition by the individual of his duty to society and other people, the performance of his duties in accordance with the requirements of society. It arises as a back reaction to the demands of society and concretizes itself in certain modi: moral, political, social. The peculiarity of the modalities of responsibility lies in the fact that they are based on a certain system of values.

Moral responsibility is an indispensable element of moral choice and acts as an ability to consciously treat oneself, its activities, as moral competence to act within the moral requirements to achieve the goal, as the ability to foresee moral and practical results and to prevent negative results.

Socio-political responsibility is directed at others: people, future generations, the social whole, the image of the social order. The information society is characterized by the depersonification of the subject of socio-political responsibility by including it in a collective subject or as a result of «leaving» into a virtual space, into a network communication.

Legal responsibility is also been transformed, since the total deformation of values has led to the emergence of «double standards», while the same actions qualify differently depending on the status of the subject. The mass media create a distorted view of certain events, «appointing» the perpetrators before the court's decision.

Conclusions of the research. *Responsibility is considered as a special social and moral-legal relationship of a person to society. This is the attitude of a person's skill and ability in his moral choice, his actions, the consequences of which are connected with approval or conviction, with reward or punishment. At the present stage of the functioning of the information society, social and cultural contradictions have created a systemic crisis of responsibility. Traditional ways of being human need a significant correction.*

Short Abstract for an article

Abstract. *It is shown that in the information society there is a transformation of responsibility both in the aspect of attributive characteristics, and in terms of its modal manifestations. It is substantiated that at the present stage of the information society functioning there is a crisis of positive responsibility that threatens stable social development. The necessity of forming a system of values based on the principle of responsibility is being proved.*

Keywords: *responsibility; Information society; attribution of responsibility; crisis of responsibility; positive and negative responsibility.*

УДК 340.12+1:316.3

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.36.123262>

Коваленко Інна Ігорівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kinna087@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9320-1773

Кальницький Едуард Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

ДО ПРОБЛЕМИ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОСТІ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ

Статтю присвячено концептуалізації онтологічних засад правового життя. Проведений аналіз розвитку проблематики процесуальності в історії філософії та феноменології права. Розглянуті традиційні феноменологічні вчення, можливості структурно-функціонального підходу та теорії систем, простежений перехід від базового уявлення про структурність до процесуальності як головного предмета практичних та теоретичних проблем пізнання соціальної реальності. Показано, що феномен правового життя виявляє структурні властивості, що існують тільки у процесуальному вимірі. Обґрунтовано, що вирішення проблеми пошуку онтологічних засад правового життя полягає у формуванні інтегративного досвіду опису права.

Ключові слова: соціальне пізнання; неklasичне розуміння права; правова онтологія.

Постановка проблеми. У сучасному світі сфера впливу права поширюється далеко за межі юридичної системи. Багатовекторне розповсюдження права обумовлене передусім станом та перспективами суспільного розвитку на початку XXI ст. Відповідно у гуманітарній науці відчутний запит на нові методологічні можливості, що дозволили б співвіднести теоретичні моделі правового регулювання зі змінами у соціокультурній царині.

Дослідження нових умов правової реальності актуалізують потребу у критичному аналізі традиційних концепцій права, а також обумовлюють звернення до неklasичної філософської традиції. Ознаки неklasичного правового

мислення (концепція полісуб'єктності, можливість комунікативно-дискурсивного оновлення правових принципів та норм, залучення внутрішнього досвіду правового суб'єкта до розуміння права тощо), обумовлюють розвиток інтегративного праворозуміння. Методологічну основу цього перспективного філософсько-правового напрямку складає феноменологія, яка, у свою чергу, орієнтує інтегративне праворозуміння на вивчення смислового конфігурату права – правового життя. Феноменологічний концепт правового життя дозволяє розкрити внутрішню логіку зміни правових норм, цінностей та смислів, а також визначити право як горизонт життєвого світу та соціальний процес, що самопороджується, позбавлений позачасової стійкості та певним чином впливає на праворозуміння.

У зв'язку з вищезазначеним одним із дослідницьких завдань стає застосування інтегративного підходу до вивчення правового життя в онтологічному напрямку. Такий аспект дозволить з феноменологічної точки зору пояснити природу процесуальності правового життя та умови формування образу позачасової правової структури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній філософії права наявна чимала кількість праць, присвячених теоретичним проблемам вивчення феномену права. Водночас науковці підкреслюють, що у галузі філософсько-правових та правознавчих досліджень відчутна методологічна нестача, обумовлена невизначеністю наукового статусу філософії права [1–3], кризою класичних типів праворозуміння (як позитивізму, так і юснатуралізму) [4; 5], підміною правових феноменів їхніми догматичними презумпціями [6; 7], надмірною плюралізацією праворозуміння [8], відсутністю узгодженості між сталою термінологією та рухом соціального життя [9]. До евристичного потенціалу феноменології при дослідженні права звертаються також і правознавці [10; 11]. Однак поки що практично не розробленою залишається проблема з'ясування онтологічних засад правового життя як смислового конфігурату права.

Формулювання цілей. Теоретико-методологічний потенціал феноменології дозволяє екстраполювати результати дослідження правосвідомості на вивчення правового життя та його онтологічних засад. Гуссерліанська феноменологія передбачає, що реальний об'єкт, відрізняючись від інтенціонального об'єкта, тим не менш, є іманентним свідомості. Відповідно, будь-які реальні єдності предметного світу виступають як єдності смислу, які, у свою чергу, передбачають існування свідомості, що наділяє смислом і є по суті абсолютною [12, с. 30]. Виходячи з цього, можна припустити, що процесуальність смислоутворення у пізнанні права співвимірна процесуальності реального права. Пояснення ж природи процесуальності права на початковому етапі передбачає аналіз наявних точок зору та формулювання проблеми пошуку онтологічних засад правового життя, що є **метою статті**.

Виклад основного матеріалу. На початку слід зазначити, що твердження про процесуальність правого життя не є притаманним традиційній феноменології права. Так, у концепції М. Алексеєва право виявляється у двох вимірах: з одного боку, воно є частиною загальносвітового цілого, а з другого – це певна вихідна та нерозкладна надалі структура, що наповнена чистим смисловим змістом і є атемпоральною. Філософ вважає, що стосовно правової структури було б недоречно стверджувати, що «вона у будь-якому смислі «відбулась», «трапилась», «змінилась» тощо. ... Структура права є тим суттєвим визначенням, що лежить поза межами всього часово-фактичного зі всіма його різноманітними властивостями та відношеннями» [13, с. 147]. Осягнути багатомірну природу права, за М. Алексеєвим, – означає описати правову структуру в її головних даностях. Право, отже, виявляється як структура в єдності певних вимірів.

Схожу точку зору представлено у теорії А. Райнаха. Прагнучи дослідити право як фіксовану цілісність, учений виявляє в ньому значущі апріорні позачасові утворення. На думку А. Райнаха, правові утворення мають такий само онтологічний статус, як числа, дерева або будівлі. Тобто це буття, яке є незалежним від того, чи осягається воно людьми, чи ні. Також це буття не залежить від будь-якого позитивного права [14, с. 156]. Як зазначає С. Лойдольт, у такий спосіб А. Райнах відкриває поле «чистих правових закономірностей, які в усіх смислах існують незалежно від «природи»: незалежно від людського пізнання, від організації людини, а передусім, незалежно від будь-якого фактичного розвитку світу» [15, с. 83]. Таку апріорність не слід розуміти як містичну, або як категоричний імператив, що не має емпіричного коріння та розуміється як безумовне керівництво до свідомої дії (кантівське бачення), або як припис позитивному праву відповідати природному. Для А. Райнаха апріорність – це сутнісні закономірності, що іманентно притаманні праву та є обов'язковими для законодавця внаслідок об'єктивного смислового змісту певного правового феномену. Будь-яка історично мінлива правова система містить незмінні правові даності.

На відміну від М. Алексеєва, який визнає позачасовість правових цінностей, А. Райнах характеризує зв'язок права з буттям як темпоральний, щоправда такий зв'язок не позбавлений парадоксу. Так, А. Райнах наголошує, що правові утворення (зокрема, вимоги та обов'язки), на відміну від атемпоральних за своєю суттю чисел, тривають певний проміжок часу і згодом зникають. Саме через це вони «суть темпоральні предмети зовсім іншого виду, на який раніше не звертали уваги» [14, с. 162]. Якщо виходити з того, що змістом вимоги та обов'язку є майбутня дія, то тоді, справдившись у майбутті, вимога та обов'язок водночас тим самим припиняються, зникають. Їхня реалізація означає зникнення права. Тим самим право виявляється не вкоріненим ні

у теперішньому, ні у майбутньому. Здолання такого парадоксу вчений убачає у пошуках засади права, без якої неможливе існування ні вимог, ні обов'язків. Така онтологічна засада права міститься в емпіричній реальності певного роду подій. «Щоразу, як знову відбувається та ж сама подія, має виникати (втрачати силу) й відповідна вимога. Вона необхідним та достатнім чином детермінована цією подією» [14, с. 169].

На наш погляд, правомірним буде вести мову скоріше про зовнішню мінливість (процесуальність) права, ніж про його іманентну часовість (темпоральність). Так, наприклад, вимогу виконання певної дії, безперечно, слід визнати недійсною в момент, коли вона здійснена та очікувані результати досягнуті. Проте так само правомірно припустити, що стійкість та постійність, з якими відтворюється схема реалізації вимог, є наслідком закону, «який всезагальним та необхідним чином укорінений у суті вимоги як такої» [14, с. 162]. Іншими словами, правові явища існують у часі, проте є непідвладними змінам у часі.

Наведений вище розгляд ускладнень, що заважають розвитку тези про процесуальність права, потребує уточнення методологічної бази дослідження. Слід зазначити, що гуссерлівська спадщина не позбавлена протиріч, які актуалізуються при застосуванні феноменологічної редукції до дослідження регіональних онтологій. Причину ускладнень можна пояснити тим, що для соціальних практик феноменологічний заклик «виходити з самих речей» виявляється складно здійснюваним. В. Кемеров, указуючи на специфічність соціального пізнання, зазначає: «... “річ” – це вже не проста річ, предмет – уже не узагальнена фігура гносеології, а складна сукупність станів, функцій, трансформацій. І завдання вже – не у тому, аби дістатись образу речі, заданого самою річчю, а у тому, аби видозмінити різні відображення об'єктів відповідно до перетворень, у яких вони існують» [16, с. 66].

Слід зважати, що для Е. Гуссерля всілякі запитування про форми буття опиняються за дужками, тому визнання процесуальності права як форми його буття виходить за рамки власне гуссерліанської феноменології. Заперечуючи будь-які метафізичні міркування, філософ вважає, що такі форми – лише схоплений свідомістю факт, який тягне за собою інші факти. Завдання ж феноменології – описати інтенціональні структури, в яких предмет є даним свідомості як чистий феномен, тобто поза виявом взаємозв'язку фактів. У зв'язку з цим сучасний представник феноменології Й. Зайферт, критикуючи обмеженість феноменологічної настанови, правомірно наполягає на доповненні феноменологічної традиції принципами реалізму та уточненні феноменологічного висновку «бути предметом, представленим у свідомості» тезою «означає стверджувати взаємопроникнення одного в інше по суті» [17, с. 148]. У такому випадку феноменологія може збагатитись принципами взаємовпливу та мінливості, притаманними філософії процесу.

Потенціал розвитку феноменології у цьому напрямі слід шукати, на нашу думку, у гуссерлівському вченні про життєвий світ. Появу такого вчення обумовила необхідність виділити особливу логіку зміни форм заданості людського буття, своєрідність якої філософ визначив як кризу європейської культури. У контексті життєвого світу соціальні та історичні форми буття мали постати через їхні специфічні визначення, що містять просторово-часові властивості. Однак дана перспектива розвитку вчення про життєвий світ суперечить вихідній настанові феноменології про реальність як іманентну властивість свідомості. Таку суперечність конкретизує Н. Мотрошилова: «... Життєвий світ Гуссерль аналізував з парадоксальною метою – прагнучи з допомогою оновленої феноменологічної редукції «вивести з гри» всі обумовлені часом даності життєвого світу» [18, с. 177].

Тим не менш, учення Гуссерля про час та часовість являє собою суттєвий внесок у постметафізичну філософію процесу, хоча саме поняття процесу філософ практично не використовував. Виняток складає праця «Феноменологія внутрішнього часу свідомості», де Гуссерль уводить поняття процесу в контексті уточнення поняття «темпорально-конститутивного потоку свідомості»: «“Процес” ... є, таким чином, поняття, що передбачає стійкість. Стійкість є, проте, єдність, що конститується у потоці, до суті якого належить те, що у ньому не може бути нічого стійкого» [19, с. 130].

Антиномічність даного визначення можна пояснити тим, що Гуссерль, як і деякі його послідовники, визнаючи внутрішній час свідомості, уникали розгляду реальності як такої у формах часу, мінливості та процесуальності. Т. Керімов пояснює причини виключення об'єктивного часу з феноменологічного аналізу таким чином: «З одного боку, об'єктивний час – час світу, реальний час, час природи – може, звичайно, представляти для когось інтерес, але цей інтерес не входить до завдань феноменології... З другого боку, таке виключення може бути зрозуміле таким чином, що це питання залишається відкритим для феноменології» [20, с. 57].

Гуссерля цікавило передусім безпосереднє сприйняття часу у потоці інтенціональних переживань, з яких, власне, і конститууються смисл реальності та об'єктивний час. На дану особливість його позиції указує П. Гайденок: «Гуссерля зрозуміти нескладно: йому, так само як і Платону, Арістотелю, Декарту, Канту – одним словом, і античній, і середньовічній, і новоевропейській метафізиці – необхідно припустити позачасове начало як джерело та фундамент як будь-якої предметної єдності, так і самої часової тривалості, вихідну форму якої Гуссерль іменує “абсолютним темпоральним потоком”» [21, с. 173]. Наявність глибинного протиріччя феноменології часу дозволяє сформулювати антиномію часу у дусі Августина – час є, і його немає. На нашу думку, саме така антиномія лежить в основі логіки міркувань М. Алексеєва та А. Райнаха, які стверджува-

ли, що правовий смисл існує поза часовим контекстом, але він виявляється у часі, коли розглядається як явище правового життя.

Логіка подальшого розгляду проблеми передбачає звернення також і до класичних типів праворозуміння, яким властиві міркування про соціальну обумовленість та історичну мінливість права. Проте право виявляє у собі також і стійкі, незмінні структури. Так, загальноприйнятим у теорії права є положення, що право утворюється стабільними (базовими) та динамічними (плинними) елементами. Головна особливість права у тому, що визначальною стає його стабільність, підтримана правовою системою у цілому, а також галузями, інститутами та нормами права. Зовнішній, виражений у соціальних змінах динамізм права, адекватний зв'язок його із суспільством та державою обумовлені внутрішнім динамізмом його структурних елементів [22, с. 20], що не руйнують стабільність системи. Наведене пояснення мінливості права жодним чином не ставить під сумнів визначальну роль стабілізуючих елементів права по відношенню до динамічних, однак, на наш погляд, нічого не додає до гіпотези процесуальної суті права.

З'ясовані суперечності та прогалини у правовій феноменології та класичній теорії права вказують на необхідність додаткових уточнень. Зокрема, слід з'ясувати питання про форму буття права. Вирішення даного завдання має принципове значення для розвитку феноменології права як знання, орієнтованого на практику. На нашу думку, пошук відповіді має початись з уточнення змісту понять «структура» та «процес». При цьому слід рухатись від загальних визначень до з'ясування онтологічних засад і потім до конкретизації отриманих результатів стосовно правового життя. Унаслідок того, що право прийнято визначати через родові поняття «структура», припустимо, що саме структура є буттєвою засадою правового життя і саме вона виявляється в акті феноменологічної редукції.

Сучасне поняття «структура» етимологічно пов'язане з латинським словом «*structura*», що означає упорядковану по відношенню до зовнішніх впливів побудову. Позитивістська парадигма (зокрема, праці Г. Спенсера), збагатила соціально-філософське та соціологічне знання протиставленням понять «структура» та «функції». Так, поняття «структура» застосовувалось при дослідженні внутрішньої побудови або форми соціального цілого, а поняття «функція» – при вивченні способів його діяльності або трансформації [23, с. 19]. У теперішній час стосовно соціальної реальності поняття «структура» відповідає «зразкам» суспільних зв'язків та виступає як описовий концепт. Поняття «функції» вказує на можливість перетворення таких зразків, проте до певного ступеня.

Виникнення структуралізму, що намагався застосувати структурно-лінгвістичні моделі для пояснення культурних феноменів, актуалізувало методо-

логічне значення дуалістичного принципу синхронії та діахронії, по суті своїй тотожного позитивістському протиставленню статички та динаміки. Наступним кроком у розвитку поняття «структура» стало виникнення теорії систем. І хоча прийнято вважати, що базові ідеї даної теорії відповідають новій моделі соціальних змін, концептуальний апарат був повністю запозичений у позитивістської та структуралістської філософії. Головні ускладнення системної та структурно-функціоналістської теорій, що стали приводом для дискусій у сучасній соціальній філософії, можна звести до таких питань: питання про матеріальність або нематеріальність зв'язків та структур; питання про можливість установалення відповідностей між змінами у цілому об'єкті та змінами у його частинах; питання про передбачуваність змін у цілому, якщо відома організація його частин; питання про зв'язаність або ізольованість окремих змін між собою.

Обговорення таких проблем сприяло коригуванню певних постулатів теорії систем. Зокрема, це привело до розуміння, що якщо процедура розкладення цілого на частини демонструвала наявність матеріальних зв'язків між ними, то зворотна процедура таких зв'язків не виявляла, оскільки окрема частина має індивідуалістичні ознаки та в ізольованому стані прагне більше до диференціації, ніж до інтеграції. Як зазначав Г. Щедровицький, «зв'язки та структура завжди привносяться ззовні і мають суто конструктивний та гіпотетико-дедуктивний характер. Те, що їх оголосили визначальними властивостями цілого, не змінило їхнього характеру... По суті, структура завжди була фікцією, що вводилась для зв'язку та пояснення зовнішньо виявлених властивостей цілого та залежностей між ними. Тому структури завжди підбирались таким чином і такими, аби вони могли пояснити виявлені властивості та залежності властивостей» [24, с. 252–253]. Спроби логіків та філософів вийти за межі такого ускладнення виявились невтішними: частини з необхідністю не інтегруються в структуру і не утворюють матеріальні зв'язки. Більше того, «смісл пізнання полягає у тому, аби якомога скоріше спростувати всі гіпотетично введені структури» [24, с. 253].

У рамках теорії систем під змінами розумілись трансформації, що відбуваються всередині системи або з самою системою. Однак, як конкретизує таке положення П. Штомка, «якщо бути точним, то відмінність має місце між станами однієї й тієї ж системи, що виникають один за другим у часі» [23, с. 22]. Іншими словами, у простір дослідження змін долучались скоріше так звані адаптивні модифікації, ніж власне структурні відмінності. У підсумку пояснення змін системи зводилось до інтерпретації її функціонування, однак виявити цю формальну невідповідність засобами теорії було складно.

Ілюстрація такої методологічної «обмеженості» має місце у монографії М. Серова «Процеси і міра часу». На думку автора, структурно-діахронічні

дослідження можливі лише стосовно процесів, що можна багаторазово спостерігати, відтворювати і які представляють досліджувані явища як стійко функціонуючі. При цьому дослідник не схильний перебільшувати евристичну значущість таких наукових пошуків: «Очевидно, що всі ці різновиди структурно-діахронічного дослідження вельми близькі по своїй суті до синхронічного типу досліджень, тобто такому, коли множина явищ аналізується безвідносно до їхньої можливої закономірної мінливості у часі» [25, с. 21].

Труднощі розвитку змісту поняття «структура» у рамках теорії систем зв'язані щонайменше з двома обставинами. По-перше, теорія систем до недавнього часу поширювалась на достатньо стійкі технічні системи, об'єкти природознавства та аналогічні їм по суті об'єкти соціології. По-друге, структура інтерпретувалась виключно як обмеження, а не як деяка віртуальна зв'язаність, що містить як необхідний елемент людину та «налагоджена» на реалізацію її активності.

Іншим, не менш поширеним недоліком структурно-діахронічних досліджень є сполучення або часткова підміна різних аспектів – синхронії та діахронії. Сумнів стосовно можливості застосувати поняття діахронії до дослідження соціальних явищ небезпідставно виражає І. Валлерстайн: «Синхронія – те саме, що й геометричний вимір. Її можна описати логічно, але на папері зобразити можна тільки помилково. У геометрії точка, лінія або площа можуть бути зображені тільки у трьох (або чотирьох) вимірах. Так само і у “соціальної науки”. Синхронія – це понятійна межа, а не соціально застосована категорія. Усе описане має час, і єдине питання у тому, наскільки широкий діапазон тут підходить. Подібно до цього унікальна послідовність описується тільки у не-унікальних категоріях» [26, с. 273]. Не менш іронічно до відмінності між синхронією та діахронією ставиться й М. Касторідіас, стверджуючи, що «все це перетворюється на нещастя, коли безжиттєві абстракції “синхронії” та “діахронії” зводять в абсолют. Мода останніх десятиліть являє собою ще один спосіб затемнення суспільно-історичного, оскільки синхронія по суті є діахронізованою та такою, що діахронізує, як і діахронія – синхронізованою та такою, що синхронізує» [27, с. 273].

Мабуть, подібні особливості частково можуть бути пояснені специфікою інтенціональності, що визначає пізнавальну діяльність із різних точок бачення предмета. Розширення меж пізнання відбувається як раз за рахунок подібних оман, а їхнє «викриття» може бути назване створенням евристичної пізнавальної ситуації. Саме така ситуація врешті-решт спровокувала появу припущення, що відмінність синхронічного та діахронічного аспектів у дослідженні структур має умовний характер, який модулює сукцесивний та симультанний процеси інтенціональності. Так, Г. Щедровицький, не вдаючись до відповідної термінології, достатньо у дусі інтенціонального аналізу по-

яснює причину підміни синхронічного та діяхронічного аспектів у дослідженні структури: «Постійне перетворення «сукцесивного», тобто розгорнутого та такого, що триває у часі, процесу, у «симультанне», тобто такого, що відбувається у повній свої структурі водночас, – факт, давно зафіксований у найрізноманітніших дослідженнях психічної діяльності людини. Він привів дослідників до думки, що у так званому сукцесивному процесі у кожен момент часу здійснюється не вся структура цілого, що вивчається, а тільки частина її, причому у різні моменти часу функціонально різні частини. Діяльність, узята в своїй мінімальній об'єктивній цілості, виступила як «розмита» у часі...» [24 с. 240]. При цьому поняття «структура» виконує функцію інформаційної матриці, що «видавлює» з цілого тільки ті частини, які дещо додають до причинного пояснення та «вибраковують» усі виключення. Як бачимо, теорія систем, а також ідейно споріднені з нею структуралізм та структурно-функціональний аналіз являють собою правила теоретизування, що демонструють те або інше явище відповідно до заздалегідь відомого результату.

Прогалини у логіці структуралізму можна продемонструвати на прикладі аналізу праці М. Фуко «Надзирати та карати. Народження тюрми». Автор наводить масштабні історичні порівняння, велику кількість фактів та персоналій, що, у свою чергу, спричиняє такі питання: «наскільки історичні порівняння є достовірними? який характер (матеріальний чи віртуальний) мають зв'язки між подіями та фактами? як ув'язати тезу про пом'якшення та гуманізацію судово-кримінальних репресій із запереченням людини, навіть з урахуванням того, що “людина – усього лише нещодавній винахід, формоутворення, якому немає і двох століть...”» [28, с. 36].

Спроба вирішити поставлені питання з допомогою методології структуралізму навряд чи дасть задовільні результати. Причина полягає у тому, що текст М. Фуко слід «бачити» як досвід історичного оповідання, де епістема або фундаментальна пізнавальна структура виявляються як ненаявна інструкція для невигадливого слухача-читача. Даний методологічний прийом притаманний творчості М. Фуко у цілому, який він визначає як археологічне дослідження. В його трактуванні «археологія... визначає синхронні системи, а також низку мутацій, необхідних та достатніх для того, аби окреслити поріг нової позитивності» [28 с. 35].

Принцип археології наявний також у праці «Надзирати та карати. Народження тюрми». Б. Бряник, аналізуючи метафілософію Фуко, визначає елементи синхронного правосуддя як методологічні мітки: «Досліджуваний ним період (межа 18 та 19 ст.) являє собою мутаційну за характером зміну кримінального правосуддя, а не поступове удосконалення того, що воно являло собою в епоху панування влади суверена. Він тому й пише про нову еру в економії влади, про принципово новий стиль покарання. Поріг нової пози-

тивності – це становлення сучасного типу кримінального правосуддя. Що стосується «синхронних систем», то маються на увазі різні складові кримінального правосуддя – система профілактики правопорушень, кодифікація протизаконностей, судово-правова практика, а також механізми та засоби кримінально-виконавчої системи, загальні принципи покарання, стан правознавчих галузей знання та інших гуманітарних наук, оскільки влада змушена спиратись на знання, на багато іншого» [29, с. 15]. При цьому мається на увазі, що оповідання про історичну (сукцесивну) зміну частин та елементів кримінального правосуддя дозволить відтворити його (симультанну) цілісність. Однак «укарбована» у свідомість об'єктно-онтологічна структура представляє зміну кримінального правосуддя не як реальний процес, а тільки як установлення правил зміни індексів (значень) функціональних зв'язків та залежностей між нумерованими елементами.

Наступне ускладнення, що виявляється нездоланим для об'єктно-структурного дослідження, стосується механізму змін. Використані для його пояснення закони діалектики традиційно описують структурні зміни (зовнішні та внутрішні) як природний, лінійний та кумулятивний процес переходу від одного стану до іншого. При цьому не береться до уваги, що будь-які зміни рідко бувають ізольованими, а також існують латентні процеси, що проявляються у кінцевому підсумку. Як зазначає П. Штомка, в реальності мають місце численні фрагментарні зміни, «які можуть протікати паралельно, перетинатись, накладатись одна на одну або суперечити одна одній. Ми сприймаємо і можемо документально зафіксувати в історії лише деякі процеси, такі, наприклад, як урбанізація, індустріалізація, міграція, пролетаризація, демократизація тощо, але не «соціальні зміни» як такі» [23, с. 148].

У другій половині ХХ ст. універсальні методологічні можливості структуралізму та теорії систем у соціальному пізнанні були піддані сумніву і поступово заміщені альтернативними підходами. У нових соціальних теоріях (К. Поппер, Р. Нісбет, Ч. Тіллі, І. Валлерстайн) містилась фундаментальна критика спадщини соціальних наук попереднього століття.

К. Поппер запропонував замінити протонатуралістичні доктрини історичного розвитку теорією невизначеності та випадковості історичних тенденцій. Зміни автор трактував як результат багатьох спроб вирішити конкретні проблеми з допомогою вибору значення для ситуації. «Схопити» тенденцію, «наблизитись до істини» означає, що дослідник може зрозуміти дії історичного суб'єкта в об'єктивному сенсі, тобто може сказати, що «хоча у мене інші цілі та теорії (ніж, скажімо, у Карла Великого), але будь я у такій-то та такій-то аналізованій ситуації – причому ситуація містить у собі цілі і знання – то я би (і ти також) діяв так само» [30, с. 74].

Попперівська критика протонатуралістичних доктрин конкретизована у працях Р. Нісбета. Проставляючи біологічну та соціальну еволюцію, автор зазначає, що людському суспільству властиві інерція, опір змінам у сталих нормах поведінки. У свою чергу, зміни не мають не тільки простої, лінійної спрямованості, а й кінцевої мети. Вони часто мають переривчастий характер, зазвичай містять кризи, далеко не завжди є необхідними та незворотними. Причини соціальних змін надзвичайно різноманітні та залежать від культурно-історичних чинників. У підсумку автор наголошує, що «при вивченні соціальних змін будь-яка спроба ігнорувати часовий фактор та інші часткові обставини призводить до помилок та банальності» [31].

До серйозної критики теорії розвитку вдався також і Ч. Тіллі. Автор запропонував відмовитись від попередньої соціологічної спадщини так званих «згубних постулатів», головними серед яких є: цілісність суспільства та соціальних змін; обумовленість індивідуальної поведінки соціальною структурою; висхідна послідовність стадій розвитку суспільства; сприяння легітимних форм конфлікту інтеграції та контролю; обумовленість соціальної патології надмірно швидкими соціальними перетвореннями тощо. Натомість, за Ч. Тіллі, при визначенні поняття суспільства доречно скористатись метафорою «соціальна мережа», а саме суспільство «розглядати не як деяку сутність або відмінну від іншого цілісність, а як таку, що перебуває у постійному русі, складну, з частково співпадаючими, перехрещеними та накладеними одна на одну комірками та вузликami мережу численних соціальних відносин, з яких одні чітко локалізовані, а інші охоплюють увесь світ» [31]. Згідно з Тіллі, в реальності існує не єдиний і головний процес соціальних змін, а численні фрагментарні процеси різного рівня складності та різної спрямованості, тоді як «соціальні зміни» – лише абстрактний термін для позначення всезагальних, сумарних та зібраних в єдине ціле результатів таких процесів.

У свою чергу, І. Валлерстайн, уникаючи ускладнень стосовно схематизації та інтерпретації соціальної реальності, пропонує визначати історичну мінливість соціальних систем як аналітичну перемінну. Таке концептуальне нововведення приховує в собі заклик до розгляду історичних систем не як структур, а як процесів. На думку автора, від універсальних дихотомій синхронія/діахронія, статика/динаміка слід відмовитись через те, що «ті... хто робить акцент на історичному, як правило, пропускають або взагалі не розглядають його системні характеристики. Ті ж, хто фокусує увагу на системному, зазвичай ігнорують історичне. Не можна сказати, що важливість примирення цієї традиційної дихотомії, або відмінності між статичним та динамічним, синхронічним та діахронічним, не визнається. На абстрактному рівні формальні спроби робились. Але на практиці вони відбувались під сильним інституціональним натиском то одного напряму, то іншого...» [32, с. 198].

Наведені дослідницькі позиції, безперечно, є відмінними за різними за-садами, але їх об'єднує прагнення узгодити традиції соціальної онтології з проблемами практики суспільства. Саме тому в їхньому змісті простежується перехід від сталого уявлення про структурну соціальність до процесуальності як головного предмета практичної та теоретичної уваги.

Подальша логіка даної статті передбачає з'ясування питання про сутність процесу та виправданість дихотомії понять «процес» та «структура».

Значення поняття процесу не зазнало якихось суттєвих змін порівняно з вихідною етимологічною конструкцією *processus*, що перекладається з латини як «просування, проходження». Сучасне розуміння процесу якнайвіддаліше, на наш погляд, конкретизоване В. Кемеровим: «Процес – це послідовність станів природних та штучних систем, зв'язаність стадій їхньої зміни та розвитку, плин людської сукупної діяльності, що породжує різні – очікувані та непередбачені результати» [33].

Однак традиційною для філософії та науки залишається гносеологічна проблема, конкретизована такими питаннями: чи є процес абсолютним способом існування світу? і чи можна вважати поняття процесу своєрідним переходом від абстрактних визначень буття до дослідження конкретних видів людської діяльності?

Пошук відповідей на зазначені питання передбачає звернення до деяких філософських інтерпретацій поняття процесу. Сучасне бачення проблеми процесуальності буття висловлене А. Бергсоном. Уведені ним поняття «безперервність свідомості», «тривалість», «творча еволюція» стали свідченням завершення епохи механіцизму та детермінізму, а також символами філософського переосмислення реальності.

На протипагу положенням жорсткого детермінізму, Бергсон створює принципово індетерміністську концепцію свідомості. Для філософа очевидним є те, що «стан свідомості суть процеси, а не речі» [34, с. 123]. Єдність свідомості досягається самою її часовістю, постійним інтегруючим впливом теперішнього та минулого, що стягує в єдине ціле всі різноманітні стани свідомості. Іншими словами, свідомості притаманна тривалість, тобто часовість, безперервність та взаємопроникнення станів свідомості, що забезпечують синтез минулого та теперішнього. Оскільки тривалість пронизує свідомість, то, наділяючи речі смыслом, люди надають їм тривалості у часі. Унаслідок цього реальність (життя, за термінологією Бергсона) виявляється як порив, потік, безперервність, цілісність, утілення розвитку, сфера непередбачуваного та неповторного. Більш того, як підкреслює філософ, «чим повніше здійснюються умови соціального життя, тим сильнішим стає потік, що виносить з середини назовні наші переживання, які тим самим мало по малу перетворюються на речі» [34, с. 109]. Логіка міркувань Бергсона веде до ствердження

думки, що процеси утворюють суть буття, заповнюють усі його сфери та рівні. Фундація процесу теоретично пов'язана незнищенністю тривалості як іманентної якості світу свідомості та світу речей.

М. Лосський, аналізуючи філософію А. Бергсона, акцентує увагу на категоричності, з якою французький філософ протиставляє свою позицію традиційній метафізиці. Зокрема, М. Лосський не розділяє побоювання Бергсона, що, якщо ввести у склад світу надчасові начала, то живий процес творчої зміни виявиться неможливим і усіляку зміну ми змушені вважати суб'єктивною ілюзією. На думку Лосського, «необхідність надчасових начал особливо переконливо виявляється перед розумом, коли розглядаєш умови системності світу, тобто умови наявності відносин між усіма елементами його. Будь-яке відношення між множиною елементів, наприклад, відношення тотожності та протилежності, відношення співіснування та послідовності, відношення суміжності та віддаленості у просторі тощо, передбачає існування начала, що вміщує елементи та співвідносить їх. Начало, що обумовлює відношення часових елементів, має охоплювати їх усіх відразу, тобто понадчасово, і саме має бути тому позачасовим» [35, с. 45]. Надалі філософ описує образ цього начала – це надчасовий субстанціональний діяч, або «наглядач Я над своїм Я». Оскільки знайти категорію, адекватну сутності такого психофізичного феномену неможливо, Лосський вводить метафори «душа» та «індивідуальне особисте безсмертя».

Двозначність позиції М. Лосського стосовно образу вічності у вигляді «вічних об'єктів» присутня і в реалістичній за своєю суттю філософії процесу А. Уайтхеда. З одного боку, Уайтхед визначає процес як першооснову буття, підкреслюючи, що «природа є структура процесів, що розгортаються. Реальність є процес» [36, с. 130]. А з другого боку, він переконаний, що якісний бік процесу виражають «вічні об'єкти», представлені у вигляді універсальї культури, перемінних математики та математичної логіки. Надалі Уайтхед, нібито у продовження міркувань М. Лосського, пропонує бачити у будь-якому процесі стійкий порядок (код, програму) реалізації. Такий порядок філософ фіксує у послідовності мікропроцесів, що утворюють макропроцес: 1) процес «уходження», аналогічний тому, як перемінна входить у пропозиціональну функцію; 2) процес «зрощення», яке «являє собою реальне внутрішнє конституювання окремо існуючого» [36, с. 296], або, іншими словами, процес поглинання об'єкта суб'єктом та його наступне включення у новий досвід; 3) процес «схоплення» або зв'язування розрізнених частин нового досвіду в єдиний образ; 4) процес «переходу» від однієї дійсної сутності («досягнутої актуальності») до іншої.

Безумовно, аргументація М. Лосського та А. Уайтхеда є парадоксальною і у цьому смислі менш доказовою порівняно з логікою міркувань А. Бергсона.

Однак усіх цих мислителів поєднує те, що джерело процесуальності буття вони вбачають у досвіді свідомості. Звідси можна припустити, що «процесуальність» та «статичність» є рівнозначними горизонтами бачення, які демонструють свою пріоритетність залежно від обраної точки спостереження.

Слід зазначити, що в сучасних трактовках онтології соціального і дотепер формулюється та ж сама проблема. Більше того, вона підсилюється тим, що в XXI ст. людина дійсно живе у фрагментарному світі, а «багатомірна, не редукована соціальність перебуває “по той бік” безпосереднього сприйняття, рами, вікна, екрана телевізора або комп’ютера» [16, с. 60]. Безпосередність соціального процесу не вкладається в типові рамки повсякденного досвіду, який складається зі стандартних взаємодій з окремими людьми та речами. Тому слід визнати, що з сучасністю пов’язане переконання у тому, що соціальна реальність зберігає зв’язаність окремих її фрагментів. Ці фрагменти занурені в єдиний простір смислів, які продукуються, відтворюються та розвиваються множиною соціальних взаємодій у вигляді права, релігії, освіти, моралі тощо.

Отже, наведеної різнопланової аргументації, на наш погляд, достатньо, аби повернутись до раніше поставлених питань. Перше з них потребує визначеності щодо масштабу наявності процесу в усіх способах існування світу. Ми виходимо з того, що процесуальність – це визначальна характеристика соціального буття. Однак процес не є його абсолютною субстанцією. Ствердження зворотного означало б перехід в інобуття детермінізму – релятивізм, що відрізняється від першого лише нюансами.

Як результат усвідомлення обмеженості будь-яких тверджень про онтологічні засади у сучасній соціальній філософії активно розвивається інтегративний підхід у розумінні структури та процесу. Його прибічниками є Дж. Александер, Ю. Хабермас, А. Сікурела, Е. Гідденс, І. Валлерстайн та ін. Зокрема, Е. Гідденс вважає, що структурні властивості соціальних систем існують тільки у процесуальному вимірі та являють собою постійно відтворювану модальність очевидного інституціонального порядку у суспільстві. «Механізм», завдяки якому долається дискретність соціальності, – це людська активність, тобто людина та її дії. Останні, на думку соціолога, це не окремі акти, а безперервний потік поведінки, це плин дійсних або припустимих утручань тілесних істот у безперервний процес подій у світі. Соціальні інститути, у тому числі й право, не тільки визначають дії індивідів, а й відтворюються з допомогою рефлексивних дій людей. Соціальні структури існують виключно як базові характеристики віртуального порядку їхніх елементів і відрізняються відсутністю суб’єкта. При цьому соціальні інститути розпізнаються через практики, організовані як взаємозалежність суб’єкта дії та групи. Ця взаємодія відбувається у часі та просторі, тому соціальні системи

можна інтерпретувати як структурні поля, де люди займають певні позиції по відношенню одне до одного [37].

Наступне питання потребує уточнення: чи дійсно поняття процесу є своєрідним переходом від абстрактних визначень буття до дослідження конкретних видів людської діяльності? Ствердна відповідь є наслідком раніше наведеної думки, що процесуальність предметних форм, станів або подій буття моделюється темпоральністю, тобто здатністю свідомості їх зрощувати, схоплювати, включати, здійснювати переходи у часі. Як уточнює Н. Луман, «світ – це лише сукупний горизонт будь-якого переживання, яке може бути спрямоване як усередину, так і назовні, може бути звернене уперед або назад у часовому вимірі» [38, с. 164].

Розглядаючи дещо, суб'єкт «укарбовує» у нього свою свідомість, наділяючи певним смислом, і включає у внутрішній процес смислоутворення. У такому випадку предмет виявляється як темпоральна інтенціональна структура. Наступні фази конституювання предмета перетворюють його на предикат дії. У свою чергу, опис визначальних характеристик дії передбачає конкретизацію властивостей предмета через зазначення властивостей структур, що його утворюють, а також форм їхнього втілення та опис залежності останніх від людських дій.

Як бачимо, в опис будь-якого процесу долучаються унікальні принципи його організації. Це дозволяє включити у дослідження конкретних процесів образи їхньої часової стійкості. Спробуємо застосувати дане теоретичне положення до феноменологічного дослідження правового життя. Для цього висунемо гіпотезу, що в онтологічному аспекті право реалізується як процес, а в гносеологічному виявляється як результат пізнання, у вигляді «картини», більш-менш структурованого образу права – його феноменологічної моделі.

Теоретичною засадою, що може бути доказом достовірності даної гіпотези, слугують праці Н. Лумана, в яких право розкривається і як процес, і як структура. В основу своєї теорії суспільства Луман поклав послідовну критику всіляких спроб установити детермінованість будь-яких подій. Замість вивчення каузальних зв'язків Луман пропонує пошук «функціональних еквівалентів», відповідних самоопису сучасних суспільств.

Сучасні суспільства є складно організованими, функціонально диференційованими, мають розмаїття позицій та початкову орієнтацію на функції. У свою чергу, жодна з функціональних систем не може запросити для себе виключну позицію, жодна не здатна нав'язати свій опис іншим функціональним системам, тому що їхні функції надто відмінні. При цьому будь-яка структура є скоріше селективно-вибірковою роботою, ніж директивним приписом. На думку Лумана, саме селекція привносить інформаційний та водночас спрямовуючий смисл, тоді як свій смисл вона отримує з допомогою того,

що розкриває невизначеність світу та визначає об'єм можливостей, які відповідають горизонту часу та місткості людської свідомості.

Наведені міркування Лумана покликані піддати сумніву онтологічне упередження, що системи існують як об'єкти. Акцент робиться не на «соціально об'єктивній галузі систем», а на «притаманному світу» розрізненні системи та оточуючого середовища. Структура перестає бути фактором стійкості системи: вона стає фактором її оновлення. Антитеза Лумана про не-необхідність порядку, його здатності бути випадковістю («контингенцією») пориває з детерміністською онтологією та методологією структурно-функціонального аналізу. Можна вважати, що процесуальний підхід, розроблений Н. Луманом, є матрицею самоопису суспільства, яка дозволяє передбачити шляхи розвитку системи. Для нього є очевидним, що складноорганізованим системам властиві власні тенденції, які неможливо нав'язати. Проблема керованого розвитку має набути форми самокерованого розвитку («аутопойезису»).

Визначаючи право як необхідну складову суспільної еволюції, Луман вважає, що зміни у сучасному суспільстві шокують громадську думку та змушують адекватно реагувати органи виконавчої влади, проте ці зміни мають за деякий час стабілізуватись. «Очікування очікування» як основа будь-якої соціальної ситуації має припинити або щонайменше впорядкувати процес розпаду підвалин, створити ефективні форми для нового змісту. Яким чином, за Луманом, відбуватиметься процес розвитку права?

По-перше, Луман розглядає індивідів лише як навколишнє середовище та «елементи очікування» системи. Відповідно окремо взятий індивід (наприклад, видатна особистість), за прогнозом мислителя, навряд чи зможе суттєво вплинути на суспільні процеси. За Луманом, «соціальним» є лише те, що має комунікативну значущість і припускає можливість діяти *Alter ego*. Комунікація ж є результатом «подвійної контингенції», тобто подвійної випадковості, яка відіграє вирішальну роль у формуванні соціальних систем. Більше того, зміна людей – це найнебезпечніша мета, яку політика може, тільки необачно побажавши, поставити перед собою.

По-друге, праву як будь-якій складно організованій системі властива оперативна замкненість. Це означає, що розвивати нові функціональні елементи поза правовою системою, а потім уводити їх до її складу неможливо, оскільки за своєю природою вони вже включені до неї. Будь-які альтернативи подіям, фрагментам правової системи можуть виступати виключно як функціональні елементи. Вплив на право з боку економічної системи (наприклад, додаткове фінансування), політичної системи (наприклад, примус через інститути влади), психічної системи (наприклад, перехід до особистої взаємодії) має бути адекватним праву та містити вказівку на передбачувані функції новацій у системі права. Засобами соціально-інженерного підходу таку ви-

могу реалізувати неможливо. Система має сама виробити альтернативи у взаємозв'язку процесів розпаду та самовідтворення.

Таким чином, процес розвитку права, за Луманом, відбуватиметься у просторі силових ліній суспільства, здійснюючи функцію його самовідтворення. У праці «Суспільне право» Луман пояснює смисл аутопойетичної функції права: «...Право існує для нас як деяка форма, що має відношення до проблеми напруженості між часовим та соціальним вимірами та витримує таку напруженість навіть в умовах еволюційного росту складності, комплексності суспільної структури... Форма права виділяється у комбінації двох відмінностей, а саме: модальностей очікувань «когнітивний/нормативний» та коду «законний/незаконний». Усі суспільні застосування права діють у таких рамках та варіюють предметний смисл, «поєднання» юридичних норм та програм, покликаних регулювати «правильне» розуміння цінностей «право» та «порушення» з тим, аби забезпечити зв'язок часів та здатністю до злагоди/розбіжності у сфері взаємної сумісності. І оскільки предметний вимір ураховує цю функцію вирівнювання, не існує речового, предметного визначення права. Його місце займає системне визначення – «юридична система» [цит. за: 39, с. 76]. Не дивлячись на те, що юридична система є симуляцією функціональної специфікації права, її як і раніше, прийнято вважати своєрідним імунітетом суспільства. Міцність соціального статусу юридичної системи визначається тим, що вона несе на собі родові риси права.

Так, подібно до права, юридична система несе на собі ознаки аутопойезису, тобто вона відкрита в інформаційному плані та закрита у плані зовнішнього керування. Її закритість проявляється у тому, що, підкоряючись мінливим обставинам, вона сама визначає межі трансформації. Крім того, юридична система складається тільки з таких комунікацій, які підкоряються бінарному коду законне/незаконне. При цьому кодування виконує подвійну функцію. З одного боку, воно слугує для окреслення проблеми невиконання очікувань, тобто того, що прийнято називати позитивною або негативною правовою оцінкою. З другого боку, кодування необхідне для контролю постійних внутрішніх відношень системи, тобто для «актуалізації її пам'яті». У такому смислі друга функція може бути названа процесом аутопойетичного відтворення системи. У результаті може виникнути думка, що єдність диференційованої юридичної системи можливо забезпечити тільки з допомогою позитивного права, тобто права, заключного у самій юридичній системі.

На думку Лумана, вже зараз відчутні тенденції, що вказують на розгортання даної тавтології. Зокрема, зміни у суспільстві ведуть до зміни розуміння сутності юридичної норми, а нечіткість меж сьгоднішніх юридичних систем доволі відповідає невизначеності й дискретності структур сучасних суспільств. На думку Лумана, неодноразові висловлювання про «підрив право-

вого порядку» не є ні помилковими, ні випадковими. Дійсно, відбувається поступова підміна коду законне/незаконне на метакод включення/виключення. Наприклад, сьогодні для головних груп населення більше значення має не поведінкова орієнтація на закон, а можливість виключення зі сфери легальності, припинення доступу до тих чи інших ресурсів суспільства. Крім того, ідіома законслухняності, політичні мотиви діяльності відсуваються на задній план та поступаються місцем економічним інтересам.

Висновки. Аналіз теоретико-методологічної аргументації припущення про процесуальність правового життя дозволяє стверджувати, що процес не є його абсолютною субстанцією. Феномен правового життя виявляє й структурні властивості, які, проте, існують тільки у процесуальному вимірі. Наявність онтологічної дихотомії процес/структура в описах правового життя обумовлена фрагментарністю соціального існування. Правова структура – це образ віртуального порядку, що склався у суспільстві. Він реалізується у формі процесу у практиці правового суб'єкта. У свою чергу, опис правових процесів передбачає урахування інтенціональних структур, що відповідають за виразність та стійкість їх сприйняття. Таким чином, вирішення проблеми пошуку онтологічних засад правового життя полягає у досвіді інтегративного опису права та виділенні у цілісності правового життя двох взаємозв'язаних засад: право-структура та право-процес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Керимов Д. А. *Методология права (предмет, функции, проблемы философии права)* : монография. Москва : Аванта+, 2001. 560 с.
2. Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права). *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 27–32.
3. Костицький М. В. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції (як науково-практичного комплексу) та окремих галузей юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1–2. С. 3–10.
4. Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 19–30.
5. Стовба О. В. *Право і час* : монографія. Харків : Тім Пабліш Груп, 2016. 368 с.
6. Рабинович П. М. Філософія права: деякі «вічнозелені» наукознавчі сюжети. *Право України*. 2011. № 8. С. 13–20.
7. Дробышевский С. А., Орлова С. В. О так называемых «мертвых» юридических нормах в политически организованном сообществе. *Актуальные проблемы философии права и юридической науки в связи с коммуникативной теорией права* : монография / под ред. М. В. Антонова, И. Л. Честнова. Санкт-Петербург : ООО Издательский Дом «Алеф-пресс», 2014. Т. II. С. 342–347.
8. Толстик В. Борьба за содержание права – важнейшее научное направление. *Право Украины*. 2010. № 4. С. 29–35.

9. Антонов М. В. О принципах научности и развитии правовой теории. *Стандарты научности и homo juridicus в свете философии права* : материалы пятых и шестых философ.-правовых чтений памяти акад. В. С. Нерсесянца. Москва : Норма, 2011. С. 143–153.
10. Несинова С. В. Интегральна правова концепція в дослідженні правових інститутів. *Право і суспільство*. 2014. №6–1. Ч. 2. С. 33–39.
11. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності як галузь кримінології. *Форум права*. 2013. №3. С. 84–87.
12. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Москва : ДИК, 1999. 335 с.
13. Алексеев Н. Н. Основы философии права. Санкт-Петербург : Лань, 1999. 256 с.
14. Райнах А. Априорные основания гражданского права. *Собрание сочинений*. Москва : Дом интеллектуальной книги, 2001. С. 153–327.
15. Loidolt S. Einfuehrung in die Rechtsphaenomenologie. Tuebingen : Mohr Siebek, 2010. 210 s.
16. Кемеров В. Е. Метафизика-динамика (к вопросу об эволюции метафизики). *Вопросы философии*. 1998. №8. С. 59–67.
17. Зайферт Й. Значение логических исследований Гуссерля для реалистической феноменологии и критика некоторых гуссерлианских тезисов. *Вопросы философии*. 2006. №10. С. 130–152.
18. История философии. Запад – Россия – Восток. Книга третья (Философия XIX–XX вв.). Москва : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1998. 444 с.
19. Гуссерль Э. Феноменология внутреннего сознания времени. *Собрание сочинений*. Москва : РИГ «Логос» : Гносис, 1994. Т. 1. 162 с.
20. Керимов Т. Х. Поэтика времени. Москва : Академический проект, 2005. 183 с.
21. Гайденок П. П. Мартин Хайдеггер: изначальная временность как бытийное основание экзистенции. *Вопросы философии*. 2006. №3. С. 165–182.
22. Кононов А. А. Общенаучная концепция системы права. *Правоведение*. 2003. №3 (248). С. 13–21.
23. Штомка П. Социология социальных изменений. Москва : Аспект Пресс, 1996. 414 с.
24. Щедровицкий Г. П. Исходные представления и категориальные средства теории деятельности. *Избранные труды*. Москва : Школа культурной политики, 1995. 759 с.
25. Серов Н. К. Процессы и мера времени. Проблемы методологии структурно-диалектического исследования в современной науке. Ленинград : Наука, 1974. 191 с.
26. Валлерстайн И. Миров-системный анализ. URL: <http://www.nsu.ru/filf/rpha/papers/geoeson/waller.htm> (дата звернення: 09.01.2018).
27. Касториадис К. Воображаемое установление общества. Москва : Логос : ГНОЗИС, 2003. 479 с.
28. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Санкт-Петербург : А-скад : АОЗТ «Талисман», 1994. 405 с.
29. Бряник Н. В. Преступление и наказание в свете философии права. *Предметные основания философии права: Философия права*. Екатеринбург : Изд-во УрГУ. 2002. Вып. 1. С. 4–28.

30. Поппер К. Логика социальных наук. *Вопросы философии*. 1992. № 10. С. 65–75.
31. Ошибочная метафора роста: Роберт Нисбет. URL: <http://www.vuzlib.su/beta3/html/1/20568/20647/> (дата звернення 04.01.2018).
32. Валлерстайн И. Исторические системы как сложные системы. *Философские перипетии*. 1998. № 4. С. 186–197.
33. Национальная философская энциклопедия. URL: <http://terme.ru/termin/process.html> (дата звернення: 05.01.2018).
34. Бергсон А. Опыт о непосредственных данных сознания. Материя и память. *Собрание сочинений в 4 т.* Москва : Московский клуб, 1992. Т. 1. 325 с.
35. Лосский Н. Чувственная, интеллектуальная и мистическая интуиция. Москва : Терра – кн. клуб : Республика, 1999. 399 с.
36. Уайтхед А. Избранные работы по философии. Москва : Прогресс, 1990. 720 с.
37. Климов И. А. Социологическая концепция Энтони Гидденса. *Социологический журнал*. 2000. № 1–2. С. 121–149.
38. Луман Н. Общество как социальная система. Москва : Издательство «Логос». 2004. 232 с.
39. Поскониная О. В. Никлас Луман о политической и юридической подсистемах общества. Ижевск : Изд-во Удмуртского гос. ун-та. 1997. 122 с.

REFERENCES

1. Kerimov D. A. (2001). Metodologiya prava (predmet, funkicii, problemy filosofii prava). Moskva: Avanta+ [in Russian].
2. Kozyubra M. I. (2003). Mistse filosofiyi prava v systemi suspil'stvoznavstva (do pytannya pro dystsyplinarnyy status filosofiyi prava) [The place of philosophy of law in the system of social science (the question of the disciplinary status of philosophy of law)]. *Problemy filosofiyi prava – Problems of philosophy of law Vol. 1*, 27–32 [in Ukrainian].
3. Kostyts'kyu M. V. (2013). Filosofovs'ki ta naukoznachni problemy yurysprudentsiyi (yak naukovo-praktychnoho kompleksu) ta okremykh haluzey yurydychnoyi nauky [Philosophical and narkoznam the problems of jurisprudence (as scientific-practical complex and individual spheres of legal science)]. *Filosofovs'ki ta metodolohichni problemy prava – Philosophical and methodological problems of law*, 1–2, 3–10 [in Ukrainian].
4. Kostyts'kyu M. V. (2016). Normatyvizm yak metodolohiya yurysprudentsiyi [Normativism as the methodology of jurisprudence]. *Filosofovs'ki ta metodolohichni problemy prava. – Philosophical and methodological problems of law*, 1, 19–30 [in Ukrainian].
5. Stovba O. V. (2016). Pravo i chas. Kharkiv: Tim Pablsh Hrup [in Ukrainian].
6. RabyNovych P. M. (2011). Filosofiya prava: deyaki «vichnozeleni» naukoznavtsi syuzhety [Philosophy of law: some «evergreen» nauczysz stories]. *Pravo Ukrayiny. – Law Of Ukraine*, 8, 13–20 [in Ukrainian].
7. Drobyshevskij S. A., Orlova S. V. (2014). O tak nazyvaemykh «mertvykh» yuridicheskikh normah v politicheskii organizovannom soobshchestve. *Aktual'nye problemy filosofii*

- prava i yuridicheskoy nauki v svyazi s kommunikativnoy teoriej prava – Issues of the day of philosophy of right and legal science in connection with the communicative theory of right.* M. V. Antonov, Y. L. Chestnov (Ed.). Sankt-Peterburg: Izdatel'skiy dom «Alef-press», 342–347 [in Russian].
8. Tolstykh V. (2010) Bor'ba za sodержanye prava – vazhneyshee nauchnoe napravleniye. *Pravo Ukrayiny – Law Of Ukraine*, 4, 29–35 [in Russian].
 9. Antonov M. V. (2011). O pryntsypakh nauchnosti y razvytyy pravovoy teoryy. *Standarty nauchnosti y homo juridicus v svete fylosofyy prava: proceedings of the fifth and sixth philosopher.-legal readings in the memory of acad. V. S. Nersesyants.* Moskva: Norma, 143–153 [in Russian].
 10. Nesynova S. V. (2014). Intehral'na pravova kontseptsiya v doslidzhenni pravovykh instytutiv. *Pravo i suspil'stvo – Law and society*, 6–1, part 2, 33–39 [in Ukrainian].
 11. Vepryts'kyy R. S. (2013). Fenomenolohiya zlochynnosti yak haluz' kryminolohiyi [The Phenomenology of crime as a branch of criminology]. *Forum prava – Forum law*, 3, 84–87 [in Ukrainian].
 12. Husserl' E. (1999). Ydey k chystoy fenomenolohyy y fenomenolohycheskoy fylosofyy. Moskva: DYK [in Russian].
 13. Alekseev N. N. (1999). Osnovy filosofii prava. Sankt-Peterburg [in Russian].
 14. Raynah A. (2001). Apriornyye osnovaniya grazhdanskogo prava. *Sobranie sochineniy.* Moskva: Dom intellektualnoy knigi, 153–327 [in Russian].
 15. Loidolt S. (2010). Einfuehrung in die Rechtsphaenomenologie. Tuebingen: Mohr Siebek.
 16. Kemerov V. E. (1998). Metafizika-dinamika (k voprosu ob evolyutsii metafiziki). *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 8, 59–67 [in Russian].
 17. Zayfert Y. (2006). Znachenie Logicheskikh issledovaniy Gusserlya dlya realisticheskoy fenomenologii i kritika nekotorykh gusserlianskih tezisov. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 10, 130–152 [in Russian].
 18. Istoriya filosofii. Zapad – Rossiya – Vostok. Kniga tret'ya (Filosofiya XIX-XX vv.). (1998). Moskva: Greko-latinskij kabinet YU.A. Shichalina, 1998 [in Russian].
 19. Gusserl' E. (1994). Fenomenologiya vnutrennego soznaniya vremeni. *Sobranie sochinenij. Vol. 1.* Moskva: RIG «Logos»: Gnosis [in Russian].
 20. Kerimov T. KH. (2005). Poetika vremeni. Moskva: Akademicheskii proekt [in Russian].
 21. Gaidenko P. P. (2006). Martin KHaidegger: iznachalnaia vremennost kak bytiinoe osnovanie ekzistentsii. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 3, 165–182 [in Russian].
 22. Kononov A. A. (2003). Obschenauchnaya kontseptsiya sistemy prava. *Pravovedeniye – Legal science*, 3 (248), 13–21. [in Russian].
 23. Shtomka P. (1996). Sotsiologiya sotsial'nyh izmenenij. Moskva: Aspekt Press [in Russian].
 24. Schedrovitskiy G. P. (1995). Ishodnye predstavleniya i kategorial'nye sredstva teorii dejatel'nosti. Moskva: Shkola kul'turnoj politiki [in Russian].
 25. Serov N. K. (1974). Protsessy i mera vremeni. Leningrad: Nauka [in Russian].
 26. Vallerstajin I. Miro-sistemnyy analiz. URL: <http://www.nsu.ru/filf/rpha/papers/geoecon/waller.htm>

27. Kastoriadis K. (2003). *Voobrazhaemoe ustanovlenie obschestva*. Moskva: Logos : GNOZIS [in Russian].
28. Fuko M. (1994). *Slova i veschi. Arheologija gumanitarnyh nauk*. Sankt-Peterburg: A-cad : AOZT «Talisman» [in Russian].
29. Brjanik N. V. (2002). *Prestuplenie i nakazanie v svete filosofii prava. Predmetnye osnovanija filosofii prava: Filosofija prava – The subject of the Foundation of the philosophy of law: Philosophy of law*. Ekaterinburg: Izd-vo UrGU, issue 1, 4–28 [in Russian].
30. Popper K. (1992). *Logika sotsial'nyh nauk. Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 10, 65–75 [in Russian].
31. Oshibochnaja metafora rosta: Robert Nisbet URL: <http://www.vuzlib.su/beta3/html/1/20568/20647/> [in Russian].
32. Vallerstajn I. (1998). *Istoricheskie sistemy kak slozhnye sistemy. Filosofskie peripetii – Philosophical twists and turns*, 4, 186–197 [in Russian].
33. *Natsional'naja filosofskaja entsiklopedija* URL: <http://terme.ru/termin/process.html> [in Russian].
34. Bergson A. (1992). *Opyt o neposredstvennyh dannyh soznaniya. Materija i pamjat'*. Moskva : Moskovskij klub, Vol. 1, 325 [in Russian].
35. Losskij N. (1999). *Chuvstvennaja, intellektual'naja i misticheskaja intuitsija*. Moskva: Terra – kn. klub : Respublika [in Russian].
36. Uajthed A. (1990). *Izbrannye raboty po filosofii*. Moskva: Progress [in Russian].
37. Klimov I. A. (2000). *Sotsiologicheskaja kontseptsija 'Entoni Giddensa. Sotsiologicheskij zhurnal – Sociological journal*, 1–2, 121–149 [in Russian].
38. Luman N. (2004). *Obschestvo kak sotsial'naja sistema*. Moskva: Izdatel'stvo «Logos» [in Russian].
39. Poskonina O. V. (1997). *Niklas Luman o politicheskoy i juridicheskoy podsystemah obschestva*. Izhevsk: Izd-vo Udmurtskogo gos. un-ta [in Russian].

Коваленко Инна Игоревна, кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философии, Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Кальницкий Эдуард Анатоліевич, кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философии, Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

К ПРОБЛЕМЕ ОБОСНОВАНИЯ ПРОЦЕССУАЛЬНОСТИ ПРАВОВОЙ ЖИЗНИ

Статья посвящена концептуализации онтологических оснований правовой жизни. Проведен анализ развития проблематики процессуальности в истории философии.

фии и феноменологии права. Рассмотрены традиционные феноменологические учения, возможности структурно-функционального подхода и теории систем, прослежен переход от базового представления о структурности к процессуальности как главному предмету практических и теоретических проблем познания социальной реальности. Показано, что феномен правовой жизни обнаруживает структурные свойства, которые существуют только в процессуальном измерении. Обосновано, что решение проблемы поиска онтологических оснований правовой жизни состоит в формировании интегративного опыта описания права.

Ключевые слова: социальное познание; неклассическое понимание права; правовая онтология.

Kovalenko Inna Igorivna, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kalnytskyi Eduard Anatoliyovych, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

ON THE ISSUE OF CONFIRMING PROCESS NATURE OF LEGAL LIFE

Problem setting. *The modern understanding of law implies the need of new methods, which could correlate theoretical models of legal regulation and changes in the sociocultural context. Reference to the theoretical opportunities of phenomenology enables, in particular, to study the nature of the legal life procedural features, and the conditions of forming the image of atemporal legal structure.*

Recent research and publications analysis. *Currently humanitarian knowledge includes a significant number of papers, devoted to the theoretical problems of studying the phenomenon of law. First of all, the authors emphasize that the field of philosophical-legal and legal studies is in the methodological crisis, determined by the uncertainty of the scientific status of the philosophy of law, one-sidedness of classical types of the law understanding, the incoherence of legal language and thinking styles etc. In addition, despite quite common use of the phenomenological methodology, the philosophy of law still lacks integrated concepts, enabling, inter alia, to find out ontological bases of legal life as a meaningful law configurate.*

Paper objective. *The objective of the study is the analysis (as the initial stage of research) of the existing opinions on the problem of the process and structural nature in*

social cognition to explain the nature of the law process, as well as further search for the ontological grounds of legal life.

Paper main body. Phenomenological methods applied in studying legal life enable to suggest that law is of process nature, which is, in turn, comparable to the process nature of sensemaking. The search for the ontological grounds of legal life implies retrospective analysis of the issues, related to the research into structural and process properties in philosophy and phenomenology of law.

The study of the works by E. Husserl shows that the philosopher confirmed the inner time of consciousness, but avoided considering reality itself from the standpoint of temporality, changeability and process. E. Husserl's followers (N. Alekseev, A. Rainakh) believed that the legal meaning existed beyond the time context, but could be found within time when it was analyzed as a social phenomenon.

The structural-functional approach and the systems theory show a number of difficulties, related to the conventionalism of the synchrony – diachrony dichotomy, the lack of considering the activity level of the subject of cognition, the openness of identifying the nature and mechanism of actual social changes, eclectics of cognition methods etc. The analysis of the process philosophy tradition (H. Bergson, N. O. Lossky, A. Whitehead) does not reveal clear arguments for the statement of the process nature of legal life either. It is due to the fact that process ontology is theoretically supported, on the one hand, by indestructibility of duration as an immanent property of the material world and the world of consciousness, on the other – by the need of elements beyond the time.

Alternative approaches to solving the problem of the ontology of social phenomena (K. Popper, R. Nisbet, Ch. Tilly, I. Wallerstein, N. Luhmann, V. Ye. Kemerov etc.) demonstrate the transition from the basic image of the structural nature to the process nature as the essential subject of practical and pure problems of social reality consciousness. They try to integrate structural and process nature as the modes of social reality ontology.

The analysis of theoretical and methodological arguments for the statement of the process nature of legal life enables to confirm that process is not its absolute substance. The phenomenon of legal life also shows structural properties, which, however, exist only within the process dimension. The availability of process-structure ontological dichotomy in the descriptions of legal life is determined by the fragmentariness of social existence. Legal structure is a virtual image, which is implemented as a process in the practices carried out by the subject of law. In turn, the description of legal processes suggests the «inclusion» of intentional structures, being in charge of articulation and sustainability of their perception.

Conclusions of the research. The solution to the problem of searching legal life ontological grounds consists in generating integrative experience of law description and singling out two interrelated grounds: «law-structure» and «law-process» within the integrity of legal life.

Short Abstract for an article

Abstract. The paper discusses conceptualisation of ontological grounds of legal life. It analyzes the development of research into the process nature in the history of philosophy

and phenomenology of law. The study considers conventional phenomenological theories, structural-functional approach and systems theory capacities; it also looks into the transition from the basic image of the structural to the process nature as the key subject of practical and pure problems of social reality cognition. It was shown that the phenomenon of legal life features structural properties, existing only within the process dimension. It was substantiated that the solution to the problem of searching legal life ontological grounds consists in generating integrative experience of law description.

Keywords: *social cognition; non-classical understanding of law; legal ontology.*

Мелякова Юлія Василівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: melyak770828@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6699-8078

БУТТЯ ПРАВА ТА БУТТЯ У ПРАВІ: ВІД ПЕРФОРМАТИВУ ДО ПЕРФОРМАНСУ

Онтологічна проблема буття права знаходить своє вирішення в деконструктивному естетичному полі виразних можливостей – перформансі. Множинність способів вираження права і довільне їх застосування здатні надати структурі права динамізму, а присутньому в ній суб'єкту – справжнього розуміючого буття. На зміну семантичним формам буття права приходить онтологія його тілесності й присутності.

Ключові слова: динамізм права; присутність; перформатив; перформанс; інтер-акт; візуальна культура; тілесність права.

Постановка проблеми. Постпостметафізична реальність, наявність якої все частіше констатується сучасними філософами, має свої онтологічні, антропологічні, когнітивні, лінгвістичні, а також методологічні особливості. Затверджені нові типи раціональності, мислення, спосіб існування людей і речей в цілому. Право в межах цієї реальності постало у численній сукупності своїх форм, вимірів та модусів. Дійсність права набула релятивного характеру. Дієвість права визначається сьогодні ефективністю взаємного впливу людей як носіїв правових статусів у горизонті комунікації. Сенс права народжується у контексті правової ситуації. Присутність права, або його онтологічна тілесність, виявляє себе у динаміці атрибутів його вербальних структур (текстів, речових доказів, дій), що утворюють правовий перформанс.

Актуальність даного дослідження полягає в обґрунтуванні якісно нової форми буття права – перформансу, а також доведенні можливості його соціального впливу через застосування нової техніки динамізму, адже популярність перформансу давно розповсюдилася за межами мистецтва – у сфері масмедіа, політики, інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У межах онтології права існує досить значна традиція дослідження динамічної природи права та розробки методів прояву його динамізму. У сучасній вітчизняній і російській філософії права її розвивають І. Честнов [1; 2], В. Четвернін [3], А. Поляков [4], С. Мак-

символів [5], О. Стовба [6] тощо. Останній яскравий досвід у цій сфері належить представникам комунікативної парадигми. Наприклад, Дж. Остін розвинув теорію перформативного дискурсу, згідно з якою мовні акти, що мають характер наказу, вимоги, обіцянки чи клятви завдяки своїй інтеріоризованості є, посуті, дією, а не просто висловлюванням [7; 8]. Г. Харт, у свою чергу, підтримуючи Дж. Остіна, акцентував увагу на юридичних перформативних твердженнях і їх релятивності в значенні залежності від умов вживання. Фактичні обставини формують перформативний дискурс, який, водночас, також формує обставини [9].

Подальший аналіз перформативних висловлювань, їх структури, значення і впливу, здійснюють сучасні російські дослідники В. Оглезнев [10], Ю. Грязнова [11], Ю. Купченко. Ю. Грязнова серед іншого зазначає, що перформативний юридичний текст-дія є новою формою аутентичної саморепрезентації суб'єкта права [12]. Ю. Купченко, докладно аналізуючи техніку і значимість перформативів Римського права, а також релігійних правових систем, доходить висновку, що реалізація права, його дієвість та ефективність напряму пов'язані із особливостями сприйняття переконливих перформативних юридичних висловлювань за канонами місцевої правової традиції [13].

Онтологічний статус та продуктивну силу німецьких перформативних дієслів, що здатні утворювати комунікативно-прагматичне поле, зазначали також Ю. Габермас [14; 15] і Г.-Г. Гадамер [16]. Про практичний поворот у сучасній філософії права, її лінгвістично-комунікативний акцент, контекстуальність правових смислів, релятивність та процедурну раціональність права йдеться у І. Честнова [1]. Польський теоретик гуманітарних наук Ева Доманська, зазначивши перформативний поворот у сучасному науковому знанні та домінування там текстуальної картини світу, доходить в результаті до визначення перформативності як нової парадигми пізнання і методології науки [17].

Сама техніка перформансу як онтологічного простору виробництва присутності, а також специфіка використання перформансу у мистецтві та, нарешті, роль і статус у ньому суб'єкта є темою досліджень Л. Комарницької [18], С. Корнева [19], В. Рибаківа [20], Х. Гумбрехта [21], П. Вайбеля [22], С. Жижека [23], К. Малабу [24] та багатьох інших вітчизняних та зарубіжних авторів. Отже, самі по собі поняття текстуального перформативу та тактики художнього перформансу є в достатній мірі дослідженими. Однак проблема застосування моделі перформансу в практиці здійснення та розуміння права постає і досліджується у даній роботі вперше.

Ціллю дослідження є розгляд виразних можливостей художнього перформансу та онтологічний аналіз правової реальності у форматі перформансу, динамічна структура якого гарантуватиме інтеракт присутності в ній розуміючого суб'єкта.

Виклад основного матеріалу. Дійсність викликає до життя теорію. Соціальні реалії отримують осмислення, оцінку, теоретичне узагальнення, нарішті, спонукають до формування нових наукових принципів пізнання й розуміння даної соціальної реальності. Виходячи з цього, методологія осмислення права, філософія права як така мають знайти звичайні способи відображення правової дійсності, намагатись максимально узгодити матеріальну і когнітивну сторони права заради забезпечення його розвитку.

У даній роботі здійснено спробу розповсюдити у сфері права методологічний досвід неklasичного постмодерного мистецтва, зокрема прийоми реконструкції та перформансу. Принцип гри зі смислами за рахунок зіткнення знаків, символів, значень, явищ та дій, що продемонстровано у перформансі, закликаний дійсно передати трансформативний, рухливий характер сучасної дійсності, в тому числі правової. Перформанс характеризується як демонстративно-розуміюча тактика, що здатна виявити й продемонструвати усе багатство смислів і форм права, проявити саму його онтологічну присутність у певному юридичному акті.

Принцип динамізму права, нещодавно затверджений комунікативною парадигмою, вбачав місцем «становлення» права саме галузь усного чи письмового нарративу – висловлювання, дискурс або текст. Так, окремі висловлювання у Дж. Остіна навіть отримали перформативний характер в тому значенні, що являли собою «дію» – мовні акти, які рівноцінні вчинку – особисті наказові висловлювання, обіцянки, гарантії тощо [8]. Перформативний дискурс був проголошений таким, що надає буття тому, про що промовляє, адже у даному випадку говорити й робити означає одне і те ж саме [25]. В свою чергу, Ю. Габермас також зазначав онтологічність комунікації [14]. На його думку, основна одиниця перформативного тексту – це не слово, а подія. Комунікація має продуктивну силу. Якщо ж уявити можливим вивести комунікацію за межі просто юридичного тексту або мови, і долучити до її полілогу горизонт правових явищ і дій, то юридичний формалізований перформатив перетвориться у справжній перформанс, де саморепрезентуватимуться не тільки комуніканти, але й право як таке.

Ю. Грязнова зазначає, що сучасний текст взагалі (не тільки правовий) прагне до перформативності [11]. Перформативність ніби руйнує одночасно кордони між дією, текстом та живою комунікацією. Дж. Остін як автор теорії перформативних суджень в аналітичній філософії вважає, що значну кількість дій люди здатні здійснювати за допомогою слів, адже мова є засобом втілення дій [10]. Виходить, доки немає відповідного слова, яке називало б дію (наприклад, «обіцяю»), доти немає й самої дії [7, с. 110]. Речові акти, що являють собою дію, яка відбувається в процесі висловлювання (наказ, переконання, вимога, розпорядження, обіцянка тощо), Дж. Остін назвав «іллокуці-

ями». У свою чергу, ті акти, що несуть інтеракціональний ефект завдяки висловлюванню та внаслідок іллокутивної дії, він назвав «перлокуціями» [7]. Якщо іллокутивний акт наділяє твердження комунікативною силою, орієнтує суб'єктів на комунікацію, то перлокутивний акт формує певну мовну гру, залучає суб'єктів до комунікативної спільності.

Дж. Остін, а за ним і Х. Харт, який застосовує аналітичну концепцію у юридичній мові, зазначають, що по відношенню до значної кількості тверджень неможливо поставити питання про їхню істинність чи хибність. Принцип «істинності – хибності» був і залишається найбільшою логічною помилкою буденної мови. Аскриптивні висловлювання типу «це зробив він» або «це належить йому» мають функцію приписування права власності. Вони часто зустрічаються у юридичній практиці. Дескриптивні висловлювання типу «я обіцяю вам заплатити» мають перформативний характер. Вони не приписують і не описують, а фактично здійснюють певну дію, особливо, коли співвідносяться із фактами, що їх підтверджують [10]. Згідно з Дж. Остіном значення словам надає не їх словникове тлумачення і навіть не контекст їх вживання, а, зокрема, те, які дії й за яких обставин намагається здійснити той, хто їх висловлює.

Так, на думку Х. Харта, твердження «усі людоджери є злими» у змісті чарівної казки, де воно вжите заради певного враження та впливу на фантазію слухача, не має оцінюватися як хибне, адже людоджерів насправді не існує (логічна пресуппозиція існування не виконується). В даному випадку питання про істинність і значення твердження має ґрунтуватися не на матеріально-фактичних умовах казкового дискурсу, а на тому, який вплив намагається здійснити розповідач вигаданої історії. Х. Харт переконаний, що треба зосередити увагу не на адекватній істинності тверджень та логічних відношеннях суджень, а на обставинах їх приватного вживання і на тому, що саме може бути названо «способом твердження» у конкретному випадку [26].

Якщо у позитивізмі когнітивний сенс тверджень завдавався фактичними умовами, що їм передували, то відповідність цим об'єктивним умовам і визначала ступінь істинності цих тверджень. У свою чергу, комунікативна парадигма орієнтує на онтологічний сенс дискурсу. Дискурс розглядається як спосіб буття сутностей. Тому проблема переноситься із горизонту правди про існування речей у горизонт способу існування речей. Постає питання вибору способу тверджень заради влаштування максимально відвертого онтологічного дискурсу, у якому речі не просто відновлювали б власні змісти, а набували б свого буття.

Діапазон способів тверджень щодалі збільшується завдяки залученню нових знакових систем, продуктивних матеріалів, засобів комунікації, цифрових технологій: від мови й тексту до художніх символів, речових пам'яток,

віртуальних образів та ігор; від перформативного тексту до перформансу як дієвого акту.

Правовий дискурс у формі спродукованого перформансу використовує усі власні засоби й можливості для провокації присутності права у приватних і публічних ситуаціях. Правова реальність розсипається у своїх численних і нестійких формах буття і способах самовираження. Проте реконструкція правової реальності, що завдана практичною потребою справедливості у конкретному випадку, викликає до життя сам мелос права, який діє і впливає, а не просто отримує контекстуальне тлумачення. Завданням онтології права стає не стільки пошук основ права, скільки винайдення актуальних форм його присутності у реальному житті. Прагнення вирішення цього завдання виправдовує філософські пошуки в галузі методології вираження і розуміння права.

Філософія, яка виконує методологічну функцію стосовно правових наук, без перебільшення може вважатися джерелом нових парадигмальних посилок в галузі репрезентації та наукового пізнання. Нещодавні семіотичні і когнітивні інновації у науці були обумовлені комунікативною парадигмою, яка виявила справжнє буття предметів і речей в символічному просторі мови й тексту. Однак, якщо ще вчора гуманітарні науки закликали до метафори світу як тексту, то сьогодні так зване нове гуманітарне знання, зокрема міждисциплінарні культурні дослідження американських вчених, закликають до метафори світу як множинності перформативних актів, діючими особами яких є самі суб'єкти пізнання.

Перформативність може по праву розглядатися як нова методологічна парадигма. Термін «перформанс» став повсюдним у сучасному соціо-гуманітарному знанні, у той час як поняття «перформативний текстуалізм» було засноване ще Дж. Остіном у його аналітичній філософії. Дія перформативу, за Дж. Остіном, реалізується у самому мовному акті, тобто перформативне висловлювання співвідноситься із ситуацією, яку воно само провокує, наказуючи, розпоряджаючись, вимагаючи, звинувачуючи тощо. Таким чином, будь який перформатив є вибір, що здійснюється тим, хто говорить в ситуації комунікації [7, с. 105]. Юридичний перформатив може бути визначений як мовний акт, що здійснений в рамках специфічної правової процедури заради соціально значимих правових дій. Правовідношення завжди містять перформативні дієслова «обіцяю», «вимагаю», «зобов'язуюсь» і т. п. Різного роду юридична діяльність є одночасно певною перформативною активністю, тобто інсценуванням тих чи інших відносин за допомогою мови, як-то юридичне консультування, участь у судовому засіданні, пояснення, тлумачення, звинувачення, обіцяння, клятви, боргові розписки, реєстрація шлюбу тощо. Так, наприклад, стипуляція у Римському праві як вербальний контракт за зобов'язанням між кредитором та боржником, що закріплював за двома учас-

никами договору їх права і обов'язки, свідчить про своєрідний ритуал та традиційний для європейського права культ слова, що стає можливим саме завдяки перформативним висловлюванням.

Особливе значення належить перформативу як ритуалу у релігійних правових сім'ях – в ідеаціональних системах права, як твердить П. Сорокін [27]. Звід законів там розглядається як даний Богом, тому покарання також носять ритуальний характер: прокляття, віддання пеклу, відлучення від церкви і т. п. В сучасному європейському праві діюча частина (*operative*) юридичного документа сама по собі є виконанням суб'єктами узаконеної дії у той момент, коли вони усвідомлено виражають свою волю і закріплюють її у перформативному тексті. В цілому, юридичним перформативам належить роль дій, які здійснюються у сфері суб'єкт-об'єктних відносин, де присутні носії владних вовноважень. У зв'язку із цим російський філолог Ю. Купченко констатує, що перформативні висловлювання юридичного характеру, які мають імперативний, нормовстановлюючий зміст, генерують більш крупні контенти [13, с. 68].

Проте розвиток перформативного аспекту в методології правової науки не вичерпується вливанням аналітичної філософії Дж. Остіна і її наступними розробками з боку Х. Харта у його концепції правового розпорядження [9]. Теорія перформативності, безсумнівно, заслуговує більш поглибленого дослідження в рамках сучасної філософії і методології права. При цьому слід розвести два різних поняття – перформатив і перформанс – у відповідності з їх змістовними особливостями. Так «перформатив» вживається у значенні «перформативний текст» як особливий тип тексту, що актуалізується в ситуації комунікації і є, перш за все, дією: по-перше, комунікативною дією, а по-друге, дією саморепрезентації тих, хто говорить шляхом актуалізації їх думки й діяльності [12]. Перформатив виступає альтернативою дескриптивному, тобто описовому, тексту. Це є наслідком того, що комунікативній парадигмі властивий принцип демонстративності, або саморепрезентації комунікуючими своєї індивідуальності й власної волі. Саме із пошуком нових форм репрезентації пов'язані останні розробки в методології соціально-гуманітарних наук. Як відомо, наукові революції характеризуються в тому числі зміною мови й мовних засобів. Перформанс, в свою чергу, на відміну від перформативу, поняття, характерне для онтологічного дискурсу в постмодерному мистецтві. Практика перформансу пов'язана здебільшого з епатажними спробами художників облаштувати всебічну «присутність» у своїх витворах усіх об'єктів і тіл, а саме натури, свого власного тіла і в тому числі тіла глядача. Перформативні зміни у візуальній естетиці відбуваються паралельно із переосмисленням поняття тіла як такого та виникненням феномену тілесності в філософії (так звана постмодерністська криза ідентичності в Європі 70-х). Саме проблемою тілесності продиктовані такі напрями, як філософський шизоана-

ліз, проблема розуміння реальності й творчості, різноманітні філософські практики симуляції.

Практика художнього перформансу сугубо провокативна. Це є практика залучення до абстрактної ситуації суб'єктів, які перебувають по обидва боки рампи (полотна, екрана тощо). Еволюція тілесності пов'язана з відвертим зникненням кордону між внутрішнім та зовнішнім – духом і тілом – світом потаємного й соціальною рольовою реальністю. В контексті перформансу художник (автор) або сам стає витвором мистецтва, або діє як соціальний коментатор. Глядач же обов'язково стає співучасником провокативної події, неповторної, унікальної, справжньої у своїй спонтанності. Метою перформативної активності будь-кого з учасників дійства є не розвага чи відпочинок, а самопізнання.

Український теоретик мистецтва Л. Комарницька, проводячи аналіз походження, структури й значимості художнього перформансу, доходить висновку, що до перформансу можна віднести будь-яку візуалізовану ситуацію, що містить чотири базових елементи: час, місце, тіло художника та відношення художника й глядача [18, с. 135]. Якщо розглядати перформанс не у вузькому розумінні – як живу виставу, що має всі ознаки театралізованого дійства, а у широкому сенсі – як епізод повсякденної практики суспільного життя, що виявляє себе у ритуалах, фестивалях, парадах, урочистостях і тому подібних заходах [17, с. 227], в такому разі ніщо не суперечить підведенню під визначення «перформанс» в тому числі юридичних ситуацій, у яких реалізується право. Питання: у якій же мірі наявні в юридичному перформансі тіло автора і його відносини із реципієнтом – тим на кого спрямовані ініціативи й розпорядження влади? Досвід свідчить, що юридичні стосунки – не завжди перформанс. Ці події законодавчого впливу цілком можуть мати вербальну форму, будучи закріпленими документально: у розпорядженнях, сповіщеннях, заявах, візах і договорах. Тілесність самих учасників у такому разі залишається за рамками правової ситуації.

Образ права, перш за все з точки зору комунікативної методології, являє собою саме перформатив, а не перформанс. Однак навіть сам Дж. Остін стверджував, що за допомогою слів ми не тільки описуємо, але й створюємо реальність. Сучасний польський філософ Ева Доманська вважає, що перформативність можна визначити як віру в те, що мова не тільки репрезентує реальність, але й змінює її, та що певні явища (події) існують тільки і стільки, наскільки вони перформативно повторюються [17]. Таким чином, головне, що можуть дати юридичній науці як перформатив, так і перформанс – це провокація присутності учасників правової реальності та відтворення за їх участю правового дійства. І якщо правовий сенс перформативної семантики вже у достатній мірі обґрунтований і досліджений, то значимість та методологіч-

ну функцію художньої моделі перформансу для юридичної науки ще належить вивчити. Адже зараз усі галузі знання, культури та мистецтва в тренді тотальної візуалізації та інтеріоризації ведуть відчайдушну боротьбу за присутність і її гарантії.

На «виробництво присутності» спрямовані сьогодні усі методологічні пошуки технічних та гуманітарних наук. Не має бути винятком і методологія права, враховуючи затвердження там парадигми динамізму. Так, Х. Гумбрехт характеризує зазначену тенденцію як новий погляд на практику гуманітарних наук, який спрямований на реабілітацію ефектів чуттєвості й тілесної присутності, ігнорування яких до сих пір робило наш досвід сприйняття і розуміння культури неповним. При цьому присутність позначається Х. Гумбрехтом не як часове, а як просторове відношення до світу та його предметів; а «виробництво присутності» – як висування у просторі, що посилює вплив на людину і її свідомість [21].

Отже, враження від тілесності речей та власної присутності виступає протилежністю і альтернативою «значенню» як тому, чим ми наділяємо річ і що в ній інтерпретуємо за допомогою символів. Ціль перформансу як такого – позбавитись коментарів. Ціль же перформансу як методу права – позбавити право надмірної семантичної стійкості та диктату значень. Мова й текст права мають бути на службі у події, речі й тіла, а не навпаки. У цьому, мабуть, і полягає завдання методологічних розробок в області сучасної філософії права як практичної галузі філософії.

Концепція динамізму реальності, що затвердилася в сучасних науці й філософії, дійсно включає в себе комунікативний напрям та традицію постструктуралізму, проте ними не вичерпується. Ця концепція акумулює у собі все нові й нові форми гри із символічними вимірами реальності заради виробництва присутності самих речей, а не суто породження їхніх нових значень. Текст, який сам нещодавно вважався реальністю, знову перетворився на один із засобів динамічної провокації реальності. Феномен віртуальності світу взагалі й аспект віртуалізації у кожній окремій галузі знань ґрунтуються на принципах особливого тілесного існування речей і людей у просторі їх синхронної присутності та абсолютної можливості. Простір віртуальної присутності стає можливим завдяки структурній динаміці реальностей різної природи, збільшенню доступності інформації та прискоренню обміну нею.

Лейтмотивом філософії та соціо-гуманітарних наук більше не виступає інтерпретативний характер взаємовідносин людини й світу. Йому на зміну приходять інтерактивні стосунки суб'єктів і реальностей. Світ перестає уявлятися по образу тексту – як система значень та їх інтерпретацій. Простір присутності дозволяє тим, хто перебуває в ньому, не просто означувати його реалії, але впливати на них, влаштовувати певний фізичний чи енергетичний

контакт у горизонті тілесного, хоча й віртуального, буття. Саме тому серед способів розуміючого буття, а також способів вираження і самовираження акцент переноситься з перформативу (діючого тексту) на перформанс (відтворення події).

Проте російський дослідник В. Рибаків переконаний у тому, що присутність, будучи такою, що пов'язана із просторово-тілесним виміром буття, усе ж таки має бути помножена на час, поза яким не можна уявити будь-яку динаміку [20]. Темпоральним аспектом буття права в рамках динамічної концепції права займається також вітчизняний філософ О. Стовба. Він розрізняє «буття правового суцього» і так зване «чисте буття права», виводячи нас у постонтологічний дискурс про динаміку виникнення-зникнення права у правовій події (справі) [6]. Справжнє, «чисте» буття права, згідно з автором, мислиться ніби без будь-якої опори на суще, а через правове «буття-тягу», яке збувається у часовому розриві між діями і його правовими наслідками [6, с. 300]. Такий динамічний алгоритм мерехтіння буття «чистого» права, обґрунтований О. Стовбою у темпоральному аспекті, не суперечить, а навпаки, ще раз підтверджує необхідність пошуку нових онтологічних форм присутності права у правових ситуаціях.

Вирішення проблеми відтворення присутності речей і явищ залежить, у свою чергу, від специфіки розуміння ще одного базового поняття – простір, а також особливостей оцінки природи простору, його можливостей, структури, онтологічного статусу. Наприклад, структуралізм розуміє простір як комунікативне поле взаємодії суб'єктів, які впливають один на одного через мову. Проте саме у сфері комунікації питання присутності набуло особливої гостроти, адже комунікація акцентує на проблематичності людського існування як такого і навіть постає як дискурс на тему справжнього і несправжнього буття [6]. Питання присутності невід'ємне від питання простору. Разом вони складають фундамент інтелектуальної моделі реальності, є ключем для відкриття образу сучасної реальності та людини в ній.

Розв'язання проблеми присутності відбувається сьогодні, як уже зазначалося, шляхом розробки і обґрунтування безмежного розмаїття способів вираження й самовираження. Благодатним полем для цього стала віртуалістика. Симуляція і візуалізація, мережевість та антонімічність, динамізм і впливовість – усі ці потужні можливості віртуального простору, що обумовлені розвитком виразних засобів, дали абсолютно нове уявлення про простір та можливості присутності в ньому людини. Слідом за цим відбулася переоцінка поняття «справжності» стосовно буття. Що слід вважати справжнім буттям: матеріальну сутність чи саме здатність речі здійснювати вплив і зазнавати його? У чому відмінність «наявності» від «присутності»? Чи обов'язково присутність передбачає матеріальність, адже можна бути присутнім і через

інформаційні мережі? Російський філософ В. Рібаков намагається дати відповіді на ці питання через аналіз «перформативного повороту» в сучасній культурі, дослідження сенсу перформансу і його онтологічних причин [20].

Головний концепт культурного поля сьогодні – заміщення витвору подією. Витвір здійснювався за допомогою знаків і їхніх значень та вимагав подальшої інтерпретації. Подія здійснюється за рахунок структурного ускладнення і динаміки знакового полотна, що забезпечує ефект присутності самих речей, а не тільки їх значень. Подія дозволяє розуміючому суб'єкту не відсторонено інтерпретувати сенс цих речей, але переживати його особисто через присутність у просторі події та участь у її дієвих актах. Візуалізована реальність укладає віртуальний простір. Віртуальний простір припускає також присутність глядача шляхом ідентифікації його із безпосереднім учасником події. Такого роду віртуальна присутність гарантує здатність суб'єкта до зазнавання ним емоційного і фізичного впливу з боку події, адже в даному випадку він розуміє її не через тлумачення, а через буття в ній.

Так, буття суб'єкта у праві уявляється можливим через особливий візуальний його контакт із правовою ситуацією, що гарантує його присутність там. Перформанс – як провокація події, а також присутності в ній – визнаний теоретиками закономірною реакцією культури на зростаючу медіалізацію людського життя і засилля технічного відтворення. Перформанс відверто відмовляється від фіксованих витворів, що можуть бути тиражованими, заради багаторазового звернення до змісту події. Відмова здійснюється на користь унікальної однократної події, яка не може бути зафіксована до архіву [20]. Віртуальна присутність глядача у події (перформансі) підриває звичайний модус переживання ним пізнавального досвіду, що забезпечувався інтерпретацією. Не дивлячись на відсутність фізичної наявності віртуальних речей або учасників у полі перформансу, вони все ж таки вступають у взаємодію один з одним. В естетиці цей процес, що прийшов на зміну естетичному спогляданню, названо процесом інтеракції. Поняття інтеракції застосував німецький естет, театрознавець Е. Фішер-Ліхте, досліджуючи місце перформансу в сучасній культурі [28].

Як зазначає В. Рібаков, семіотизований досвід витискується позасеміотичним матеріально-тілесним виміром [20]. Перформанс створює не сенси, а саму подію як таку. І тут дуже важливо те, що ця подія переживається її учасниками саме як щось нове, непередбачуване, до кінця не пізнане, креативне, дієве, деконструктивне, таке, що не підлягає остаточному визначенню, тлумаченню, міфологізації. Перформанс викликає інтеракцію, проте не передбачає її наслідків. Інтеракцію називають чистою, відкритою, так само, як називали у постструктуралізмі центонний нарратив, що також забезпечував інтеріоризацію своїх учасників у вербальному дискурсі. Інтерактивні суб'єкти,

за визначенням, виробляють власну присутність, висуваючись у життєві світи один одного, незалежно від характеру простору, у якому перебувають. В інтерактах відбувається актуалізація і прояв не тільки опонента, а й себе особисто, що настільки ж несподівано. Дієвість суб'єкта-глядача невідворотно обумовлює його присутність у події, а також самостворення та саморозуміння. Взаємодія через інтеракт ніби збирає присутність по шматочка. Деконструйована у перформансі дійсність знов набуває своєї тілесності через дієву позицію суб'єкта-учасника. Однак перформанс дійсності досить короткочасний, і тому спровокований ним ефект згущеної присутності швидко розсіюється. І все ж таки перформанс – це досвід переживання, а не споглядання, формат виходу за межі горизонту значень.

Перформанс вказує на те, що певна життєва (чи правова) ситуація може мати різні варіанти розвитку, як і будь-яка взаємодія між людьми. Про жодну з подій людина не може мати вичерпної інформації чи істинного змісту, зокрема, якщо залишається на позиції відстороненого споглядача.

Подібні висновки повністю дискредитують основні концепти правосуддя, як-то адекватна відплата, достовірність інформації, об'єктивна справедливість тощо. На перший погляд, заміщення юридичного положення і справедливого вироку «відкритою» подією, а також заміна відстороненого арбітра переживаючим учасником роблять правозастосовну й судову практику досить далекими від юридичної науки та правової істини в класичному їх розумінні. Однак у дійсності правова галузь людських взаємовідносин ні в чому не поступається іншим сферам соціальної практики і також потребує відкритих сюжетів, змістів і свідомостей, вимагає інтерактів, нових важелів впливу, тілесної присутності та, звичайно, дієвості й результативності.

Відтворена подія життя ближча за все до того, що правові науки іменують справедливістю. Тому ступінь тілесності, або присутності, цієї події правової реальності має визначатись аж ніяк не шляхом семантичних інтерпретацій чи формального накладання правових міфів (будь-то норма або прецедент). Такого роду тілесність-справедливість не встановлюється будь-ким, вона актуалізується із самої події у форматі відкритої присутності права. Правова подія постає як найчистіший перформанс, що викликає взаємодію своїх учасників та породжує несподівану, проте справжню справедливість, яку неможливо закріпити, не загубивши її сенсу. Нове й нове перезавантаження ситуації через перформанси здатне множити правову справедливість у її перформативній тілесності. Водночас окостенілі у своїх смислах правові вироки, рішення, норми, тлумачення й інтерпретації за умов формальної наявності права все далі віддаляються від його реальної присутності. Таким чином, перформанс насправді не гарантує наявності правової дійсності, проте забезпечує присутність, або віртуальне буття в ній учасників правового дійства, а також

переживання ними як справедливості, так і несправедливості життя. Такого роду інтеракт, заключаючи своїх учасників у горизонт впливу правових і протиправних ситуацій, доводить до їх свідомості не правові істини, а саму істину права, яку також слід розуміти як цінність.

Е. Фішер-Ліхте серед інших відмінних ознак перформансу (як-то експериментальність, інтеракція, аутопоезис, тривалість) називає таку його ознаку, як відповідальність кожного з учасників за те, що відбувається [28]. Дійсно, на відміну від витворів мистецтва, застиглих артефактів або витлумачених істин, що своєю статичністю протистоять динаміці життя, подія перформансу нічим не відрізняється від самого життя. Проте, здається, індивідуальна відповідальність учасників є рисою не дуже характерною для сучасної культури. Той, хто охоче бере участь у перформансі, флешмобі, форумі, ток-шоу, робить це лише сподіваючись на анонімність, спонтанність та безвідповідальність, керуючись потребою у колективі й відчутті спільності.

Головна проблема перформансу як способу розуміючого буття – це проблема досвіду. Миттєвість присутності й відсутності спадкоємності у регуляції події не дозволяють казати про досвід у значенні утворення традиції певної соціальної поведінки учасників. Досвід інтеракт є суто особистим досвідом суб'єкта-учасника. Простір, у якому він набувається не може бути вербально зафіксований у символічному форматі, що підлягав би багатократній інтерпретації. Простір перформансу тимчасовий, адже у тій самій мірі тимчасовий і його вплив. Перформанс – не інтерпретативний феномен, у тому сенсі, що він не може зберігатись незмінним для загального тлумачення. Таким чином, він є релятивним феноменом – таким, що залежить виключно від суб'єктивного погляду й волі того, хто бере в ньому участь.

Розуміючи присутність як об'єктивність, а також протипагу інтерпретації, маємо визнати, що згодом і сама присутність виявляється поставленою під питання: з'являючись на мить, вона знов зникає. Імовірно, йдеться про два різних типи досвіду, викликаних різними способами буття. Учасники нарративного дискурсу отримують семіотичний досвід шляхом інтерпретації, учасники ж події-перформансу отримують дієвий досвід через присутність і вплив. По-суті, будь-який досвід має релятивний характер, оскільки набувається в акті суб'єктивного переживання події, незалежно від способу її вираження: нарратив чи перформанс, знаки чи дії. Французький філософ Катрін Малабу, розмірковуючи про можливості перформансу, відзначає його динамізм як «повернення життя до самого себе» [24]. На її думку, основне досягнення філософії і перформансу співпадає: воно полягає у їх «здатності здійснювати твердження... і діяти на їх основі» [24].

Існує, нажаль, небагата, але досить суттєва світова практика комбінації науково-пізнавальних та естетико-філософських прийомів в цілях оптималь-

ного розуміння реальності шляхом її відтворення й забезпечення присутності в неї глядача. Багато авторських перформансів та інсталяцій, влаштованих західними митцями й філософами, закликають здійснити історичну репрезентацію і актуалізацію пам'яті про певні значні й трагічні події минулого. Так, 30 березня 2017 року в музеї «истории ГУЛАГа» у Москві канадською художницею Джуді Радул було влаштовано інсталяцію під назвою «Всесвітній суд. Репетиція». Цей мультимедійний проект став результатом дослідження й відтворення нею ряду судових процесів Міжнародного кримінального трибуналу, маючи своєю метою винести відверту і безжалісну прозу судового формалізму на публічний суд незалежного спостерігача. В заключенні програми було проведено виставку унікальних артефактів і типових для кримінальних процесів речей, які ще більше наблизили глядачів до реальності судових процесів, у якій вони були перформативно присутні [29].

Подібно до цього, 17 грудня 2016 року у тому ж музеї «истории ГУЛАГа» відбувся перформанс італійської художниці Росселли Біскотті «Судовий процес» (в Італії він пройшов у 2013 році). Дана вистава являла собою 6-годинну реконструкцію судових слухань, засновану на аудіозаписах із судової зали. У центрі перформансу – сам акт зачитування (зі специфікою судової риторики) розшифрованих записів процесу квітня 1979 року, на якому були засуджені італійські інтелектуали і активісти, колишні члени об'єднання «Робоча сила» за звинуваченням в організації ними кількох терористичних акцій, а також італійських озброєних «Червоних бригад». І хоча речові докази провини затриманих так і не були оприлюднені, на виставці, що відбулася після цього, були представлені артефакти безпосередньо судового процесу: дерев'яні лави із судової зали в Римі, молоток судді, повна стенограма процесу тощо [30].

Яка ж функція даних перформансів? Реконструюючи подію через новий спонтанний інтеракт суб'єктів, їх свідомостей, речей та середовищ, художник переосмислює цю подію разом із учасниками дійства у локальному політичному, правовому, історичному й культурному контексті. Формат перформансу дає присутнім у ньому дійсно суб'єктивний однократний досвід участі, але досвід унікальний, життєвий, ідентифікуючий особистість свого носія із персонажем правової дійсності. Глядач-учасник осмислює себе через життя персонажу, розсуває кордони свого життєвого простору, реальності, в ракурсі якої бачить світ. Задовольняючи перформансом свою жагу до реального, глядач одночасно задовольняє й потребу у справжньому – основні потреби ХХ-го століття. Перформансні способи вираження, на відміну від суто естетичних, мистецьких способів, переслідують не чисту видимість, а чисту справжність. Реальність права у зазначених перформансах деконструюється у своєму роздвоєнні на початкову дійсність і реконструйовану дійсність, дієвість і вплив яких різний, але однаково значний. Початкова дійсність права

являла собою ситуацію соціальної регуляції шляхом осуду і відплати. Дійсність же правового перформансу постає як ситуація зазнання впливу права і його сили через переживання осуду і відплати.

Характер правової регуляції через перформанс можна вважати опосередкованим – через вплив на свідомість суб'єктів права. Розуміння права учасниками перформансу настає аж ніяк не завдяки його тлумаченню. Розуміння тут гарантовано мультисеквенціальним рядом речових, медійних і особистісних фрагментів, які впускають самостійного глядача в простір здійснення права. Мультисеквенціальність – лінгвістичний термін, використовуваний М. Епштейном для позначення специфічності гіпертексту, який може прочитуватись у будь-яких напрямках і розумітися у довільній послідовності [31]. Мультисеквенціальність органічно відповідає деконструктивності, так само ґрунтуючись на принципі руйнування однозначності, односпрямованості, одномірності, незмінності.

Завдяки технологіям, сучасність досягла неймовірно високого рівня розвитку способів вираження і засобів виразності. Симулятивна, видима, ілюзорна реальність здатна сьогодні долучити й розчинити у собі людину успішніше, ніж буденна реальність. З цієї причини остання виявляється втягнутою у віртуальну реальність, цілком підпорядкована їй. Діючий персонаж обох сцен – людина. Вона перебуває в пошуку оптимального способу буття всередині динамічної поліреальності. С. Жижек багато розмірковує з приводу справжності й видимості речей, а також факту втрати реальністю своєї субстанційності, доходючи при цьому до метафори «пустеля Реального» [23].

У зв'язку з цим, С. Жижек пропонує згадати психо-соціальний феномен «каттерів», які відчувають непереборне бажання різати себе бритвою чи наносити собі інші тілесні ушкодження. Проблема й мета каттерів – затвердження самої реальності. Відчайдушна стратегія повернення до реальності тіла. У їх випадку це пояснюється ніяк не суїцидальними бажаннями. Це просто радикальна спроба відшукати міцну опору в реальності, у протилежність нестерпному страху сприйняття себе самого як неіснуючого. Пошкодження плоті сприймається ними як повернення до життя, відчуття себе твердо укоріненим у реальності. Каттерство – безсумнівно, патологічний феномен. Воно суперечить природним інстинктам людини, зашкоджує її здоров'ю, не відповідає стандартам соціальної поведінки. Проте водночас ця радикальна спроба відновити внутрішнє відчуття норми, уникаючи психотичного розпаду – безповоротної втрати тіла. Це своєрідна спроба врятувати себе від видимого, симулятивного світу, в якому існуєш – погоня за тілесністю шляхом загублення тіла [23].

Протилежним «нормальним» способом поведінки сучасної людини є її покірний рух за течією, добровільна й спокійна симуляція себе самої за пра-

вилами міфічного світу симулякрів. Стосовно цього С. Жижек нагадує про популярність на сучасному ринку таких продуктів, як кава без кофеїну, сливки без жиру, сигарети без нікотину, безалкогольне пиво і т.п. На його думку, віртуальна реальність, у якій ми існуємо, просто генералізує процедуру ангажування продукту, облишеного своєї субстанції. Так само, як кава без кофеїну має запах та смак кави, але нею не є, так віртуальна, візуалізована реальність переживається як реальність, не будучи такою. Отже, реальність – краща подоба самої себе [23].

В свою чергу, С. Корнев, констатує штучність реальності в сучасну «епоху вистави», головним чином занепокоєний станом суб'єкта, проблемою його особистості, свободи, справжності [19]. Життя він називає виставою, персонажі якої (люди) діють в ній під різноманітними масками, що мають власну логіку. Логіка маски (рольова гра, зв'язний набір штампів) прагне підкорити собі людину, будучи міцно укоріненою в культурний простір вистави. Занурюючись у несвободу спектаклю, людина зникає вважати себе вільною, насправді забуваючи про власну логіку вчинків, про себе справжню. С. Корнев завдається питанням «стратегії розвілення масок», і знаходить його вирішення саме у динамізмі. Так, суб'єкт має ототожнювати себе не з фіксованою сукупністю масок і ролей, але з самим процесом руху крізь них, який будуватиметься їх у певну динамічну єдність. Сама структура нового суб'єкту завдаватиметься динамікою зміни його масок. Особистість має здійснюватись як неформалізований закон руху крізь маски й ролі разом із дискурсами, або виставами, у які вони вбудовані [19].

Отже така стратегія динамічного і багаторазового перевтілення приводить людину до самої себе і дарує специфічну цілісність особистості через її самовираження, а не характеристику. Це життя по той бік вистави – в закулісній власного Я, де над людиною немає режисера. Такий ролевий плюралізм перешкоджає домінантності однієї із масок і владі її над людиною. С. Корнев переконаний, у необхідності дискурсу ролей всередині суб'єкта заради нівеляції їх влади над ним. Логіка однієї маски має бути урівноважена логікою інших масок. Скинута маска рівнозначна поверженому ідолу, розвічаному міфу, дискредитованій владі. Справжнє буття людини виявляє себе між грою та правдою, між сценою та публікою – в момент, коли людина балансує на межі кількох ролей і стереотипів. Іменуючи сучасність «епоху спектаклю», С. Корнев знаходить у ній одного єдиного суб'єкта – владу – абсолютно свободну, цинічну, невразливу. Усе ж інше та інших влада прагне перетворити на власний об'єкт: зафіксувати, визначити, утилізувати, зробити статичними й передбачуваними, нав'язати кожному набір характерних атрибутів, певну роль у просторі спектаклю. Згідно С. Корневу, влада є сценаристом і режисером спектаклю світового масштабу, «менеджером тотальної структури Великого

каталогу масок і ролей» [19]. Вільно конфігуруючи суспільну свідомість, влада нейтралізує волю індивідів і реалізує свої проекти. Мабуть, такі можливості обумовлені її законодавчими повноваженнями.

Право як сфера законодавства і гарантій законності, безумовно, є засобом влади й знаряддям несвободи у її руках. Але водночас право може виступити єдиним опором владі та її режисурі шляхом підсилення автономії кожного окремого індивіда. Можливість протистояння владі і маріонетковому дійству на пряму пов'язана зі свободою переміщення суб'єктів у дискурсивному просторі, а також їх умінням бути невразливими в тій же мірі, що і сама влада. С. Корнев пропонує легітимувати свободу індивідів, розгорнути її в тому числі на рівні іміджу. Боротьба за свободу і її легітимність водночас буде боротьбою з владою спектаклю та нав'язаною нею системою стереотипів [19]. Концепція динамізму права уявляється такою, що здатна вирішити проблему несвободи індивіда в «епоху спектаклю». Отже, доходимо висновку, що єдиний спосіб буття в світі спектаклю – це динаміка руху, процес переміщення від маски до маски, боротьба проти вистави і влади (чи режисури) – за присутність власної волі.

Сучасний британський естет і теоретик мистецтва П. Вайбель іменує теперішній стан мистецтва «ситуацією постмедіа», яка характеризується рівноцінністю й змішанням різних медіазасобів і напрямків: фото, кіно, відео, комп'ютерна графіка, живопис, скульптура та інших [22]. Постмедіамистецтво застосовує практики співучасті, коли глядач перетворюється на користувача, або, навіть, співавтора. Витвір постмедіамистецтва визначається не своєю формою чи матеріалом як певний результат творчості, а саме як процес [22; 138]. Постмедіамистецтво отримало назву «мистецтво користувачів». Воно спровокувало такі наслідки, як криза репрезентації, занедбання історії, зникнення автора, поворот до культури сприйняття та технічних медіа, збудження інтересу до візуального – усе це отримало назву «перформативний поворот». В цілому, сучасна культура вважається візуальною. Вона широко апелює до візуального досвіду свого користувача, застосовуючи численний набір відсилок, спільних для автора й користувача. Ці відсилки становлять ключове поняття візуальної культури – «suppose» – з французької «передбачуване». Передбачуване сприймається за загальновідому даність, відсилки до якої становлять альтернативу коментарям. Як даність виступають об'єктивні світи – естетичні, наукові, економічні, політичні, правові системи. Світ постмедіа останнім часом стає системою відсилок. Системи відсилок заміняють дійсність.

П. Вайбель пояснює пріоритетність візуальної медіакультури. У класиці та авангарді реальні події та факти передавалися через опис образів історії. Доводиться визнати, що правда й справжність геть втрачаються при переході

від події до її опису, чи від дійсності – до її репрезентації. Історія – це міф, белетристика, ілюзія, моделювання, брехня, яка приводиться до руху зацікавленістю розповідачів [22; 141]. Коли ж образи історії, що зафіксовані й збережені у витворах, речах, документах, фотографіях, аудіозаписах та фільмах, актуалізуються через медіальну систему відсилок, тоді брехня репрезентації постає як правда дійсності. Отже, згідно П. Вайбелю, фікція медіа стає справжністю, або навіть самою істиною, в результаті «ретроцесії», тобто завдяки перформансу (реаліті-арт, інсталяції, акції, івенти в театрі, або реаліті-шоу, хеппенінгі на естраді й телебаченні). Так, людський медіадосвід стає нормативним для будь-якої сфери сприйняття і вираження, які усі в однаковій мірі претендують на простір присутності. Постмедіамистецтво є мистецтвом дії і співучасті. Саме ця інтерактивність робить його не тільки популярним, але й актуальним з точки зору методології у інших когнітивних і соціальних сферах.

Інтеракти чи перформанси, не дивлячись на їх уявну непередбачуваність, мають у своїй основі сценарій, або алгоритм, у розумінні певної інструкції до дії. Це чітко визначена процедура, вказівка на певну послідовність елементів та дій, яка робить перформанс репетицією хаосу. Дана процедура демократична, розрахована на масового анонімного користувача, вільного від диктату влади і здатного розуміти дійсність через власні дію, творчість та алгоритм доступу. Новітня візуальна культура досить утилітарна, легко доступна, спрощена, відкрита, проте вона активно формує поняття й почуття нової свободи особистості – свободи споживання, свободи користування, свободи самовираження.

Висновки. Спроба оцінити буття права, а також буття людини в праві у реаліях сучасної соціальної дезорганізації, ціннісної девальвації та тотальної віртуалізації життя закономірно призводить до виправдання пошуків нових способів вираження і розуміння права. Запропоноване онтологічною герменевтикою розуміюче буття суб'єкта права гарантується тепер безпосередньо його присутністю й участю у правовій ситуації. В сучасних умовах гостру вимогу візуалізації, взаємодії та інтерактивності суб'єктів задовільняє перформанс. Формат перформансу дозволяє створити впливовий і загальнодоступний простір дієвості права за рахунок справжньої присутності в ньому атрибутів різноманітних правових і протиправних, речових і соціальних контекстів. Динаміка зміни рольових ідентичностей учасників перформансу гарантує їх тілесне буття в праві, а також дієвість самого права.

Якщо комунікативна теорія права вбачала його дієвість у мовних структурах перформативного наративу, то останні методологічні дослідження вийшли за межі тексту і обґрунтовують застосування мистецької тактики перформансу до влаштування і розуміння буття права. Сам по собі текст як форма буття ще

не вичерпує сутності права. Візуалізовані й самоорганізовані структури світу мають сьогодні потребу у більш складних, багатовимірніших ніж репрезентація системах вираження. Такою системою, що провокує нове й нове вираження, відтворення, а фактично буття права, визнано перформанс. Розуміючий суб'єкт більш не є інтерпретатором змісту права, він – прямий учасник правової ситуації, свободний споживач сенсу права, його впливу. Так, від втраченої дійсності права, через його віртуалізовану у перформансі дієвість, суб'єкт приходиться до присутності права в житті та себе в реальності права, що суттєво змінює його уявлення про сенс і можливості права в сучасному деструктурованому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Честнов И. Л. Практический поворот в современной философии права. *Российский журнал правовых исследований: Философия права и философия отраслей права*. 2017. № 1 (10). С. 69–76.
2. Честнов И. Л. Диалогическая концепция права. *Неклассическая философия права: вопросы и ответы*: коллективная монография / под. ред. А. В. Стовбы. Харьков: Библиотека международного журнала «Проблемы философии права», 2013. С. 160–193.
3. Четвернин В. А. Либертарно-институциональная концепция права. *Неклассическая философия права: вопросы и ответы*: коллективная монография / под. ред. А. В. Стовбы. Харьков: Библиотека международного журнала «Проблемы философии права», 2013. С. 194–227.
4. Поляков А. В. Коммуникативно-феноменологическая концепция права. *Неклассическая философия права: вопросы и ответы*: коллективная монография / под. ред. А. В. Стовбы. Харьков: Библиотека международного журнала «Проблемы философии права», 2013. С. 94–126.
5. Максимов С. И. Концепция правовой реальности. *Неклассическая философия права: вопросы и ответы*: коллективная монография / под. ред. А. В. Стовбы. Харьков: Библиотека международного журнала «Проблемы философии права», 2013. С. 31–61.
6. Стовба О. В. Право і час: монографія. Харків: Тім Пабліш Груп, 2016. 368 с.
7. Остин Дж. Л. Как совершать действия при помощи слов. *Избранное*. Пер. с англ. Макеевой Л. Б., Руднева В. П. Москва: Идея-Пресс. Дом интеллектуальной книги, 1999. 332 с.
8. Остин Дж. Л. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике* / под. ред. Б. Ю. Городецкого. Вып. 17: Теория речевых актов. Москва: Прогресс, 1986. С. 22–129.
9. Харт Х. Л. А. Концепция права. URL: <http://twirpx.com/file/1257455> (дата звернення 10.01.2018).

10. Оглезнев В. В. Дж. Остин и Г. Л. А. Харт о совершении действий при помощи слов. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2012. № 2 (18). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/dzh-l-ostin-i-g-l-a-hart-o-sovershenii-deystviy-pri-pomoschi-slov> (дата звернення 12.11.2017).
11. Грязнова Ю. Б. Анализ перформативного текста (П. Фейерабенд против методологического принуждения). URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/grjasnova_analis/2004 (дата звернення 10.03.2017).
12. Грязнова Ю. Б. Перформативные тексты в методологии науки: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Москва. 1998. URL: <http://refdb.ru/look/3112771.html> (дата звернення 21.11.2017).
13. Купченко Ю. А. Перформативные формулы как генераторы более крупных контентов (на материале юридического дискурса). *Критика и семиотика*. 2013 / 1 (18). С. 65–72.
14. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия (фрагменты). *Вопросы социальной теории*. 2007. Том. 1. Вып. 1. URL: http://iphras.ru/uplfile/root/biblio/vst/2007/habermas_2.pdf (дата звернення 12.01.2018).
15. Музыкантов Г. Ф. Немецкие перформативные глаголы со значением совета в структуре перформативных реплик. URL: http://tverlingua.ru/archive/012/tuzykantov_07_12.htm (дата звернення 12.01.2018).
16. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / пер. с нем. / Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. Москва: Прогресс, 1988. 704 с.
17. Доманска Э. Перформативный поворот в современном гуманитарном знании. *Способы постижения прошлого. Методология и теория исторической науки* / сокращён. пер. с англ. М. Кукарцевой / отв. ред М. А. Кукарцева. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. С. 226–235.
18. Комарницкая Л. Онтологическая проблематика в искусстве перформанса. *Современное мистецтво*. 2015. Вип. 11. С. 133–145.
19. Корнев С. Имидж в эпоху спектакля. URL: <http://www.inache.net/signs/30> (дата звернення 09.03.2015).
20. Рыбаков В. В. Перформанс как способ проблематизации присутствия. *Международный научно-исследовательский журнал: Философские науки*. Вып. № 11 (53). Часть 1. 2016. С. 159–163. URL: <http://research-journal.org/philosophy/performans-kak-sposob-problematizacii-prisustsviya/> (дата звернення 16.08.2017).
21. Гумбрехт Х. У. Производство присутствия: Чего не может передать значение. Москва: Новое литературное обозрение, 2006. 184 с. URL: <http://history-library.com/index.php> (дата звернення 11.01.2018).
22. Вайбель П. Медиаискусство: от симуляции к стимуляции / пер. с англ. К. Бандуровского. *Логос*. Том. 25. # 4. 2015. С. 135–158.
23. Жижек С. Добро пожаловать в пустыню Реального II: Размышления о Всемирном торговом центре – третья версия. URL: <http://anthropology.ru/ru/texts/zizek/reflections.html> (дата звернення 24.08.2016).
24. Малабу К. Перформанс и власть в действии: вопрос жизни или смерти? *Художественный журнал «Moscow art magazine»*. № 97. 2016. URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/19/article/280> (дата звернення 28.10.2017).

25. Конт-Спонвиль Андре. Философский словарь / пер. с фр. Е. В. Головиной. Москва, 2012. URL: <http://ponjatija.ru/node/3327> (дата звернення 18.07.2017).
26. Харт Г. Л. А. Сказка логика / пер. с англ. В. В. Оглезнева, В. А. Суровцева. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2009. №4 (8). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/skazka-logika/> (дата звернення 17.01.2018).
27. Сорокин П. А. Социокультурная динамика. Москва: Директ-Медиа, 2007. 334 с.
28. Фишер-Лихте Э. Эстетика перформативности. Москва: Международное театральное агентство «Play & Play» – Издательство «Канон+», 2015. 376 с.
29. Радул Дж. URL: <http://www.v-a-c.ru/ru/exhibition/judy-radul-world-rehearsal-court/> (дата звернення 19.09.2017).
30. Сковорода Е. Российское правосудие как арт-перформанс. URL: <http://snob.ru/selected/entry/118443> (дата звернення 19.09.2017).
31. Эпштейн М. Философия возможного: Модальности в мышлении и культуре. Санкт-Петербург: Алетейя (серия «Тела и мысли»), 2001. 336 с.

REFERENCES

1. Chestnov I. L. (2017). Prakticheskij povорот v sovremennoj filosofii prava. *Rossijskij zhurnal pravovyh issledovanij: Filosofija prava i filosofija otraslej prava – The Russian Journal of Legal Studies: Philosophy of Law and the Philosophy of the branch of law*. 1 (10). 69–76 [in Russia].
2. Chestnov I. L. (2013). Dialogicheskaja koncepcija prava. *Neklassicheskaja filosofija prava: voprosy i otvety – Nonclassical Philosophy of law: questions and answers*: A. V. Stovba (Ed.). Har'kov: Biblioteka mezhdunarodnogo zhurnala «Problemy filosofii prava». 160–193 [in Ukrainian].
3. Chetvernin V. A. (2013). Libertarno-institucional'naja koncepcija prava. *Neklassicheskaja filosofija prava: voprosy i otvety – Nonclassical Philosophy of law: questions and answers*: A. V. Stovba (Ed.). Har'kov: Biblioteka mezhdunarodnogo zhurnala «Problemy filosofii prava». 194–227 [in Ukrainian].
4. Poljakov A. V. (2013). Kommunikativno-fenomenologicheskaja koncepcija prava. *Neklassicheskaja filosofija prava: voprosy i otvety – Nonclassical Philosophy of law: questions and answers*: A. V. Stovba (Ed.). Har'kov: Biblioteka mezhdunarodnogo zhurnala «Problemy filosofii prava». 94–126 [in Ukrainian].
5. Maksimov S. I. (2013). Koncepcija pravovoj real'nosti. *Neklassicheskaja filosofija prava: voprosy i otvety – Nonclassical Philosophy of law: questions and answers*: A. V. Stovba (Ed.). Har'kov: Biblioteka mezhdunarodnogo zhurnala «Problemy filosofii prava». 31–61 [in Ukrainian].
6. Stovba O. V. (2016). Pravo i chas. Xarkiv: Tim Pablich Grup [in Ukrainian].
7. Ostin Dzh. L. (1999). Kak sovershat' dejstvija pri pomoshhi slov. Izbrannoe Moskva: Ideja-Press. Dom intellektual'noj knigi [in Russia].

8. Ostin Dzh. L. (1986). Slovo kak dejstvie [Word as action]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike – New in foreign linguistics. issue 17: Teorija rechevyh aktov*. Moskva: Progress. 22–129 [in Russian].
9. Xart X. L. A. Konceptiya prava. URL: <http://twirpx.com/file/1257455> [in Ukrainian].
10. Ogleznev V. V. (2012). Dzh. Ostin i G. L. A. Hart o sovershenii dejstvij pri pomoshhi slov [J. Austin and H. L. A. Hart on the performance of actions using words]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofija. Sociologija. Politologija – Bulletin of Tomsk State University. 2 (18)*. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/dzh-l-ostin-i-g-l-a-hart-o-sovershenii-deystviy-pri-pomoschi-slov> [in Russian].
11. Grjaznova Ju. B. Analiz performativnogo teksta (P. Fejerabend protiv metodologicheskogo prinuzhdenija). URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/grjasnova_analis/2004 [in Russian].
12. Grjaznova Ju. B. (1998). Performativnye teksty v metodologii nauki. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva. URL: <http://refdb.ru/look/3112771.html> [in Russian].
13. Kupchenko Ju. A. (2013). Performativnye formuly kak generatory bolee krupnyh kontentov (na materiale juridicheskogo diskursa). *Kritika i semiotika – Criticism and Semiotics. 1 (18)*. 65–72 [in Russian].
14. Habermas Ju. (2007). Teorija komunikativnogo dejstvija (fragmenty) [Theory of communicative action (fragments)]. *Voprosy social'noj teorii – Questions of social theory*, vol. 1, issue 1. http://iphras.ru/uplfile/root/biblio/vst/2007/habermas_2.pdf [in Russian].
15. Muzykantov G. F. Nemeckie performativnye glagoly so znacheniem soveta v strukture performativnyh replik. URL: http://tverlingua.ru/archive/012/muzykantov_07_12.htm [in Russian].
16. Gadamer H.-G. (1988). Istina i metod: Osnovy filosofskoj germenevtiki. Moskva: Progress [in Russian].
17. Domanska Je. (2011). Performativnyj povorot v sovremennom gumanitarnom znanii. *Sposoby postizhenija proshlogo. Metodologija i teorija istoricheskoy nauki – Ways of comprehending the past Methodology and theory of historical science*. M. A. Kukarceva (Ed). Moskva: «Kanon+» ROOI «Reabilitacija». 226–235 [in Russian].
18. Komarnickaja L. (2015). Ontologicheskaja problematika v iskusstve performansu [Ontological problems in the art of performance]. *Suchasne my'steczstvo – Modern Art. issue 11. 133–145* [in Ukrainian].
19. Kornev S. Imidzh v jepohu spektaklja. URL: <http://www.inache.net/signs/30> [in Russian].
20. Rybakov V. V. (2016). Performans kak sposob problematizacii prisutstvija [Performance as a way of problematic presence]. *Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal: Filosofskie nauki – International scientific and research journal: Philosophical sciences*, issue 11 (53), part 1, 159–163. URL: <http://research-journal.org/philosophy/performans-kak-sposob-problematizacii-prisutstviya/> [in Russian].

21. Gumbrecht H. U. (2006). Proizvodstvo prisutstvija: Chego ne mozhet peredat' znachenie. URL: <http://history-library.com/index.php> [in Russia].
22. Vajbel' P. (2015). Mediaiskusstvo: ot simuljaciji k stimuljaciji [Media art: from simulation to stimulation]. *Logos – Logos. Vol. 25. # 4. 135–158* [in Russia].
23. Zhizhek S. Dobro pozhalovat' v pustynju Real'nogo II: Razmyshlenija o Vsemirnom trgovom centre – tret'ja versija. URL: <http://anthropology.ru/ru/texts/zizek/reflections.html> [in Russia].
24. Malabu K. (2016). Performans i vlast' v dejstvii: vopros zhizni ili smerti?. *Hudozhestvennyj zhurnal «Moscow art magazine» – Art magazine «Moscow art magazine»*. 97. URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/19/article/280> [in Russia].
25. Kont-Sponvil' Andre (2015). Filosofskij slovar'. URL: <http://ponjatija.ru/node/3327> [in Russia].
26. Hart G. L. A. (2009). Skazka logika [Fairy tale logic]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofija. Sociologija. Politologija – Bulletin of Tomsk State University*. 4 (8). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/skazka-logika/> [in Russia].
27. Sorokin P. A. (2007). Sociokul'turnaja dinamika. Moskva: Direkt-Media [in Russia].
28. Fisher-Lihte Je. (2015). Jestetika performativnosti. Moskva: Mezhdunarodnoe teatral'noe agentstvo «Play & Play» – Izdatel'stvo «Kanon+» [in Russia].
29. Radul Dzh. (2017). URL: <http://www.v-a-c.ru/ru/exhibition/judy-radul-world-rehearsal-court/> [in Russia].
30. Skovoroda E. Rossijskoe pravosudie kak art-performans. URL: <http://snob.ru/selected/entry/118443> [in Russia].
31. Jepshtejn M. (2001). Filosofija vozmoznogo: Modal'nosti v myshlenii i kul'ture. Sankt-Peterburg: Aletejja (serija «Tela i mysli») [in Russia].

*Мелякова Юлия Васильевна, кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философии, Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина*

БЫТИЕ ПРАВА И БЫТИЕ В ПРАВЕ: ОТ ПЕРФОРМАТИВА К ПЕРФОРМАНСУ

Онтологическая проблема бытия права находит своё решение в деконструктивном эстетическом поле выразительных возможностей – перформансе. Множество способов выражения права и произвольное их применение на практике способны придать структуре права динамизм, а присутствующему в ней субъекту обеспечить настоящее понимающее бытие. На смену семантическим формам бытия права приходит онтология его телесности и присутствия.

Ключевые слова: динамизм права, присутствие, перформатив, перформанс, интеракт, визуальная культура, телесность права.

*Melyakova Julia Vasilyevna, Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine*

An extended abstract of a paper on the subject of:
**THE BEING OF LAW AND THE BEING IN THE LAW: FROM
PERFORMATIVE TEXT TO PERFORMANCE**

Problem setting. *In modern philosophy, the pursuit of the authenticity of a reality ends in the fact that it finds itself in a simulative field of virtuality. Virtual reality is guaranteed by special technologies of reproduction and visualization, openness and self-organization of systems. The problem of the meaning and effectiveness of law today can also be solved through the methodology of virtuality, visual means of reproduction and ways of expressing the law, as well as the principle of dynamism. It is an attempt to re-read the concept of the dynamism of law along with the search for new forms of its being presented in this study.*

Recent research and publications analysis. *Philosophical tradition of the dynamic nature of law is now developed by I. Chestnov, V. Chetvernin, A. Polyakov, S. Maksimov, A. Stovba and other Russian and Ukrainian philosophers. Significant experience in this area belongs to the European representatives of the communicative paradigm. J. Austin in the framework of communicative philosophy developed the theory of performative discourse. According to this theory, speech acts that have the character of an order, demands or vows are not statements, but actions. H. Hart applied the theory of performative statements to legal texts and discourses. Among the Russian scientists V. Ogleznev, J. Gryaznova, J. Kupchenko are engaged in the problem of legal performative.*

The Polish researcher E. Domanskaya notes that performativity is becoming a new modern paradigm of cognition and methodology of science. The technique of performance in art and its expressive possibilities are the subject of research by S. Kornev, P. Waibel, S. Zizek, K. Malabu. Performance as an ontological space for the production of presence and a special technique for provoking the corporeality of things is the subject of research by V. Rybakov, H. Gumbrecht. At the same time, the question of the possibility of using the performance tactics in the practice of reproduction of justice remains open. In this study, performance is seen as a special way of being the law. The law-performance equips the presence of a subject in it.

Paper objective. *The purpose of this study is to study the expressive possibilities of artistic performance, as well as the ontological analysis of legal reality in a format of performance. The dynamic structure of the law-performance is regarded here as a guarantee of inter-action of the mutual influence of the legal reality and the understanding subject.*

Paper main body. *If the communicative theory of law saw the effectiveness of law in the language performative structures, the latter methodological experiments went beyond the text and justify the use of artistic practice of performance in the field of being and understanding of law. Text as a form of being does not exhaust the essence of law. A multi-*

layer self-organized structure of law needs more complex expression systems than representations. Such a system is a performance. It provokes more and more possibilities of law, forms of its being.

The goal of the performance in modern philosophy and art is to get rid of the comments. The goal of performance as a method of law is to rid the law of excessive semantic stability and the dictates of values. The language and text of the law should be in the service of the event, things and the body, and not vice versa. At first glance, the replacement of a legal statement or verdict with an open event, as well as the replacement of a retired arbiter-lawyer by a participant experiencing this event, make legal practice very far from legal science and legal truth. However, the reproduced life event is closest to the thing that the legal sciences call justice. Therefore, the degree of the presence of law in the reconstituted situation should not be determined by interpretation and imposition of legal myths (norms and precedents). Such a living justice can not be established by anyone. In the performance, this justice is actualized from the event itself in the format of an open presence.

A legal event is a pure performance of its participants – the author and the viewer. It generates an unexpected, but true justice, which can not be fixed without depriving it of meaning. A new and new reset of the situation with the help of performances can multiply legal justice in its performative corporeality. At the same time, legal sentences, decisions, norms and interpretations that have frozen in their senses, contain the law formally, but they are farther away from its actual presence in fact.

Conclusions of the research. Thus, from the lost validity of law, through its virtual effectiveness in performance, the subject comes to the presence of law in life and the presence of itself in the reality of law. This significantly changes the representation of modern man about the meaning and possibilities of law, brings to his consciousness not legal truths, but the very truth of law, which should be understood as the main value.

Keywords: dynamism of law, presence, performative, performance, inter-act, visual culture, corporality of law.

Short Abstract for an article

Abstract. The ontological problem of the existence of law finds its solution in the deconstructive aesthetic field of expressive possibilities – performance. Many ways of expressing the law and their arbitrary application in practice can give the structure of the law dynamism, and the subject present in it can provide a real understanding of being. The ontology of corporeality of law and presence comes to replace the semantic forms of being of law.

Keywords: dynamism of law, presence, performative, performance, inter-act, visual culture, corporality of law.

*Трофименко В. А., кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
6791976@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2240-3727*

МЕДІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНА СТОРОНА РОБОТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Реформа правоохоронної системи, яка привела до створення національної поліції, проходить на тлі інформаційного вибуху у нашій країні. Велика кількість різноманітних ЗМІ і не тільки повинна бути використана правоохоронною системою для роз'яснення свого місця у суспільстві та зміцнення свого позитивного образу. Але все це повинно проводитись у рамках діючого законодавства про інформацію.

Ключові слова: *національна поліція; правоохоронна система; ЗМІ; законодавство про інформацію.*

Постановка проблеми. Сучасність диктує нові умови існування та ефективної діяльності державних інститутів, зокрема, правоохоронної системи. Громадськість вимагає не тільки злагодженої, ефективної роботи національної поліції за своїм призначенням, а й всебічного звітування та інформування громадян про правоохоронну діяльність.

В Україні на сьогодні створені та існують чимало засобів масової інформації (ЗМІ) різних видів: від класичних (друкованих) до більш технологічних (телевізійні канали, радіостанції, мережа Інтернет тощо). Також на громадську думку, окрім ЗМІ, впливають й інші інститути, які не мають головною функцію інформування громадян (кінематограф, книгодрук тощо). Не треба забувати і про те, що на окрему людину також має вплив її оточення, ті, з ким вона спілкується. Усе це потрібно враховувати коли необхідно створити позитивний образ якого-небудь суспільного інституту, в тому числі правоохоронної системи.

Національна поліція України є публічним державним органом, образ якої впливає на ефективність роботи та взаємодії з громадськістю. Тому формування позитивного образу цього правоохоронного органу є однією з головних задач та повинно проводитись на всіх рівнях у межах діючого законодавства про інформацію.

Розробленість тематики. Закон України «Про Національну поліцію» набув чинності у листопаді 2015 року. Відтоді фактично почалося фундаментальне наукове осмислення діяльності нового правоохоронного органу. Але медійно-інформаційна сторона роботи національної поліції та її законодавче підґрунтя фактично не досліджувались.

Метою цієї публікації є аналіз медійно-інформаційної сторони роботи національної поліції, що може бути використане як основа для створення позитивного образу національної поліції.

Викладення основного змісту. Ефективність роботи правоохоронної системи залежить від всебічної уваги до неї з боку держави. Так було і в Радянському Союзі. У 1966 році за міністра Щолокова починається масштабне реформування Міністерства охорони громадського порядку: його перейменовують на Міністерство внутрішніх справ, роблять централізованою структурою, змінюють структуру центрального апарату, вводять генеральські звання для вищого керівництва, вводять єдиний на території СРСР однострій та окрас техніки, підвищують грошове забезпечення міліції. Для того, щоб зробити міліцію відкритою, змінюється система добору до міліції. До міліції може прийти будь хто. Зі свого боку це показувало необхідність у міліцейській освіті. Тому варто відмітити створення міліцейських вищих навчальних закладів. Але це ще не все.

Постала задача підвищити повагу до міліції з боку громадян. Для її вирішення долучаються усі державні інституції. З'являються правові та міліцейські журнали («Людина і закон», «Радянський міліціонер» та ін.), знімається велика кількість кінематографічної продукції: «Петровка, 38», «Огарьова, 6», телесеріал «Слідство ведуть знатоки», комедійні кінострічки про дільничного Аніскіна і так далі. Новостворене міністерство розпочинає контактувати зі спілками журналістів, письменників, композиторів та іншими організаціями для оновлення і створення позитивного образу радянського міліціонера. За три-чотири роки професія «міліціонер» стає однією з популярніших на теренах Радянського Союзу [1, 40–80].

Враховуючи, що все у СРСР було державним, можна сказати, що держава залучила усі свої необхідні ресурси для зміни ставлення громадян до правоохоронців та створення їхнього позитивного образу.

Хоча національну поліцію було створено дещо раніше, її системне реформування почалося в Україні з листопада 2015 року. Тоді повністю набрав чинності основний закон – «Про Національну поліцію» [2] – і поліція розпочала свою діяльність. Як це не цікаво звучить, українська поліція почала своє формування з радянських принципів: було змінено і спрощено систему добору до поліції – людина до 35 років з середньою освітою могла вступити до лав нового правоохоронного органу. Також було анонсовано створення Поліцейської

академії [3] та запущено рекламу про вакансії на телебаченні та у громадському транспорті. По телеканалах періодично розміщувалась інформація про чергування нових поліцейських. Поліцейські стають публічними.

Але за даними статистичного дослідження «Довіра соціальним інституціям», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, станом на 01 лютого 2017 року національній поліції довіряло 22,9% громадян, не довіряло – 44%, баланс довіра – недовіра склав – 21,9%, патрульній поліції довіряло 25,6% громадян, не довіряло – 41,7%, баланс довіра – недовіра склав – 16,1%. Інститут також розкрив рівні довіри до нацполіції: повністю довіряю – 4,1%, скоріше довіряю – 18,8%, важко сказати – 31,%, скоріше не довіряю – 23,2%, не довіряю – 20,8% [4]. Чому ж на сьогодні має місце така статистика? Чому поліція стає у центрі гучних скандалів [5]? Чому одна з найгучніших реформ загальмувала?

З'ясовуючи причини такої ситуації, необхідно виділити як внутрішні, так і зовнішні.

Однією з головних зовнішніх причин можна назвати свободу слова та журналістики. Представників ЗМІ більше цікавить «яскравість» новини, її зовнішній прояв. Те, що вона несе мінімальне інформаційне чи пізнавальне навантаження, не завжди цікавить журналістів. Іншою зовнішньою причиною є те, що сьогодні існує обмаль державних інформаційних друкованих засобів масової інформації і фактично відсутня державна інформаційна політика. Мова не йде про те, щоб диктувати журналістам, що і як розказувати, а про те, що потрібно висвітлювати позицію держави з тієї чи іншої події. Всі ці причини призводять до того, що маленька, нікому не потрібна новина може бути роздута до рівня головної та підхоплюється іншими представниками ЗМІ. І дуже часто суб'єктами таких новин стають поліцейські.

До зовнішніх причин також можна віднести низький рівень правової культури громадян, який культивувався не один десяток років та привів до низького рівня ставлення до правоохоронної системи взагалі та, зокрема, її окремих представників.

Головними внутрішніми причинами можна назвати низький рівень підготовки нових патрульних поліцейських та їхню самовпевненість. Людина з середньою освітою не може отримати достатньо правових знань для ефективного та правильного виконання своїх обов'язків. До речі, у провідній країні Європи – Німеччині – поліцейських готують 2,5 роки, витрачаючи на підготовку поліціанта 60 тисяч євро [6; 104–105]. Не отримують у достатній мірі нові поліцейські і знань про основи психології та спілкування з громадянами. Хоча нормативно-правові акти, які регламентують їхню взаємодію з громадськістю цього вимагають: «Під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен: виявляти повагу до гідності кожної людини, справед-

ливо та неупереджено ставитися до кожного, незважаючи на расову чи національну приналежність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку... поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції і готовність співпрацювати... контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку» [7]. Прояви недотримання наведених вимог та самопевненості ми також часто бачимо у різноманітних репортажах. Варто зазначити, що на думку автора, нові правоохоронці були впевнені, що громадськість їхню діяльність автоматично прийме як правильну. І все це «протікає» у засоби масової інформації.

Таким чином, зазначимо, що медійно-інформаційна сторона роботи патрульної поліції сьогодні виглядає не дуже гарно. Сама поліція не завжди акцентує увагу на важливі аспекти роботи правоохоронців, іноді інформація подається непрофесійно, коментарі правоохоронців дуже часто подаються пізніше, ніж це потрібно. Самі правоохоронці дуже часто стають учасниками сумнівних новин, в яких вони виглядають як недобросовісні представники правоохоронної системи. Варто наголосити: не завжди правоохоронці враховують те, що представники ЗМІ можуть навмисно чекати якихось «проколів» правоохоронців.

На жаль, автор також не знайшов жодного друкованого джерела (періодичного журналу, газети тощо), які б випускались національною поліцією. Також не зрозуміло, чому у 2018 році національна поліція має лише свій тимчасовий інтернет-портал [8].

Для вирішення проблем медійно-інформаційної діяльності поліції необхідно враховувати принципи медійної та інформаційної грамотності, запропоновані ЮНЕСКО у 2017 році:

Принцип 1. Інформація, комунікація, бібліотеки, медіа, технології, інтернет мають використовуватися суспільством критично. Вони рівні за статусом, і жодне з цих джерел не варто вважати більш значущим, ніж інші.

Принцип 2. Кожен громадянин є творцем інформації/знань. Кожен має право на доступ до інформації/знань та право на самовираження. Медійна та інформаційна грамотність має бути для всіх – і для чоловіків, і для жінок, – і тісно пов'язана з правами людини.

Принцип 3. Інформація, знання та повідомлення не завжди є нейтральними, незалежними чи неупередженими. Будь-яка концептуалізація, використання і застосування інформації повинна зробити це твердження прозорим і зрозумілим для всіх громадян.

Принцип 4. Кожен громадянин хоче отримувати і розуміти нову інформацію, знання і повідомлення та мати можливість на спілкування з іншими, навіть якщо він не висловлює це прагнення. Їхні права на це ніколи не мають порушуватися.

Принцип 5. Медійна та інформаційна грамотність не набувається одночасно. Це постійний та динамічний досвід і процес. Його можна вважати завершеним, якщо він включає в себе знання, вміння та настанови щодо використання, створення та передачі інформації, щодо медіа та технологічного контенту [9].

Ці принципи акцентують увагу на беззаперечності права на інформацію, але при цьому нагадують про необхідність медійної та інформаційної грамотності. Це пов'язано з тим, що не вся інформація є нейтральною та неупередженою. З цього випливає потреба у медійній та інформаційній освіті представників національної поліції – і не тільки представників прес-служб, а й рядових патрульних поліцейських. Вони повинні вміти не тільки доносити інформацію про певні події, а й вміти виглядати в інформаційних сюжетах. Дуже важливо навчити поліцейських триматись перед однією чи кількома камерами. Такого навчання сьогоднішні поліціанти не проходять.

На державному рівні необхідно розробити спеціальну програму сприяння побудові позитивного образу поліції. Але при цьому сама патрульна поліція не повинна сприйматись як реклама усього Міністерства внутрішніх справ, а як реально працюючий підрозділ МВС. Можна запропонувати наступні заходи:

- державне сприяння створенню якісних художніх фільмів та серіалів про роботу правоохоронців (фінансування чи співфінансування зйомок тощо);
- проведення популяризаторських заходів про роботу поліції за участі самих правоохоронців, популярних осіб;
- на загальнонаціональному рівні більш урочисто святкувати 4 серпня – День національної поліції;
- більше залучати поліцейських до профілактичних та правових заходів;
- заснувати загальнонаціональний друкований засіб масової інформації від поліції;
- впровадити програму медійної та інформаційної освіти правоохоронців, а також журналістських навичок для представників прес-служб.

Висновки. З розвитком інформаційного простору медійно-інформаційна сторона роботи поліції буде розширюватись. Уже сьогодні по ній оцінюють чи не усю діяльність національної поліції та МВС. Тому і національній поліції, і всьому МВС потрібно все більше і більше професійно звертати увагу на цю сторону своєї роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кредов С. А. Щелоков. Москва: Молодая гвардия, 2016. 320 с.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (Дата звернення: 03.01.2018 року).
3. Про створення поліцейської академії. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/v-ukraini-stvoreno-politseisku-akademiiu-nakaz-149584.html>. (Дата звернення: 03.01.2018 року).
4. Довіра соціальним інститутам. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1> (Дата звернення: 03.01.2018 року).
5. День Національної поліції. URL: https://24tv.ua/den_natsionalnoyi_politsiyi_ukrayini_2017_skandali_z_politseyskimi_n848642 (Дата звернення: 03.01.2018 року).
6. Трофименко В. А. Правовиховна діяльність як один з основних напрямків діяльності правоохоронної системи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2017. № 3 (34). С. 98–110.
7. Правила етичної поведінки поліцейських: Наказ МВС від 9.11.2016 року № 1179. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (Дата звернення 03.01.2018 року).
8. Сайт Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/> (Дата звернення: 03.01.2018 року).
9. П'ять принципів медійної та інформаційної грамотності. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/yunesko_opublikovala_pyat_printsipiv_mediynoi_ta_informatsiynoi_gramotnosti/ (Дата звернення: 04.01.2018 року).

REFERENCES

1. Kredov S. A. Shhelokov. Moskva: Molodaya gvardy'ya, 2016. 320 s.
2. Pro Nacional'nu policiyu: Zakon Ukrayiny' vid 2 ly'pnya 2015 roku # 580-VIII. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (Data zvernennya: 03.01.2018 roku).
3. Pro stvorennya policejs'koyi akademiyi. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/v-ukraini-stvoreno-politseisku-akademiiu-nakaz-149584.html>. (Data zvernennya: 03.01.2018 roku).
4. Dovira social'ny'm insty'tutam. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1> (Data zvernennya: 03.01.2018 roku).
5. Den' Nacional'noyi policiyi. URL: https://24tv.ua/den_natsionalnoyi_politsiyi_ukrayini_2017_skandali_z_politseyskimi_n848642 (Data zvernennya: 03.01.2018 roku).
6. Trofy'menko V. A. Pravovy'xovna diyal'nist' yak ody'n z osnovny'x napryamkiv diyal'nosti pravooxoronnoyi sy'stemy'. *Visny'k Nacional'nogo universy'tetu*

«Yury'dy'chna akademiya Ukrayiny' imeni Yaroslava Mudrogo». Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya. 2017. # 3 (34). S. 98–110.

7. Pravy'la ety'chnoyi povedinky' policejs'ky'x: Nakaz MVS vid 9.11.2016 roku # 1179. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (Data zvernennya 03.01.2018 roku).
8. Sajt Nacional'noyi policiyi Ukrayiny'. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/> (Data zvernennya: 03.01.2018 roku).
9. P'yat' pry'ncy'piv medijnoyi ta informcinoyi gramotnosti. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprovsvita/mediaosvita/yunesko_opublikovala_pyat_printsipiv_mediynoi_ta_informatsiynoi_gramotnosti/ (Data zvernennya: 04.01.2018 roku).

*Трофименко В. А., кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры философии Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина.*

МЕДИЙНО-ИНФОРМАЦИОННАЯ СТОРОНА РАБОТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ

Реформа правоохранительной системы, которая привела к учреждению национальной полиции, проходит на фоне информационного взрыва в нашей стране. Большое количество всевозможных СМИ и не только должны быть использованы правоохранительной системой для разъяснения своего места в обществе и укрепления своего положительного образа. Однако все это должно происходить в рамках действующего законодательства об информации.

Ключевые слова: *национальная полиция; правоохранительная система; СМИ; законодательство об информации.*

*Trofymenko V. A., candidate of Legal Sciences, assistant professor,
Department of Philosophy Yaroslav the Wise National Law University,
Kharkiv, Ukraine.*

An extended abstract of a paper on the subject of:
**MEDIUM–INFORMATION SIDE OF WORK OF THE NATIONAL
POLICE**

Problem setting. *Modernity dictates the new conditions for the existence and effective functioning of state institutions, in particular, the law-enforcement system. The public*

demands not only the coordinated, effective work of the national police on its intended purpose, but also comprehensive reporting and informing of citizens about the law enforcement activities.

Today, there have been created and exist a large number of mass-media (mass-media) of different types in Ukraine: from classical (printed) to more technological (television channels, radio stations, Internet, etc.). Also, on public opinion, except mass-media, other institutions that do not have the main function of informing citizens (cinematographers, typographer, etc.) is also influence. Do not forget that the individual is also influenced by surrounding, those with whom he or she communicates. All this should be taken into account when it is necessary to create a positive image of every social institution, including the law enforcement system.

The National Police of Ukraine is a public agency, whose image influences on the effectiveness of work and interaction with the public. Therefore, the formation of a positive image of this law-enforcement agency is one of the main tasks and should be conducted at all levels within the framework of the present legislation for information.

Recent research and publications analysis. *The Law of Ukraine «About the National Police» came into force in November 2015. Since then, fundamental scientific conceptualization of the activities of the new law enforcement body has actually started. But the medium-information side of the work of the national police and its legislative basis was not actually investigated.*

Paper objective. *Analysis of the medium-information side of the work of the national police that can be used as a basis for creation a positive image of the national police.*

Paper main body. *The effectiveness of the law-enforcement system depends on the state's comprehensive attention to it. In this way was also in Soviet times. With the creation of a new national police, the problem of proper display of its activities and the creation of a positive image took place. But the statistics show a decrease of trust to this law enforcement agency. What is the reason?*

The author analyzes the external and internal reasons of this situation. To external ones belong the low level of the legal culture of citizens and the interest of the mass-media in «hot» news, when vapid news is swollen to a large extent.

To external reasons, the author refers a short term for police training, lack of minimum knowledge on the basics of journalism and psychology in their knowledge. The attention is also paid to the fact that the police are sometimes late with the necessary commentary on the news.

Based on the principles of media and information literacy published by UNESCO, the author proposes a series of measures to improve the medium-information side of the work of the national police.

Conclusions of the research. *With the development of the informative area, the medium-information side of the police will be expanding. Already today, all the activities of the national police and the Ministry of Internal Affairs are estimated due to it. Therefore,*

both the national police and the whole MIA need to pay more and more professional attention to this aspect of their work.

Short Abstract for an article *(Short annotation to the article)*

Abstract: *The reform of the law enforcement system, which led to the creation of a national police, takes place in the background of an information explosion in our country. A large number of different mass-media and not only should be used by the law enforcement system to explain its place in society and to strengthen its positive image. But all this should be done within the present legislation for information.*

Keywords: *national police; law enforcement system; mass-media; legislation for information.*

Стасевська Оксана Анатоліївна, доцент, кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
E – mail: sanasko@ukr.net
ORCID ID – 0000-0003-1415-7984

ЕКСПЛІКАЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ КОНЦЕПТУ «ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ»

Концепт «історична пам'ять» становить одну з основ самоусвідомлення людини, її ідентифікації в культурному просторі. Осмислення історичної пам'яті є особливо актуальним в час, коли в українському суспільстві відбувається трансформація духовних цінностей, соціальних інститутів і моральних регуляторів життя. Стаття присвячена визначенню концепту «історична пам'ять», його структурних та функціональних особливостей, а також експлікації його аксіологічних характеристик.

Ключові слова: *історична пам'ять; цінність; ціннісні орієнтири; ідентичність.*

Людство з наростаючим інтересом вдивляється в своє минуле – це характерно для всіх цивілізованих країн і для України також. Історія сучасних народів, які створили власні успішні держави, – сформована, усталена, мало мінлива навіть в умовах глобальних перетворень. Трансформаційний перехід від однієї моделі суспільства до іншої в нашій країні супроводжується динамічними змінами в духовному житті, вносячи корективи в суспільну свідомість, морально-ціннісні та поведінкові орієнтації, відбиваючись на стані історичної пам'яті соціуму та її осмисленні. В ході триваючої трансформації українського суспільства підвищилася зацікавленість меморіальною тематикою, виявилася акцентуація питань конструювання історичної пам'яті як способу подолання духовної кризи і розірваності соціокультурної спадкоємності. Конструювання історичної пам'яті виявляється важливим фактором соціальної трансформації суспільства, надаючи соціально-економічним змінам власний специфічний вектор спрямованості, національно-культурну забарвленість. Осмисленню концепту «історична пам'ять» присвячена значна кількість досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців, втім, на наш погляд, в них не надається належна увага аксіологічному аспекту концепту «історична пам'ять», не міститься спроба його експлікувати.

Актуальність теми дослідження. Соціокультурні та політичні проблеми сучасної української дійсності надають дослідженням аксіологічного аспекту історичної пам'яті особливої гостроти й це перестає бути периферійною темою філософської рефлексії. Українське суспільство перебуває у стані інтенсивного пошуку шляхів збереження власної культурної ідентичності при одночасному пошуку можливостей інтеграції в світовий соціокультурний простір. Переоцінка системи цінностей, підвищення інтересу до минулого, культурного спадку народу, до питань генези та еволюції національної самосвідомості зумовили зростання значущості меморіальної тематики, що підсилюється впливами інтенсивних інформаційних потоків і трансформацій реальної емпірії [3]. Історична пам'ять завжди мала неминуще значення, оскільки без чіткого усвідомлення того, яким чином здійснюється детермінація культури історичною свідомістю, які потенції культурного творення існують у соціумі, неможливе подальше соціокультурне проектування і прогнозування. Ретроспективне і перспективне осмислення власної історії стає ціннісним підґрунтям формування і підтримки колективної та індивідуальної ідентичності. Прискорена динаміка соціокультурних процесів і кількісна зміна форм репрезентації минулого зумовили той факт, що історична пам'ять перестає мислитися тільки як основа культурної ідентифікації, а й постає як базовий фактор для визначення ціннісних основ існування.

Теоретичним підґрунтям дослідження концепту «історична пам'ять» стали роботи М. Хальбвакса, П. Нора, Я. Ассман, Ж. Ле Гоффа, Б. Гене, П. Х. Хаттона та ін. Завдяки їхнім інноваційним дослідженням у науковий обіг було введено такі ключові поняття, як «колективна» і «індивідуальна» пам'ять, політика пам'яті, місця пам'яті, комеморація тощо. Своєрідний бум дослідження пам'яті серед західних науковців відбувся в останній чверті ХХ ст., втім, інтенсифікація дослідницького інтересу до означеної проблематики серед вітчизняних науковців припадає на поч. ХХІ ст., коли в черговий раз українське суспільство в пошуках ідентичності постало перед вибором, що пам'ятати та що згадати (а може щось забути) в своїй історії і як це зробити. Вагомий внесок в осмислення й трактування досліджуваного концепту належить таким українським вченим, як О. Бойко, Л. Бортник, Я. Грицак, А. Киридон, Л. Зашкільняк, Ю. Зерній, Я. Калакура, В. Карлова, М. Козловець, Л. Нагорна, Л. Стародубцева, І. Симоненко, О. Фостачук та ін. Вітчизняними науковцями здійснено досить продуктивні кроки щодо теоретичного осмислення значного кола проблем формування і функціонування історичної пам'яті, визначенні механізми конструювання національної пам'яті, її основні властивості та роль у процесі національної ідентифікації українського народу.

Мета статті полягає у визначенні концепту «історична пам'ять», його структурних та функціональних особливостей, а також – експлікації, вияв-

ленні його аксіологічних характеристик, для чого автором було використано аналітичний метод, метод структурного аналізу, а також був застосований певний науковий понятійний апарат.

Викладення основного матеріалу. Аналіз основних результатів осмислення феномену пам'яті у вітчизняній та зарубіжній науці виявляє множинність у визначенні термінології. Зокрема, «пам'ять» пояснюється і як історичний, і як соціальний, і як культурний, і як індивідуальний, і як психологічний феномен. Сучасні уявлення про пам'ять мають величезну кількість смислів, які були практично невідомі в попередніх століттях. Науковці виокремлюють індивідуальну і колективного історичну пам'ять, акцентуючи увагу на тому, що особистісна пам'ять є біографічною і процес її формування відбувається на основі саморегуляції, який можна відстежити та пояснити, а колективна пам'ять – набагато складніший феномен через розмитість її суб'єкта, а також вона є контрольованим явищем, що піддається коригуванню, управлінню, маніпуляції [15, с. 20].

Сьогодні все частіше розглядається така структурна складова пам'яті, як глобальна пам'ять – феномен масової свідомості, який постає як результат глобалізаційних процесів [18]. Глобальна пам'ять характеризується утвердженням примату загальнолюдських цінностей, неагресивною свідомістю, передбачає подолання розподілу на «своїх» та «чужих», що є підвалиною модерного дискурсу «національних інтересів». При цьому наголошується, що глобальна пам'ять не означає забуття «незручних», суперечливих дат і фактів історії, а налаштована на діалог і встановлення консенсусу. Їй протиставляють національну пам'ять – форму історичної пам'яті, що зберігає образи, символи, цінності, нарративи національної історії, інструмент самоідентифікації, самозбереження та консолідації національної спільноти, формування колективної ідентичності в процесі націотворення. Глобалізований світ й культурна глобалізація не «відмінюють» національну історичну пам'ять, а й активно відновлюють етнонаціональні міфи як нагадування про можливість принципового безпам'ятства глобальної культури.

Історична пам'ять – загальноприйняті уявлення про минуле країни, нації, їхній розвиток, які транслуються, обговорюються в публічному просторі, формуючи соціально-культурні ідентичності, сприяючи усвідомленню спільних проблем, цілей, консолідуючи і мобілізуючи представників різних поколінь на їх досягнення. Це багаторівнева система, що пов'язана з питанням збереження матеріальних, інтелектуальних, духовних ресурсів людства, в структуру якої входить не тільки індивідуальна, а й надіндивідуальна пам'ять. Чисельні ефекти пам'яті виходять далеко за межі процесів, що відбуваються в головах окремих людей. Надіндивідуальна, соціальна, колективна пам'ять – це поняття, покликані вказати на те, що пам'ять індивідів фор-

мується і функціонує в просторі соціальної комунікації, яка в свою чергу поділяється на синхронну та даіхронну комунікацію. Перша забезпечує зв'язок у межах реального часу; друга – це своєрідний, віддалений у часі, зв'язок, який є нездійсненим поза історичної пам'яті. Концепт «історична пам'ять» по-різному інтерпретується окремими авторами: як спосіб збереження і трансляції минулого в епоху втрати традиції, як індивідуальна пам'ять про минуле, як соціальний запас знань, як колективна пам'ять суспільства про минуле, як ідеологізована історія, що пов'язана з виникненням держави-нації, просто як синонім історичної свідомості [7]. «Історична пам'ять» трактується як сукупність уявлень про соціальне минуле, що існує в суспільстві як на масовому, так і на індивідуальному рівні, включаючи їхній когнітивний, образний і емоційний аспект [4]. Німецький історик Й. Рюзен вважає, що історична пам'ять виступає і як ментальна здатність суб'єктів зберігати пережитий досвід, і як результат певного упорядкування спогадів, що здійснюються в ході оформлення історичної свідомості шляхом осмислення пережитого досвіду[11]. Такий розкид трактувань свідчить про незавершеність концептуалізації поняття «історична пам'ять». Основоположними моментами концепцій історичної пам'яті є – соціальна детермінованість, – відмінність від системи передачі біологічної інформації, – визнання її базисом формування індивідуальної та суспільної свідомості, – її безпосередній вплив на розвиток історичної свідомості суспільства [5]. Серед головних функцій історичної пам'яті зазвичай визначають такі: – інформаційна, що означає відповідальність за акумуляцію і трансляцію соціально значущої інформації (незначуща просто випадає з поля зору); – ідентифікаційна, яка дозволяє суспільству або окремим його членам виявити зміст спільного минулого і на основі цього зробити осмисленим реальне буття та намітити вектори поступу в подальшому. Необхідно зазначити активізацію етнічної ідентифікації (архаїчна опозиція «ми» – «вони») в сучасному світі, яка, зокрема в Україні, постає єднальним началом, що посилює прояви національного характеру, відокремлення себе від інших та, водночас, виявляє традиційну етнічну толерантність; – організаційна, яка відповідає за структурування соціуму, надає відчуття неперервності часу; – світоглядна, завдяки якій теоретично осмислюються уявлення про соціальний досвід; – ціннісно-орієнтовна, яка актуалізує й транслює ціннісні смисли, формулює ціннісні орієнтири, а також вмотивовує діяльність людей. Таким чином, її можна уявити як духовний стрижень, свого роду «національно-генетичний код», який зберігає знання та інформацію про еволюцію, конкретні етапи розвитку, умови існування та культурний потенціал суспільства (народу, нації) та, витримавши перевірку часом, перетворився на цінності для даної спільності. Історична пам'ять функціонує на трьох рівнях: базовому – збереження смислового її змісту через традиції; житійному – визначення

ідентичності; теоретичному, ціннісно-рефлексивному – формування світогляду.

Історична пам'ять є багатогранна за своєю суттю і сама по собі постає як вища, нев'януча цінність, що означає любов людини до рідної землі, природи, рідної мови, родини тощо та в цілому символізує нерозривний зв'язок часів. Для суспільства історична пам'ять – система цінностей, яка сприяє тривалому за часом процесу самоідентифікації народу. Століттями накопичені знання, інформація суттєво впливають на хід сьогоденних подій, а також на установки й напрямки розвитку людства в майбутньому. У такій ситуації вона одухотворяється через оцінку діяльності знаменитих і ключових історичних постатей усіх сфер культури. Історична пам'ять формує враження, судження і думку, що представляє особливу цінність для свідомості і поведінки людини в конкретний період часу.

Аксіологічний вимір історичної пам'яті має двоїсте виявлення. По-перше, треба зауважити, що в певні періоди історії в соціумі виявляється безпам'ятство, причинами виникнення якого може стати хвороблива, негативна реакція на трагічні, болючі події та історичні факти, або неосвіченість, або, що є найстрашнішим, навмисне, усвідомлене нехтування нею. Внаслідок такого безпам'ятства поступово сформувалось сприйняття історичної пам'яті як безумовної цінності, важливої складової аксіосфери культури, необхідної умови адекватного функціонування суспільства. Важливо зауважити, що історичне безпам'ятство можна позначити вживаними в аксіології поняттями – псевдоцінність/ антицінність/ нецінність, що означає негативний вплив на суспільство через творення ілюзій, маніпулювання свідомістю і поведінкою людей та призводить до викривленого сприйняття минулого, сучасного й майбутнього, несе загрозу деградації і занепаду суспільства. По-друге, історична пам'ять активно формує ціннісно-смісловий простір соціуму, є засобом формування системи цінностей суспільства. Без чіткого уявлення про сутність та зміст аксіологічних основ суспільства, визначення ціннісного смислоутворюючого стрижня, унеможливується подальший його розвиток. Вироблені ціннісні основи життя відіграють консолідуючу роль у забезпеченні міжнаціональної злагоди і громадянського миру, виконують функцію формування самосвідомості народу і функцію збереження самобутньої культури, що є особливо актуальним в епоху глобалізації. Історична пам'ять є засобом осягнення таких основ та створює умови для їх реалізації. Побудовування «унікального» й, головне, усвідомленого минулого дозволяє народу (будь-якій соціальній групі) диференціюватися, осмислити власну специфіку, завдяки чому посилити єднання. Історична пам'ять дає можливість винайти й транслювати від покоління до покоління інтегративні ідеї, інтереси, а головне – цінності, без яких будь-яка спільнота просто приходила б до занепаду. Ті

суспільства, історична пам'ять яких зберігає цінності як сутнісні елементи своєї культури, що, в свою чергу, формують соціальні настанови, мотиваційні моменти, когнітивні еталони, стереотипи свідомості, риси національного характеру, виявляються здатними захистити свою неповторність та ідентичність.

У функціонуванні історичної пам'яті дуже важливу роль відіграє національна ідея як цінність. Особливого звучання це набуває в полікультурних спільнотах, коли виникають ситуації неоднозначності трактування історії або за умов різноманітності соціокультурних і політичних переживань історичного досвіду, переосмислення досягнень та втрат у минулому.

Ціннісне наповнення історичної пам'яті великою мірою визначається релігією, релігійно детермінованими моральними нормами та настановами, які встановлювали соціокультурні «горизонти» як для окремої особи, так і для суспільства.

Найважливішою ціннісною складовою історичної пам'яті є мораль як регулятор соціокультурної практики та як атрибутивна властивість людини. Завдяки історичній пам'яті соціум набуває системних знань про такі вищі моральні цінності, як цінність людини (гуманізм), особиста свобода та відповідальність, егалітаризм (рівність можливостей людини), справедливість, патріотизм, совість, добро, істина. Ми маємо зауважити, що останніми десятиліттями взагалі спостерігається етизація історичної пам'яті, як і всієї суспільної свідомості. Однією з характерних ознак сьогодення стала спроба морального переосмислення минулого. Людина знову і знову повертається до сторінок історії, будує зв'язок минулого і сьогодення, відшуковуючи моральний «компас», певні орієнтири, за якими можна було б звир'ятати власний шлях і вчитися правильно бачити і розуміти реальність, морально оцінювати свої дії.

Проте не всі події набувають однакової міри суспільного відгуку, а тільки ті, які певним чином відібрані, зафіксовані як найбільш ключові для всієї спільноти. Отже, історична пам'ять є вибірковою, тобто робить акценти на окремі історичні події або особистості, нехтуючи іншими, що зумовлюється критеріями і принципами відбору цінностей конкретної соціокультурної ситуації. Сутність функціонування історичної пам'яті, вказує, що вона змінює свій зміст на різних етапах розвитку не тільки внаслідок вибіркового підходу до фактів та явищ минулого, а й через їх розуміння – одні і ті ж явища та факти нерідко отримують діаметрально протилежну оцінку, що визначає їх неоднакове «звучання» в свідомості різних соціальних груп. Історична пам'ять постійно підсилюється імпульсами із сьогодення, що зумовлює її актуалізацію. Це означає, що в складному процесі формування (в найширшому розумінні) історичної пам'яті суспільства виділяються два начала: колективна свідомість і цілеспрямована діяльність еліт – «конструкторів» історичної пам'яті.

Доречно розглянути механізми формування/конструювання історичної пам'яті як ціннісної основи суспільства. Російський історик Л. П. Рєпіна, характеризуючи історичну пам'ять як соціокультурний феномен, вважає, що його формування відбувається завдяки процесам: 1) забуття минулого; 2) інтерпретацій минулого; 3) актуалізації минулого відповідно до поточної дійсності [9, с. 411–415]. Забуття – невід'ємний та неоднозначний елемент історичної пам'яті, її зворотній бік, який можна розуміти як спотворення образів, фактів, причино-наслідкових зв'язків минулого, але, з іншого боку – без забуття «зайвої інформації» історія може перетворитися на хаотичне нагромадження фактів, її цілісність та логіка будуть порушені.

Інтерпретація минулого здійснюється офіційною історичною наукою, істориками, які застосовують певні оціночні критерії. Критичне сприйняття історичної пам'яті – завдання історичної науки, у якої є всі можливості проникнення в її глибини та відтворення цілісної картини минулого за критеріями істинності. Оскільки, за своєю суттю історична пам'ять особистісно та емоційно забарвлена й здатна до міфологізації, це зумовлює можливість її деформацій відповідно до цілеспрямованих зусиль зацікавлених соціальних груп: перебільшується або нівелюється роль певних історичних постатей, змістовно «переглядаються» та «переоцінюються» певні історичні події, тому однією з найважливіших проблем, вирішення якої набуває особливої актуальності в Україні, стосується наукового вивчення минулого. Втім, історична пам'ять не тотожна історичній науці з її усталеною періодизацією, дефініціями, раціональними доказами, нейтральністю оцінок; вона частково наближена до міфологічного і художньо-образного пояснення світу. Тому між професійними історичними дослідженнями і проявами історичної пам'яті нерідко виникають протиріччя.

Переживання історії відбувається саме із сучасного, в силу обставин сьогоденнішого дня актуалізуються ті чи інші пласти історичного досвіду, минулі події можуть знову стати живими і значущими. Складність інтерпретації пов'язана із її колективним характером. Тлумачення ціннісно-сміслового аспекту історичної пам'яті виявляється неоднозначним через те, що репрезентація та осучаснення минулого (як процес «історіописання») відбувається на основі наповнених цінностями духовних потреб певного суспільства або його еліти. Політична та ідеологічна боротьба нерідко виявляється як суперництво різних версій історичної пам'яті. Для суспільства, що перебуває в умовах трансформації завжди є характерними спроби переглянути, переупорядкувати зміст історичної пам'яті, пристосувати її під тимчасові політичні інтереси. Зміст та смислове наповнення знань про минуле часто залежать від суб'єктивних аспектів, конструюються в сьогоденні та віддзеркалюють ба-

чення минулого у вигідному певним політичним елітам світлі, що активно «нав'язується» суспільству[12].

Важливим інструментом формування історичної пам'яті вважається комеморативна практика, яка має потужний виховний і освітній потенціал. Комеморація (увічнення пам'яті про минулі події: спорудження пам'ятників, організація музеїв, визначення знаменних дат та свят, найменування вулиць, творення нових традицій тощо) та рекомеморація (цілеспрямований процес забуття імен, дат, фактів історії тощо) завжди залежать від соціокультурних, зокрема політичних, імперативів, а також від конкретної зацікавленості суб'єктів історичної пам'яті, створюючи прецеденти перегляду її ціннісного наповнення. Головно, політика комеморації має враховувати зумовлену дихотомічним положенням України (Схід-Захід) суперечливість історичної пам'яті та має бути спрямована на експлікацію загальнолюдських цінностей через наукове вивчення минулого задля широкого суспільного діалогу.

Залежно від того, які ціннісні настанови та орієнтири переважають в історичній пам'яті, вона може або консолідувати суспільство, або чинити негативний вплив. Конструювання аксіологічного наповнення історичної пам'яті має бути націлене на створення виразної національної ідентичності, покликаної долати ціннісний розрив, на формування діяльного патріотизму як гаранта духовного єднання та гармонізації суспільства, орієнтованого не тільки на готовність захищати Батьківщину, а й на облаштування країни, на мотивацію громадянської активності задля утвердження в суспільній та індивідуальній свідомості демократичних цінностей. Аксіологічна наповненість історичної пам'яті суттєво залежить від різних факторів – ідеологія та відповідна політика пам'яті, інформаційне середовище. Також на цей процес впливають такі чинники: – політичні умови існування суспільства (відзначається висока роль держави, політичної еліти, що займається конструюванням образів минулого); – соціально-економічні умови розвитку суспільства; – ідеологічні установки (їх часто використовують як засіб ідеологічної та політичної боротьби, що призводить до диверсифікації історичної пам'яті); – стан середньої та вищої освіти (формування історичної пам'яті на науковій основі відбувається в процесі систематичного вивчення історії); – ставлення до історії та історичної науки в цілому (історія як наукова галузь володіє привілеєм розширювати колективну пам'ять за межі реальних спогадів, підправляти її, критикувати, навіть викривати її перекручення); – діяльність засобів масової інформації (тотальна інформатизація, поширення електронних носіїв пам'яті призводить до того, що зникає потреба щось пам'ятати або пригадувати) та ін.

Спроба експлікувати аксіологічний аспект концепту «історична пам'ять» привела до певних висновків. Актуальність дослідження ціннісного наповнення історичної пам'яті, як важливої складової аксіосфери культури, зу-

мовлена потребою у збереженні цілісності вітчизняного духовного простору, у виробленні у суспільстві стійкого імунітету проти ймовірного ризику руйнування культурної ідентичності, що загрожує найсерйознішими витратами в суспільному розвитку. Історична пам'ять – це перш за все колективні оцінка та судження про минуле групи людей, які відповідають духу та цінностям епохи, що й визначає її динамічність і мінливість, постійний процес модифікації образів минулого. В сучасному світі вона постає одночасно визначальним елементом і предметом державної політики, фактором конструювання політичної нації, передумовою або міжетнічної та міжнаціональної інтеграції, або конфліктів. Водночас історична пам'ять є засобом ретрансляції політичних цінностей, який відіграє амбівалентну роль в політичному процесі (як об'єкта здійснення політичного впливу і як засобу політичного впливу). Історична пам'ять наповнена різним набором важливих історичних постатей, подій, фактів, цінностей тощо. Втім є можливість віднайти універсальні, прийнятні для всієї групи (суспільства) ціннісні константи, якщо саму історичну пам'ять сприймати не як арену ідеологічних конфліктів, не як засіб політичних маніпуляцій, а як безумовну цінність, що має сприяти примиренню й подоланню суперечливостей в суспільстві. Процес експлікації ціннісного аспекту історичної пам'яті виявляється дуже актуальним, оскільки містить в собі свого роду систему координат в оцінці сьогодення і майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. Д. Сучасний політичний міф як інструмент конструювання історичної пам'яті. *Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць.* Вип. 1. – Київ: Стилос, 2011. С. 82–100.
2. Бортник Л. А., Павлова Т. Г. Деякі проблеми консолідації української нації та оновлення історичної пам'яті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія».* Харків. 2013. № 1055. С. 76–83;
3. Герасименко Л. С. Історична пам'ять в Україні: сучасний стан та виклики майбутнього. *Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу: Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць.* Вип. 1. – Київ: Стилос, 2011. С. 116–134.
4. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі. *Україна – Європа – Світ. – Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини.* Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. Вип. 2. С. 156–159.
5. Зерній Ю. Генеза та сучасний зміст поняття історичної пам'яті. *Стратегічні пріоритети.* 2008. № 1 (6). С. 32–39.

6. Зерній Ю. Исторична пам'ять як об'єкт державної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 1 (2). С. 71–76.
7. Киридон А. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2009. Вип. 3. С. 112–116.
8. Масненко В. В. Исторична пам'ять як основа формування національної свідомості. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 49–62.
9. Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX-XXI вв. Москва:Круг. 2011. С. 411–415.
10. Masnenko V. V. (2002). Istorychna pam'iat yak osnova formuvannia natsionalnoi svidomosti. [Historical memory as the basis of the formation of national consciousness]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Magazine*. 5. 49–62. [in Ukrainian].
11. Repina L. P. (2011). Istoricheskaya nauka na rubezhe XX-XXI vv. Moskva: Krug [in Russian].
12. Rikyor P. (2004). Pamyat', istoriya, zabvenie. Moskva: Izdatelstvo gumanitarnoy literatury.[in Russian].
13. Riuzen I. (2010). Novi shliakhy istorychnoho myslennia. (V. Volovets. Trans). Lviv: Litopys. [in Ukrainian].
14. Saveleva Y. M., Poletaev A. V. (2005). «Ystorycheskaia pamiat»: k voprosu o hranytsakh poniatyia. [«Historical memory»: to the question of the boundaries of the concept]. *Fenomen proshloho*. Y'. M. Savel'eva, A. V. Poletaev. (Ed.). Moskva: HU-VShE. 170–220. [in Russian].
15. Symonenko I. M. (2009). Osoblyvosti struktury istorychnoi pam'iaty Ukrainskoho narodu ta shliakhy formuvannia natsionalnogo istorychnoho naratyvu. [Features of the structure of the historical memory of the Ukrainian people and ways of forming the national historical narrative]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*. 1. 51–61. [in Ukrainian].
16. Starodubceva L. (2003). Mnemozina i Leta. Pamyat' i zabvenie v istorii kul'tury. Har'kov: HGAK. [in Russian].
17. Hal'bvaks M. (2005). Kollektivnaya i istoricheskaya pamyat'. [Collective and historical memory]. *Neprikosnovennyj zapas – Emergency ration*. 2–3, 8–27. [in Russian].
18. Hal'bvaks M. (2007). Social'nye ramki pamyati. [Social framework of memory]. (S. N. Zenky'na. Trans). Moskva: Novoe izdatel'stvo. [in Russian].
19. Hatton P. (2003). Istoriya kak iskusstvo pamyati. [The history of how the art of memory]. (Yu. Vistrova. Trans) St. Petersburg: Izd-vo «Vladimir Dal'» [in Russian].
20. EHrl'ih S. E. (2016). Global'naya pamyat' informacionnogo obshchestva: ehtika, identichnost', narrative. [Global Memory of the Information Society: Ethics, Identity, Narrative]. *Istoricheskaya ehkspertiza – Historical expertise*. 3.11–32. [in Russian].

Стасевская Оксана Анатольевна, доцент, кандидат философских наук,
доцент кафедры культурологии Национального юридического
университета имени Ярослава Мудрого

ЭКСПЛИКАЦИЯ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО АСПЕКТА КОНЦЕПТА «ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ»

Концепт «историческая память» составляет одну из основ самосознания человека, его идентификации в культурном пространстве. Роль данного концепта особенно актуальна в то время, когда в украинском обществе происходит трансформация духовных ценностей, социальных институтов и моральных регуляторов жизни. Статья посвящена определению концепта «историческая память», его структурных и функциональных особенностей, а также экспликации его аксиологических характеристик.

Ключевые слова: историческая память; ценность; идентичность; ценностные ориентиры.

Stasevska Oksana Anatoliivna, associate professor, candidate of philosophical sciences, associate professor of the Department of Culturology of Yaroslav the Wise National Law University

An extended abstract of a paper on the subject of:

EXPLICATION OF THE AXIOLOGICAL ASPECT OF THE CONCEPT «HISTORICAL MEMORY»

Problem setting. *Socio-cultural and political problems of contemporary Ukraine gives the study of the axiological aspect of historical memory of particular importance and it ceases to be the peripheral theme of philosophical reflection. Without a clear understanding of the value added of historical memory, further socio-cultural design and forecasting is made impossible.*

Recent research and publications analysis *shows that a significant contribution to the understanding and interpretation of the concept under study belongs to such Ukrainian scholars, which carried out quite productive steps in the theoretical understanding of a significant number of problems of the formation and functioning of historical memory, the determination of mechanisms for constructing national memory, its main features and its role in the process of identification of the Ukrainian people.*

Paper objective. *The purpose of the paper is to define the concept of «historical memory», its structural and functional features and the an attempt to explicate its axiological aspect.*

Paper main body. *The axiological measurement of historical memory has a dual detection. First, in certain periods of the history of a particular society, memory becomes unreliable, the causes of which may be a negative reaction to tragic events and historical facts, or ignorance, or (that is the most terrible) intentional neglect of history. As a result of such unconsciousness, the perception of historical memory gradually formed as an unconditional value, an important component of the axioms of culture, as a necessary condition for the normal functioning of society.*

The fundamental moments of the concepts of historical memory are: social determinism, the difference from the system of transfer of biological information, recognition of its basis of the formation of individual and social consciousness, its direct influence on the development of historical consciousness of society. The main functions of historical memory are: – informational; – identification; – organizational; – world-view; – value-orientated. It can be presented as a spiritual core, a «national genetic code» that preserves knowledge and information about evolution, specific stages of development, conditions of existence and cultural potential of a society (people, nation) and, having withstood the test of time, has become a value for this community. The axiological dimension of historical memory has a dual discovery. First of all, it must be noted that in certain periods of history in society there is a memory that resulted in the gradual formation of the perception of historical memory as an unconditional value, an important component of the axioms of culture, a necessary condition for the adequate functioning of society. Secondly, historical memory actively forms the value-semantic space of society, is a means of forming a system of values of society. The resulting values of life play a consolidating role in ensuring interethnic accord and civil peace, serve as the formation of the consciousness of the people and the function of preserving the original culture. Historical memory makes it possible to invent and transmit in time importantly integrative ideas, and most importantly – the values without which any community would simply come to a decline.

Conclusions of the research. *The topicality of the study of the value added of historical memory is conditioned by the need to preserve the integrity of the domestic spiritual space, the development of a stable immunity in society against the threat of the destruction of the existing cultural identity. Historical memory in the modern world, it is simultaneously as a determining element and subject of state policy, a factor in the construction of a political nation, a prerequisite or interethnic and interethnic integration or conflict. At the same time, historical memory is a means of retranslation of political values, which plays an ambitious role in the political process (as an object of political influence and as a means of political influence). It is possible to find the value constants acceptable to the whole society, if the very historical memory is perceived not as an arena of ideological conflicts and as a means of political manipulation, but as an unconditional value.*

Short Abstract for an article.

Abstract. *The concept of «historical memory» is one of the foundations of self-awareness of a person, identification in the cultural space. His role is especially relevant at a time*

when the transformation of spiritual values, social institutions and moral regulators of life takes place in Ukrainian society. The article is devoted to the definition of the concept «historical memory», its structural and functional peculiarities, as well as the explication of its axiological characteristics.

Key words: *historical memory; values; identity; value benchmarks.*

Satokhina Natalia Ivanivna, PhD in Law, Assistant of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

e-mail: nataliasatokhina@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2480-9405>

LAW AS A WAY OF MASTERING THE PAST: TRUTH, JUSTICE, RECONCILIATION

The present essay explains law as a way of mastering the past in case of large-scale human rights violations. On the example of the theory and practice of transitional justice, such key strategies for mastering the past as truth, justice and reconciliation are viewed as forms of mutual recognition. The very phenomenon of transitional justice is conceived as a 'border situation', which makes it possible to clarify the true nature of law as an antithesis to violence and its fundamental connection with the peace.

Keywords: *mastering the past; transitional justice; truth; justice; reconciliation; recognition.*

Introduction. Human beings exist in time, that's why they are continuously dealing with the past through the mechanisms of memory and forgetting. When the past is connected with injustice, the law is the very first way of dealing with it. As the Australian philosopher A. Czarnota observes in this regard, 'law as a system of norms and institutions is a mechanism of systematic memory and forgetting' [1, p. 187]. However, the extraordinary nature of injustice paralyzes the usual mechanisms of memory and forgetting. It is the sense in which the subtle remark by M. Blanchot should be understood: 'A disaster always happens after it has happened'. A look at the world history as the history of disasters is fairly common. Suffice it to recall W. Benjamin's famous description of the Angel of history: a squally wind from heaven carries him into the future to which he turned his back, while the mountain of debris rises to the sky before him [2, p. 257–258]. The problem is that the disasters never remain buried under rubble. Massive human rights violations raise questions not only about justice, but about the dealing with the past in general, showing the limited abilities of law as the way of the interaction with time.

Thus, societies that are experiencing or have experienced large-scale human rights violations as a result of dictatorship or a military conflict find themselves between times and, probably, this state lasts as long as they correlate the 'space of experience' with the 'horizon of expectations' (in the terminology of R. Koselleck [3, p. 255–275]), that is, master its own past. The phenomenon called transitive

society has provoked the appearance of the concept and practice of transitional justice. These transitional societies face not only the challenge of retributive justice, but also the need to rehabilitate the victims and, above all, the challenge of a new normative values formation. In this sense, we should agree with the thesis that not only criminal law and procedure have the limited opportunities, but also the law in general. The transitive justice with its institutional innovations tries to overcome the limitations of law, linking the mastering of the past equally with the proclamation of the truth, the establishing of justice and the reconciliation [4].

The analysis of basic publications shows that the transitional justice is becoming more and more popular field of interdisciplinary studies from politics and international law to psychology and philosophy of history. The only serious study of transitional justice in Ukraine reveals the predominantly legal aspects of that phenomenon [5]. **The present essay aims** to represent the approach of the philosophy of law, i.e. it is structured around issue of nature of law. Recently, the transitional justice has become the subject of philosophical and legal reflection of, in particular, C. Corradetti, N. Eisikovits, D. Jacobs, C. Lawther, L. Moffett, P. Hayner, who mainly view this phenomenon primarily as a special case of justice as such, an exception that forces us to turn to an expanded concept of justice and law [6; 7; 8; 9]. Contrary to this, **this paper purposes** to conceive the transitional justice as a 'border situation', which makes it possible to clarify the true nature of law.

Main matter. The transition to democracy and peace is accompanied by the conflict between equally powerful moral intuitions, which appear in the key dilemmas of transitive justicee – 'truth vs. justice', 'justice vs. reconciliation', and 'truth vs. reconciliation'. For instance, South African Truth and Reconciliation Commission was forced to compromise 'amnesty for truth', and Spain transformed to democracy through the 'pact of forgetting'. However, these dilemmas are inherent legal reality as such. But if in a stable democracy they can be minimized by using legal institutions and traditions that define the priority of this or that interpretation, in the transitional period the institutions, traditions and interpretative principles themselves are in the process of formation [7]. Thus, the experience of transitive societies and the practice of transitional justice are rather appropriate optics, which allows you to see the underlying contradictions of law as such.

Before any painstaking attempts to understand the interdependence of the truth, justice and reconciliation, even intuitively, they are perceived as the same way of interaction with the world – one that can be designated as 'recognition'. French philosopher P. Ricoeur's reflections on fundamental philosophical theory of recognition in his latest book are very interesting and fruitful in this sense. Trying to follow the evolution of the human ability to recognize and be recognized the philosopher considers the identification of objects in memory and judgment as the

first form of recognition. Then he goes on with self-identification as confirmation that we are subjects of our own experience, and then – to mutual recognition and the 'state of peace'. According to the Ricoeur, finding somebody's true identity requires recognition of person's abilities by others. Thus, the way of self-recognition ends up in mutual recognition [10, p. 1–22]. Does not demand for identification and proclamation of the truth about the past require the recognition-identification? And is the establishment of justice connected with the establishment of the subject of statements, actions, narration and responsibility? Finally, is the reconciliation between people possible without mutual recognition? Is the mastering of the past possible without going through this difficult path of recognition from the beginning to the end?

The official and public proclamation of the truth should be the very first requirement of the transitional society, because that enables the realization of almost all subsequent strategies of dealing with the past can be realized. However, it is not only the question of gaining knowledge of the relevant facts regarding the violations, but even more the matter of finding appropriate ways to acknowledge them. The truth is often known, but is not officially recognized. In such cases the issue is not so much that of a lack of knowledge as of the refusal to acknowledge the known facts. For the victims this is a redoubling of the basic violence, denial of their human dignity. The trials and specially created truth commissions differ fundamentally in the nature and degree of attention to victims. Commissions collect testimonies of witnesses and victims and analyze all versions in order to clarify the nature of what happened. Commissions provide opportunity for public hearings in which victims could be heard and share the pain and suffering with the whole society. So, perhaps, truth as acknowledgment is the most important for the victims' psychological recovery through the official recognition of their suffering. However, it is also able to resist the revisionist claims and to fight impunity [9]. Finally, it is worth mentioning that the most famous truth commission – South African Truth and Reconciliation Commission (1995–2002) – worked with the motto 'Truth – the road to reconciliation' [11].

The idea of truth as acknowledgment relates to the idea of restorative justice, which is traditionally associated with transitional justice and in some sense opposed retributive (punitive) notion of justice which first of all requires prosecution and punishment. Truth commissions represent some moral compromise – sacrificing of (retributive) justice [12]. However, is the example of transitional justice extraordinary? Does it make us take a fresh look at the idea of justice itself? The essential relationship between the justice and the restoration of the state of peace is the theme of P. Ricoeur's theory of justice. According to the philosopher, the sense of justice, that is rooted in the pursuit of the good life and takes the most ascetic rational formulation in procedural formalism, reaches the particular fullness only at the stage of the application of the

rule to a specific situation. While teleological meaning of justice is the desire for a good life, the deontological one is identified with the law, practical wisdom means that situational judgment is aimed at strengthening social peace. The verdict of the court, of course, does not guarantee reconciliation, because in order to reconcile the parties should mutually recognize each other. But the verdict can achieve the immediate objective of the court – to end the conflict, although the ultimate goal of justice still remains the promotion of social peace. Without dwelling on this 'dream of peace that is some kind of utopia', philosopher traces the fate of the final act of judgment that pays tribute to its final goal only when it is recognized not only by judges but also by the public, victims and defendants. In particular, the measures of rehabilitation allow the guilty to recover in the fullness of their legal capacity and performance of civic duties [13, p. 133–145]. And finally, how to meet the needs of victims, who often want firstly not to hear a sentence, but to talk about the events of the past, to be heard and recognized. In other words, it is about the restorative justice – the justice, designed to bring back the dignity of both victim and offender, restoring thus the public peace.

While we can and sometimes must require the truth and justice, we can only speak about the reconciliation in the mode of desirability. However, it is the 'horizon of expectations', which correlates with the 'space of experience' of injustice. And are the truth and justice possible without reconciliation, even in such modest version, as it sets out in the final report of the South African Truth and Reconciliation Commission: 'Reconciliation requires that all South Africans accept moral and political responsibility for nurturing a culture of human rights and democracy within which political and socio-economic conflicts are addressed both seriously and in a non-violent manner' [11]? After all, is not this the reconciliation with its own past, or its mastering?

Conclusion. To sum up, mastering the past through the application of transitional justice is an example that highlights some aspects of law, which are less obvious in usual conditions. It seems the example of transitional justice is not an exception, but rather an existential 'border situation' for law like death or extremely suffering for people: such situations are extraordinary, but they highlight true nature of law, deeply connected with peace.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чарнота А. Про яскравий випадок невизначеності, або правосуддя перехідного періоду і верховенство права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. №2. С. 185–193.
2. Benjamin W. Theses on the Philosophy of History. *Illuminations*. New York: Schocken Books, 1968. P. 253–264.

3. Koselleck R. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004. 317 p.
4. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies. Report of the Secretary-General (S/2004/616). URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf> (Last accessed: 11.01.2018).
5. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Бущенко, М. М. Гнатівського. К.: РУМЕС, 2017. 592 с.
6. Corradetti C. Philosophical Issues in Transitional Justice Theory: A (Provisional) Balance. *Politica & Società*. 2013. №2. P. 185–220.
7. Eisikovits N. Transitional Justice. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition) / Edward N. Zalta (Ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/justice-transitional/> (Last accessed: 11.01.2018).
8. Research Handbook on Transitional Justice / C. Lawther, L. Moffett, D. Jacobs (Ed.). Edward Elgar, 2017. 576 p.
9. Hayner P. B. *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenges of Truth Commissions*. New York, London: Routledge, 2011. 376 p.
10. Ricoeur P. *The Course of Recognition*. Harvard University Press, 2007. 320 p.
11. The South African Truth and Reconciliation Commission report. Vol. 5. URL: <http://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume5.pdf> (Last accessed: 11.01.2018).
12. Toit A. du. The Moral Foundations of the South African TRC: Truth as Acknowledgment and Justice as Recognition. *Truth v. Justice: the Morality of Truth Commissions* / R. J. Rotberg and D. Thompson (Ed.). Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2000. P. 122–140.
13. Ricoeur P. *The Just*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2000. 192 p.

REFERENCES

1. Czarnota, A. (2013). Pro yaskravyy vyhadok nevyznachenosti, abo pravosuddia perekhidnoho periodu i verkhovenstvo prava. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava – Philosophy of Law and Jeneral Theory of Law*, 2, 185–193 [in Ukrainian].
2. Benjamin, W. (1968). *Theses on the Philosophy of History. Illuminations*. New York: Schocken Books, 253–264.
3. Koselleck, R. (2004). *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.
4. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies. Report of the Secretary-General (S/2004/616). URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf>.
5. Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perekhidnoho periodu v Ukraini. A. P. Bushchenko, M. M. Hnatovskyyi (Ed.) (2017). Kyiv: RUMES [in Ukrainian].

6. Corradetti, C. (2013). Philosophical Issues in Transitional Justice Theory: A (Provisional) Balance. *Politica & Società*, 2, 185–220.
7. Eisikovits, N. (2017). Transitional Justice. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition). Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/justice-transitional/>.
8. Research Handbook on Transitional Justice. C. Lawther, L. Moffett, D. Jacobs (Ed.) (2017). Edward Elgar.
9. Hayner, P. B. (2011). *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenges of Truth Commissions*. New York, London: Routledge.
10. Ricoeur, P. (2007). *The Course of Recognition*. Harvard University Press.
11. The South African Truth and Reconciliation Commission report. Vol. 5. URL: <http://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume5.pdf>.
12. Toit, A. du (2000). The Moral Foundations of the South African TRC: Truth as Acknowledgment and Justice as Recognition. *Truth v. Justice: the Morality of Truth Commissions*. R. J. Rotberg and D. Thompson (Ed.). Princeton, Oxford: Princeton University Press, 122–140.
13. Ricoeur, P. (2000). *The Just*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

*Сатохіна Н. І., кандидат юридичних наук, асистент кафедри філософії
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харків,
Україна*

ПРАВО ЯК СПОСІБ ОСВОЄННЯ МИНУЛОГО: ПРАВДА, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ПРИМИРЕННЯ

Постановка проблеми. *Існуючи у часі, людина освоює минуле постійно. Коли ж останнє пов'язане з несправедливістю, найпершим механізмом його опрацювання стає право. Разом з тим приклад перехідних суспільств, які стикаються з необхідністю подолання наслідків масштабних порушень прав людини, демонструє, що можливості традиційних правових механізмів у цьому сенсі є досить обмеженими. Правосуддя перехідного періоду з його інституційними новаціями прагне подолати ці обмеження, пов'язуючи перехід до демократії та миру водночас з констатацією правди, встановленням справедливості та примиренням.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що теорія та практика транзитивного правосуддя останнім часом стала предметом всебічного міждисциплінарного осмислення. Водночас з філософсько-правової перспективи феномен правосуддя перехідного періоду розглядається переважно як виняток, що вимагає ситуативного розширення уявлення про право і справедливість. **Метою цієї статті** є погляд на транзитивне правосуддя радше як на «граничну ситуацію», що дозволяє прояснити справжню природу права як антитези насильству та його фундаментальний зв'язок з миром.

Виклад основного матеріалу. *Перехід до демократії та стану миру супроводжується ключовими дилемами транзитивного правосуддя: «правда vs. справедливість», «справедливість vs. примирення», «правда vs. примирення». Притаманні правовій реальності як такій, у період транзиту ці дилеми загострюються, оскільки механізми їх пом'якшення, присутні у стабільній демократії, тут самі перебувають на стадії формування. Тому правосуддя перехідного періоду пов'язує перехід до демократії та миру водночас із констатацією правди, встановленням справедливості та примиренням.*

Правда, справедливість і примирення навіть інтуїтивно сприймаються як форми єдиного способу обходження зі світом, що може бути позначений терміном «визнання», який набуває різних смислових відтінків залежно від того, чи застосовують його до предметів, до себе чи до взаємного відношення між людьми. Вимога виявлення і проголошення правди про події минулого виявляється вимогою визнання-ідентифікації, встановлення справедливості пов'язане із встановленням суб'єкта висловлювання, дії, оповіді та відповідальності (самовизнанням), а примирення – із взаємним визнанням.

Офіційне і публічне проголошення правди має бути найпершою вимогою перехідного суспільства, позаяк тільки її виконання й уможливило реалізацію практично всіх подальших стратегій обходження з минулим. При цьому правда тут охоплює не лише знання про окремі факти, але й усвідомлення причин, наслідків та природи того, що відбулося. У контексті транзитивного правосуддя правда сфокусована на викритті жорстокості попереднього режиму і конфліктів, що відбулись. Однак це не лише проблема отримання знання про відповідні факти порушень, але, більшою мірою, це питання знаходження прийнятних шляхів їх підтвердження. Чи не найбільше значення правда як підтвердження має для психологічного відновлення жертв, які прагнуть офіційного визнання їхніх страждань. Разом з тим вона також здатна протистояти ревізійним претензіям і боротися з безкарністю.

З ідеєю правди як підтвердження співвідноситься ідея справедливості як визнання інших людей такими самими носіями правди та гідності. Разом правда як підтвердження і справедливість як визнання утворюють фундамент ідеї відновлювальної справедливості, з якою традиційно пов'язують правосуддя перехідного періоду і яка у певному сенсі протистоїть ретрибутивному поняттю справедливості, що вимагає передусім кримінального переслідування і покарання. Відновлювальне правосуддя натомість покликане відновити гідність як жертв, так і злочинців, відновивши, таким чином, суспільний мир.

Якщо правди і справедливості ми можемо, а інколи й зобов'язані, вимагати, то про примирення можна говорити лише в модусі бажаності. Утім, саме воно виявляється тим «горизонтом очікувань», з яким співвідноситься «простір досвіду» несправедливості. Та й чи можливі правда і справедливість без примирення, бодай у такій скромній його версії, яку викладено у підсумковій доповіді Південноафриканської Комісії правди і примирення: «примирення передбачає, що усі жителі Південної Африки беруть на себе моральну і політичну відповідальність за виховання культури прав людини і демократії, в рамках якої політичні та соціально-економічні

ні конфлікти вирішуються у мирний спосіб»? Зрештою, хіба не йдеться тут про примирення передусім із власним минулим, або його освоєння?

Висновки. Освоєння минулого через застосування механізмів правосуддя перехідного періоду виявляється не винятком із загального правила, а «граничною ситуацією», яка дозволяє пролити світло на справжню природу права як антитези насильству і його фундаментальний зв'язок з миром.

Коротка анотація до статті. У даній статті право розуміється як спосіб освоєння минулого в разі масштабних порушень прав людини. На прикладі теорії і практики правосуддя перехідного періоду такі ключові стратегії освоєння минулого, як констатація правди, встановлення справедливості та примирення розглядаються як форми взаємного визнання. Самий феномен транзитивного правосуддя мислиться як «гранична ситуація», що дозволяє прояснити справжню природу права як антитези насильству і його фундаментальний зв'язок з миром.

Ключові слова: освоєння минулого; правосуддя перехідного періоду; правда; справедливість; примирення; визнання.

Сатохіна Н. И., кандидат юридических наук, ассистент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков, Украина

ПРАВО КАК СПОСОБ ОСВОЕНИЯ ПРОШЛОГО: ПРАВДА, СПРАВЕДЛИВОСТЬ, ПРИМИРЕНИЕ

В данной статье право понимается как способ освоения прошлого в случае масштабных нарушений прав человека. На примере теории и практики правосудия переходного периода такие ключевые стратегии освоения прошлого как констатация правды, установление справедливости и примирение рассматриваются как формы взаимного признания. Сам же феномен транзитивного правосудия мыслится как «пограничная ситуация», которая позволяет прояснить подлинную природу права как антитезиса насилию и его фундаментальную связь с миром.

Ключевые слова: освоение прошлого; правосудие переходного периода; правда; справедливость; примирение; признание.

Михайловський Руслан Анатолійович, викладач кафедри філософії
Харківського національного університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба, м. Харків
e-mail: ra.mih.75@ukr.net
ORCID ID:

КРИЗОВІ ПРОЯВИ ДУХОВНОСТІ У ПОВСЯКДЕННОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Показано, що в інформаційному суспільстві має місце неоднозначний вплив прогресу на формування стереотипів поведінки, ціннісних установок, стилю життя, духовного світу людини в цілому. Наголошується, що повсякденність інформаційного суспільства є і причиною, і тлом прояву кризи духовності, яка супроводжується змінами ментальних і психічних структур.

Ключові слова: *духовність, повсякденність, інформаційне суспільство, ментальність, ідентичність, самореалізація людини.*

Постановка проблеми. Інформаційне суспільство визначається як нова соціальна реальність. Сучасне суспільство можна цілком правомірно назвати інформаційним завдяки безпрецедентним процесам виробництва й функціонування інформації. Причому, інформація є не просто одним з ключових факторів соціального розвитку сучасного суспільства, вона виявляється в епіцентрі сучасного життя як його субстанція. У зв'язку з цим, у контексті проблеми духовності уявляється правомірним опиратися на детально опрацьоване сучасними дослідниками поняття «інформаційної картини світу» [1–3], долучення його до одного ряду з мовною, культурною, релігійною, науковою, художньою картинами світу.

Становлення інформаційного суспільства є результатом революційних перетворень у сфері науки і техніки, які відбуваються на наших очах. Науково-технічний прогрес обумовлює створення нових технологій, яке може розглядатися як благо, оскільки формує умови для самореалізації людини і виявлення її творчого потенціалу й здібностей. Однак має місце неоднозначний вплив прогресу на формування стереотипів поведінки, ціннісних установок, стилю життя, духовного світу людини в цілому. Нова соціальна реальність намагається вийти за межі природних обмежень. Конструюванню піддається і сама людина: її розум і тіло. Проводяться дослідження з розширення мож-

ливостей мозку людини у сфері отримання сенсорної інформації, швидкості її переробки, зменшення часу для сну й відпочинку. Втручання у мозок людини становить певну небезпеку. Сучасність спонукає до життя нові форми утопічних ідей у формі трансгуманізму, іморталізму та інших рухів, які планують замінити людину безсмертною постлюдиною. Все це є серйозним викликом сучасній людині й суспільству.

Вимагає нового осмислення традиційне розуміння двоїстої природи людини, яке розуміється як постійно діюче протиріччя біологічного й духовного начал. Цілеспрямована діяльність світських і релігійних інститутів на придушення «тваринної суті» людини не приносить очікуваного результату, більше того сучасний світ стає свідком небаченого у порівнянні з попередніми епохами зростання жорстокості й витонченої агресії людини проти людини, що не має місця в тваринному світі, де агресія відіграє роль захисного механізму.

Духовність людини як історичний і культурний феномен багаторазово змінювалася і була різною в різних культурах. При цьому вона завжди зберігала певні стрижневі інваріанти. Сьогодні під впливом прогресу науки відбувається «злам» даних інваріантів.

Потребує нового осмислення й сама духовність, як найважливіша цінність людини. Колишнє розуміння духовності як виключно позитивного феномена не відповідає вимогам сьогодення часу. Поширення нових технологій, кіберпростору створює величезні можливості для вторгнення у духовність і психіку й маніпулювання ними. На тлі цього знову актуалізується проблема відношення реального й уявного, оскільки легко сконструювати своє інше «Я» і жити в іншій штучній реальності, в якій розчиняються відмінності реального світу і світу іншого. Низка моральних обмежень реального життя знімається, що сприяє негативному прояву духовності людини у формі деструктивної діяльності, як у віртуальному просторі, так і в реальному світі. Звертаючи увагу на те, що вихідним пунктом будь-якої культури є визнання таких складових людського життя, як вищі надіндивідуальні цілі, смисли і цінності буття, слід зазначити, що їх втрата призводить до кризи духовності. У сучасному інформаційному суспільстві, яке лише формується, криза духовності, що знаходить своє вираження в нігілізмі, проявляється в соціокультурній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що дослідження сутності духовності в інформаційному суспільстві лежить на перетині предметних площин багатьох галузей науки. Духовність була об'єктом для вивчення протягом усієї історії філософії, в даній царині має місце напрацювання багатющого теоретико-методологічного і концептуального матеріалу. Для вітчизняної філософії характерним є дослідження різних аспектів змісту духо-

вності, специфіки вираження духовного й функціонування в контексті культури духовного виробництва, в діяльності як соціуму в цілому, так і окремого індивіда. Сучасні вітчизняні дослідники продовжують традиції відповідних філософських шкіл попередніх періодів, вносячи гідний внесок у подальше вивчення природи духовності. Разом з тим, до сьогодні духовність сприймається й досліджується як феномен виключно позитивної спрямованості, при цьому склалася традиція протиставлення духовності і її антипода – бездуховності, хоча багатьма визнається, що апріорі людина не може бути без духу, навіть якщо це закоренілий злочинець.

Формування цілей. Оскільки амбівалентна природа духовності людини й суспільства до теперішнього часу на рівні філософського узагальнення практично не досліджена, методологічно не розроблені онтологічні й аксіологічні підстави амбівалентності духовності, не вивчені її праксеологічні аспекти і кризові прояви в умовах становлення інформаційного суспільства, то нижче зроблена спроба початкового осмислення кризових аспектів духовності в інформаційному суспільстві, що і є *метою* даної статті.

Вклад основного матеріалу. Криза духовності, до якої виявилась схильною сучасна людина, розвивається на тлі різкого поліпшення умов життя людини, в чому полягає певна парадоксальність. Подібне поліпшення стало наслідком технізації суспільного життя й освіти людей. Технізація, у свою чергу, призводить до зростання відчуження між людьми й деморалізації суспільства, а освіта призводить до залежності людини від певного культурного середовища, яке покликане задовольняти її зростаючі бажання й потреби, витісняючи і замішуючи цілі і смисли. Людина, не володіючи сутнісною самодіяльністю, обманулася своєю функціональною самодостатністю, відмовившись від духу і від джерела, що її породили, і замкнувшись у собі самій [4, с. 82].

Сьогодні філософія, намагаючись знайти і визначити розпливчасті підстави людського буття, повертається до горизонту повсякденності, причому, вже не руйнуючи її своєю дискурсивної практикою, а приймаючи модель повсякденної ментальності й буденної свідомості [5–7].

Повсякденність з точки зору класичної філософії була сферою формування суб'єктивності як мінімуму духовності. Звісно ж, у контексті досліджуваної проблеми доцільно згадати точку зору Георга Гегеля, який розглядав саме відтворення суб'єктивності як поетапний процес. До першого етапу він відносив формування людської індивідуальності, «духовності індивідуального суб'єкта», виробленої на рівні звичної повсякденності у вигляді багатократно повторюваного досвіду, який і визначає межі суб'єктивного світу, задаючи людині сукупність закріплених образів і самовизначень [8, с. 127]. Подібний досвід вирішальним чином впливає на самоідентифікацію особистості, забез-

печуючи мінімум духовності, що дозволяє індивідуалізувати даного конкретного суб'єкта.

Іншою важливою функцією повсякденної діяльності є те, що стереотипи й автоматизми, що наповнюють її, звільняють людину від рутинних відчуттів і переживань, оскільки не вимагають включення свідомості. Однак формування духовності не замикається в межах абстрактних визначень і не обмежується наявністю «Я», що є у кожного індивіда. Лише орієнтація на вищі цінності дозволяє особистості здійснити перехід до справжнього існування, що вимагає від людини трансцендування, подолання горизонту повсякденності [8, с. 127].

У сучасній вітчизняній філософії неодноразово визнається, що суб'єктивність людини формується у сфері повсякденності [5–6, 9–11]. Тим самим вона абсолютизує повсякденний досвід, стверджуючи його як цінність, нездоланну соціальною й духовною практикою.

У повсякденності звичне переживання як форма прояву-сприйняття особистісних смислів є безпосередньою представленистю людині життєвих явищ з точки зору їх особистісної значущості. За допомогою подібних переживань виражається ставлення особистості до різних життєвих ситуацій і накопичується звичайний досвід, у якому свідомість, що прагне пізнати сенс, не є єдиним організуючим началом, що регулює поведінку людини. Роль свідомості тут обмежена її завданням – виявленням за допомогою звичних форм сприйняття у повсякденному досвіді типових визначень і висунення їх як орієнтирів людської поведінки. Повсякденність, являючи собою онтологічно цілісний соціокультурний світ, створює природні умови для життєдіяльності людини, спрямованої на набуття життєвих цінностей, які в більшій мірі «переживаються, аніж осмислюються людиною» [12, с. 46]. При цьому процес переведення смислів з інтелектуальної сфери у сферу переживання можливий в смисловому горизонті «життєвого світу» за умови використання цих смислів мисленням у живому досвіді, включення до нього.

З вищевикладеного випливає, що людина не виступає носієм «чистої» свідомості. Прагнучи до особистісного зростання шляхом самоудосконалення й самоідентифікації, людина вибудовує свої відносини зі світом скоріше за допомогою переживання вихідних духовних інтуїцій, аніж через свідомі вольові зусилля. Тому сучасна філософія розглядає процес розвитку індивідуального плану духовності саме за допомогою аналізу переживання, що виступає як безпосередня внутрішня даність явищ, які мають місце в повсякденності. Перш за все, «відкритість» індивідуального усвідомлення світу виражається саме у вигляді переживання; крім того, набуття духовного досвіду через занурення у внутрішній світ іншої людини, в чужу суб'єктивність можливо тільки через переживання.

Слід зазначити, що, оскільки будь-які переживання носять суб'єктивний, особистісний характер, це значно ускладнює можливість теоретичних узагальнень і, як справедливо зазначає А. Багаутдінов, «призводить до деяких методологічних труднощів. Виходячи за межі горизонту повсякденності, процес аналізу духовності традиційно виходить з наявності зв'язку між її вищими проявами і вірою в трансцендентне, розглядаючи людину не тільки в її мирській «поцейбічності», але і в подальшому її «обожненні». Подібний підхід малює людині перспективу певного універсального сенсу буття, коли духовний пошук і духовне самоудосконалення спрямовані на набуття абсолютних, трансцендентних цінностей, які прямо не пов'язані з пізнавальною або предметно-перетворювальною діяльністю людини» [4, с. 85].

Творчий потенціал у сучасній філософській думці є здебільшого взаємозалежним від подолання зневажливого ставлення до повсякденного життя і властивих цінностей, характерних для нього, від усвідомлення того, що саме повсякденна сфера життя окреслює горизонт забобонності людського життя і встановлює межі можливого втручання в нього. Даний фактор багато в чому визначив особливості розвитку соціальних наук, для яких характерним є прагнення до дослідження реального життєвого досвіду, що включає в себе масові ілюзії і фетишизм і лише в цьому випадку зберігає базові структури розуміння, за відсутності яких здійснення соціального життя є неможливим.

Разом з тим, усвідомлення, прийняття здорового глузду і повсякденного досвіду як необхідних складових духовного життя суб'єкта не повинні переростати в межі суб'єктивності й обмеження її виключно рамками повсякденності, у зв'язку з чим необхідно враховувати наступне.

Прагнення до трансцендентного не може бути абсолютно чужим людині. Будь-яке обмеження людини рамками повсякденності неминуче породжує в ній бажання звільнитися від них [13, с. 71]. В результаті в умовах сучасного світу, що втрачає вищі ідеали й цінності, людина у своїх духовних пошуках неминуче звертається до способів трансцендування, які здебільшого є абсолютно невластивими конкретній культурі, по відношенню до яких вона стає беззахисною. Так, для західного суспільства стали характерними й широко вживаними способи трансценденції, що вимагають зміни звичних форм сприйняття й розширення свідомості за допомогою медитації і наркотиків. Подібна відмова від світу реальності, повсякденності стала результатом змін заглибленості в цю повсякденність, реакцією відторгнення реальності як наявної й визначеної у формі предметів і властивостей буття [14–15].

Таке осмислення відбувалося під гаслом неповноти, спустошеності світу повсякденного досвіду. На практиці, у повсякденності ця критика брала на озброєння різні медитативні практики або фармакологічні засоби і з їх допомогою вела в інші «світи», через інші стани свідомості. У цьому випадку відторгнення світу

повсякденного досвіду має такі особливості, як «особистісні трансформації», завдяки чому забезпечується перехід до більш високих рівнів і форм існування. Самі пропагандисти подібних трансформацій і «духовних пошуків» не заперечують їх небезпеки для особистості, оскільки новий, чужий людині «містичний» досвід приходить з руйнуванням звичного світу і його цінностей і виробляє незворотні зміни підстав особистісної реальності. Людина втрачає вміння «повертатися у повсякденність», що призводить до духовної кризи, оскільки руйнування цілісності, нефрагментованості особистості в повсякденній площині ще не гарантує факту її здобуття «на новому рівні» [16, с. 102–103].

Практика зміни станів свідомості й сприйняття, що призводить до містичних і драматичним переживань, так само, як і інші, подібні до неї феномени, поступово стали загрожувати духовності особистості, вторгаючись у неї все сильніше.

У сучасному суспільстві все більшого поширення набувають помилкові оцінки подібних практик, що приписують їм творчий, позитивний і навіть цілющий потенціал і розцінюють змінені стани свідомості і сприйняття як джерело якісно нової інформації про душу і реальність, необхідної людині для подальшого особистісного зростання. Сприймаючи на віру подібні оцінки, людина нерозважливо спрямовується в «духовні пошуки» заради ефемерних духовних досягнень, не замислюючись, залишаючи звичайну повсякденність, вона бажає, щоб ці «духовні стани» стали особистим досвідом кожного і вірить у можливість перетворення свідомості всіх людей в цілому. Прихильники «духовних пошуків» заперечують достатність звичайних емоційних і ідейних «пускових механізмів» духовного розвитку особистості [17–19].

Слід зазначити, що в умовах становлення сучасного інформаційного суспільства повернення духовності в горизонт повсякденності є не настільки безпечним, як може здатися; цей процес пов'язаний з можливістю зміни ментальних і психічних структур, оскільки допускає протиставлення переживання ідеалам, принципам і цінностям культури й цивілізації, що може призвести до відмови від фундаментальних моральних цінностей. Все це підриває основи життєвого світу людини, позбавляє її звичної опори і осмисленості, людина втрачає життєві орієнтири і можливість зберегти свою ідентичність в таких умовах.

Сама свідомість людського існування визначається у соціальній філософії співмірністю людини й духовної реальності. Подібне тлумачення робить духовність історично мінливим утворенням, яке знову і знову визначається межею між категоріями душевного й духовного. Духовність є фактором структурування різних рівнів суб'єктивності. Вона є мінливою, але не нормативною категорією, не є раз і назавжди встановленим переліком зразків, до яких слід прагнути особистості задля «досягнення духовності», її мінливість наперед визначена тим, що спів розмірність, яка задається нею, залежить від

ціннісних орієнтирів особистості. Кожна особистість здійснює духовний пошук на своєму «полі духовності», своїм, виробленим нею способом, і від результату цього пошуку залежить образ «внутрішнього всесвіту» конкретної людини або історичної епохи в цілому.

Висновки. У духовній сфері інформаційного суспільства духовність як феномен соціального й особистісного буття розглядається в контексті повсякденності. Для структур інформаційного суспільства характерна наявність стабільних форм світосприйняття, притаманних представникам інформаційної спільноти. З огляду на глобальний характер інформаційних технологій, можна з повною впевненістю вести мову про глобальні форми прояву картини світу, основаної на нових реальностях, які вишиковуються на основі інформаційних технологій. Вони стають тим фундаментом, на якому складається світогляд сучасної мережевої людини. Найважливіший показник дієвості картини світу – її несвідоме втілення в повсякденності. Навколишня дійсність сприймається через «інформаційний фільтр», в результаті чого змінюється духовне сприйняття дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна картина світу в контексті перспектив сучасної науки й культури. *Інформація і право*. Київ, 2013. № 1 (7). С. 21–28.
2. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна картина світу як соціокультурна реальність. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ: ВІР УАН, 2013. Випуск 70 (№ 3). С. 573–578.
3. Дзьобань О. П., Романюк С. М. Інформаційна картина світу: філософський підхід до розуміння сутності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. Харків: Право, 2013. Вип. 2 (16). С. 116–124.
4. Багаутдинов А. М. Амбивалентність духовності в інформаційному обществe: дис. ... д-ра филос. наук. Саратов, 2016. 321 с.
5. Карівець І. В. Повсякдення: між трансценденталізмом і дивовижністю. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 256 с.
6. Дорошевич А. С. Стратегії самопрезентації особистості у повсякденності. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2013. № 5. С. 245–254.
7. Шмалей С. В. Ментальность как объект социально-психологического анализа. *Духовність особистості*. 2012. Вип. 5. С. 251–262.
8. Гегель Г. В. Ф. Философия духа. *Энциклопедия философских наук*. Т. 3. Москва: Мысль, 1977. 406 с.
9. Склярєнко К. О. Повсякденність як концептуальний модус соціологічної рефлексії. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: *Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18. Вип. 3. С. 114–122.
10. Хоменко А. Суб'єктивність як провідний принцип виховання особистості. *Педагогічні науки*. 2013. Вип. 3. С. 16.

11. Щербина М. Повсякденність у просторі Всесвітньої павутини: трансформація функцій стереотипу у повсякденному досвіді користувача Інтернет. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 74. С. 247–249.
12. Хвыля-Олинтер А. И. Духовная безопасность и духовное здоровье человека, семьи, общества. Москва: Издательство «Дарь», 2008. 146 с.
13. Котенкова А. В. Духовность личности как фактор преодоления деструктивной психологической защиты. Москва: Изд-во МГТУ им. А. Н. Косыгина, 2007. 376 с.
14. Дзьобань О. П. Сучасний віртуальний простір: конгеніальність віртуальності й міфу. *Стратегічні пріоритети. Серія «Філософія»*. 2017. №3. С. 163–170.
15. Воронкова В. Г., Дзьобань О. П., Соснін О. В. Від homo sapiens до homo informaticus: антропологічні виміри інформаційного суспільства. *Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку*: колективна монографія / за ред. д. філософ. н., проф. В. Г. Воронкової. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2017. С. 11–33.
16. Финогентов В. Н. Трагический гуманизм: очерки онтологические, антропологические и аксиологические. Орел: Картуш, 2012. 204 с.
17. Баяновська М. Р., Копачко М. В. Духовний розвиток особистості педагога: парадигмальний підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2014. Вип. 34. С. 29–32.
18. Дзюба Т. М. Духовна криза в життєвому просторі особистості. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2013. Т. 18. Вип. 22 (1). С. 235–241.
19. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. 2-ге видан., перероб. і допов. Харків: Право, 2017. 416 с.

REFERENCES

1. Danyl'yan O. G., Dzoban O. P. (2013). Informatsiyana kartyna svitu v konteksti perspektiv suchasnoyi nauky u kul'tury [Information picture of the world in the context of the prospects of modern science and culture]. *Informatsiya i pravo – Information and right*, 1 (7), 21–28 [in Ukrainian].
2. Danyl'yan O. G., Dzoban O. P. (2013). Informatsiyana kartyna svitu yak sotsiokul'turna real'nist' [Information picture of the world as socio-cultural reality]. *Gileya: naukoviy visnik – Gilea: Research Journal*, 70 (3), 573–578 [in Ukrainian].
3. Dzoban O. P., Romanyuk S. M. (2013). Informatsiyana kartyna svitu: filosofskyy pidkhid do rozuminnya sutnosti [Information picture of the world: a philosophical approach to understanding the essence]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriya: *Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise»*. Series: *Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 2 (16), 116–124 [in Ukrainian].
4. Bagautdinov A. M. (2016). Ambivalentnost duhovnosti v informatsionnom obschestve. *Doctor's thesis*. Saratov [in Russian].
5. Karivets' I. V. (2012). Povsyakdennya: mizh transtsendentalizmom i dyvovyzhnystyu. L'viv [in Ukrainian].

6. Doroshevych A. S. (2013). Stratehiyi samoprezentatsiyi osobystosti u povsyakdennosti [Strategies for self-presentation of personality in everyday life]. *Visnyk Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 5, 245–254 [in Ukrainian].
7. Shmaley S. V. (2012). Mentalnost kak ob'ekt sotsialno-psihologicheskogo analiza [Mentality as an object of socio-psychological analysis]. *Duhovnist osobistosti – Spirituality of the person*, 2012, 5, 251–262 [in Ukrainian].
8. Gegel G. V. F. (1977). Filosofiya duha. Entsiklopediya filosofskih nauk. Vol. 3. Moskva: Myisl [in Russia].
9. Sklyarenko K. O. (2013). Povsyakdennist' yak kontseptual'nyy modus sotsiolohichnoyi refleksiyyi [Everyday life as a conceptual mode of sociological reflection]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Sotsiolohiya i politychni nauky – Bulletin of Odessa National University. Series: Sociology and Political Science*, Vol. 18, issue 3, 114–122 [in Ukrainian].
10. Khomenko A. (2013). Sub»yektyvnist' yak providnyy pryntsyp vykhovannya osobystosti [Subjectivity as the guiding principle of educating the individual]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences*, 3, 16 [in Ukrainian].
11. Shcherbyna M. (2013). Povsyakdennist' u prostori Vsesvitn'oyi pavutyny: transformatsiya funktsiy stereotypu u povsyakdennomu dosvidi korystuvacha Internet [Everyday life in the World Wide Web: the transformation of the stereotype in everyday Internet user experience]. *Gileya: naukoviy visnik – Gilea: Research Journal*, issue 74, 247–249 [in Ukrainian].
12. Hvyilya-Olinter A. I. (2008). Duhovnaya bezopasnost i duhovnoe zdorove cheloveka, semyi, obschestva. Moskva: Izdatelstvo «Dar'» [in Russia].
13. Kotenkova A. V. (2007). Duhovnost lichnosti kak faktor preodoleniya destruktivnoy psihologicheskoy zaschityi. Moskva: Izd-vo MGTU im. A. N. Kosyigina [in Russia].
14. Dzoban O. P. (2017). Suchasnyy virtual'nyy prostir: konhenial'nist' virtual'nosti y mifu [Modern virtual space: the congeniality of virtuality and myth]. *Stratehichni priorityty. Seriya «Filosofiya» – Strategic priorities. Series «Philosophy»*, 3, 163–170 [in Ukrainian].
15. Voronkova V. H., Dzoban O. P., Sosnin O. V. (2017). Vid homo sapiens do homo informaticus: antropologichni vymiry informatsiynoho suspil'stva. *Informatsiyne suspil'stvo v sviti ta Ukrayini: problemy stanovlennya ta zakonomirnosti rozvytku – Information Society in the World and Ukraine: Problems of Formation and Patterns of Development*: V. H. Voronkova (Ed.). Zaporizhzhya: Vyd-vo ZDIA, 11–33 [in Ukrainian].
16. Finogentov V. N. (2012). Tragicheskyy gumanizm: ocherki ontologicheskije, antropologicheskije i aksiologicheskije. Orel: Kartush [in Russia].
17. Bayanovs'ka M. R., Kopachko M. V. (2014). Dukhovnyy rozvytok osobystosti pedahoha: paradyhmal'nyy pidkhid [Spiritual development of the personality of the teacher: the paradigmatic approach]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho*

universytetu. Seriya: Pedahohika. Sotsial'na robota – Scientific herald of Uzhgorod National University. Series: Pedagogy. Social work, 34, 29–32 [in Ukrainian].

18. Dzyuba T. M. (2013). Dukhovna kryza v zhyttyevomu prostori osobystosti [Spiritual crisis in the person's living space]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Psykholohiya – Odessa National University. Psychology, Vol, 18. issue. 22 (1), 235–241 [in Ukrainian].*
19. Danyl'yan O. G., Dzoban O. P., Zhdanenko S. B. et al. (2017). Suchasne suspil'stvo: filososfs'ko-pravove doslidzhennya aktual'nykh problem. O. G. Danyl'yan (Ed.). issue 2. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

*Михайловський Руслан Анатольевич, преподаватель кафедры философии
Харьковского национального университета Воздушных Сил
имени Ивана Кожедуба, г. Харьков*

КРИЗИСНЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ДУХОВНОСТИ В ПОВСЕДНЕВНОСТИ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Показано, что в информационном обществе имеет место неоднозначное влияние прогресса на формирование стереотипов поведения, ценностных установок, образа жизни, духовного мира человека в целом. Отмечается, что повседневность информационного общества является и причиной, и фоном проявления кризиса духовности, которая сопровождается изменениями ментальных и психических структур.

Ключевые слова: *духовность, повседневность, информационное общество, ментальность, идентичность, самореализация человека.*

Mekhailovsky Ruslan Anatolievitch, teacher of philosophy Kharkiv national Air Force University named after Ivan Kozhedub, Kharkiv

An extended abstract of a paper on the subject of: MANIFESTATION OF THE CRISIS OF SPIRITUALITY IN THE EVERYDAY INFORMATION SOCIETY

Problem setting. *The spiritual man as a historical and cultural phenomenon repeatedly changed and was different in different cultures. Today, under the influence of the progress of science is «scrapping» the data invariants. Itself spirituality as the most important value of a person, requires a new understanding. In today's information society, the crisis of spirituality is manifested in all socio-cultural sphere.*

Recent research and publications analysis shows that to study the nature of spirituality in the information society lies at the intersection of the planes subject to many branches of science. To Russian philosophy peculiar is the study of various aspects of the content of spirituality, the specifics of spiritual expression and functioning in the context of the culture of intellectual production, in the activities of society as a whole and of the individual. However, today, spirituality is perceived and studied as a phenomenon solely a positive orientation that does not correspond to modern realities.

Paper objective. The purpose of this article is to attempt an initial understanding of the crisis dimensions of spirituality in the information society.

Paper main body. In modern society, are becoming more widespread erroneous assessment of such practices, ascribed to them a creative, positive and even curative potential and interpret altered States of consciousness and perception as the source of qualitatively new information about the soul and reality to further personal growth. Sensing on the faith of such an evaluation, the person recklessly rushes in «spiritual quest» for the sake of ephemeral spiritual attainments, without hesitation, leaving the normal everyday life, she wished that these «spiritual state» became the personal experiences of everyone and believes in the possibility of transformation of the consciousness of all people in General. It is noted that in the formation of modern information society, a return to a spirituality of everyday life is a few dangerous; this process is associated with the ability to change mental and mental structures, as it allows the juxtaposition of experiences, ideals, principles and values of culture and civilization, which can lead to the abandonment of fundamental moral values. All this undermines the life world of a person deprived of his usual support and meaning, people lose life goals and the ability to preserve their identity in such conditions.

The very consciousness of human existence in philosophy is determined spumonte human and spiritual reality. Such an interpretation makes spirituality historically changeable formation, which again and again is determined by the boundary between the categories of the mental and spiritual. Spirituality is a factor in the structuring of different levels of subjectivity. It is intermittent, but not a normative category, is not a once and for all prescribed list of samples to be pursued identity for the sake of «achieving spirituality», its volatility predetermined by the fact that the singing is a dimension that sets it depends on valuable orientations of the person. Each person carries out a spiritual search on their «field of spirituality», as its worked out her way, and the result of this search depends on the image of the «internal universe» of a particular person or historical eras as a whole.

Conclusions of the research. For structures of the information society is characterized by the presence of stable forms of perception inherent in the representatives of the information community. Information technology becomes the Foundation on which make up the world of modern network person. The most important indicator of the effectiveness of picture of the world her unconscious expression in everyday life. The surrounding reality is perceived through the «information filter», resulting in a changed spiritual perception of reality.

Short Abstract for an article.

Abstract. *It is shown that in the information society takes place ambiguous effect progress on the formation of stereotypes of behavior, values, lifestyle, spiritual world of man in General. It is noted that the daily information society is both a cause and the background of manifestations of the crisis of spirituality, which is accompanied by changes in mental and mental structures.*

Keywords: *spirituality, everyday life, information society, mentality, identity, self-realization of man.*

Чернієнко О. В., аспірант
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут».
e-mail: chernienkoolga2@gmail.com

ВІЗУАЛЬНА МЕТАФОРА ІДЕНТИЧНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті розглядається проблема теоретичного осмислення формування ідентичності людини з боку технології практики візуальних метафор. Здійснюється філософська рефлексія ролі візуальної діяльності в процесах ідентифікації та ідентичності. Стверджується, що візуальна метафора ідентичності людини може розглядатися як соціальний конструкт, так і як соціально-філософський концепт.

Ключові слова: ідентичність, ідентифікація, візуальна метафора, візуальні практики, бачення.

Актуальність проблеми. До певного часу процеси формування ідентичності людини не були предметом загальної науки про людину, зміна і вибір ідентичності проходили стихійно. Так, наприклад, економічні моменти як пануючі в суспільному житті були приховані «за» свідомістю. Із затвердженням капіталізму, побудовою чисто економічно розчленованого суспільства, в умовах товаризації універсуму, суспільне життя проявляється в ідеологічній боротьбі за свідомість, тобто в боротьбі за ідентичність, за приховування або викриття громадських антагонізмів. Ідентичність людини стає предметом теоретичного дискурсу. На цьому шляху актуальним проблемним місцем є необхідний зв'язок теорії та практики фабрикації історично нових ідентичностей, адекватних глобальним трендам (див., наприклад, роботу В. О. Чернієнка «Хронотопи ідентичності особистості» (2017), де есплікується колізія зворотної та прямої перспектив бачення).

Стан дослідження. Закон перспективи – закон людського бачення (всебачення, передбачення), закон Візуального (візуальної діяльності). Відома одинадцята теза К. Маркса «філософи лише різним чином пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його» актуалізує пафос нашої сучасності, модерності (зауважимо, що «постмодерн» не несе в собі наукового змісту, бо немає логічного без історичного; так, «сова Мінерви вилітає в сутінки», «анатомія людини є ключем до анатомії мавпи» і т. п.), концептом соціально сконструйованої ідентичності (позиція методологічного конструктивізму: ідентичність людини не є «даністю», а – «заданістю»). Західна «сучасність», яка

розуміє себе з горизонту Нового часу (епохи Реформації, Просвітництва і Французької революції) як актуалізацію Новітнього часу, повинна була здійснити у вигляді *безперервного оновлення* візуального ряду ідентичності розрив Нового часу з минулим. Посилимо: внутрішня проблема візуальності Нового часу – його зазіхання на радикальний розрив з візуальною традицією минулого (зворотною перспективою, аісторичністю) і створення *нової «оптики»* – прямої перспективи, історичного прогресу. Як пише Ю. Хабермас (див. його роботу «Філософський дискурс про модерн», 1985), модерн більше не може і не хоче формувати свої орієнтири і критерії за зразком будь-якої іншої епохи (її «призми бачення» – О. Ч.), *він повинен черпати свою нормативність з самого себе*; модерн *бачить* себе однозначно співвіднесеним. Динаміка спроби «визначити», «побачити» себе не вичерпана і сьогодні. Дійсно, сучасна західна соціальна революція може черпати свою поезію (візуальну метафору ідентичності людини) тільки з майбутнього, а не з минулого. Ця революція надає можливість «мертвим ховати своїх мерців». Сучасний письменник-сатирик М. М. Жванецький, який філософствує, виразив це так: «суспільство наше, не те, в якому ми всі перебуваємо, а те, яке утворюємо». Даний пафос досліджень розвивають теоретики ідентичності, наприклад: Е. Еріксон, Р. Барт, П. Бурдьє, Е. Гідденс, Ю. Хабермас, Н. Еліас, Р. Брубекер, Ф. Анкерсміт, Е. Балібар, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дельоз, В. Хесле, Ф. Гваттарі, І. Валлерстайн, З. Бауман, У. Бек, П. Бергер, Т. Лукман, М. Йоргенсен, Е. Лакло, Ш. Муфф, П. І. Гнатенко, В. І. Палагута, В. О. Чернієнко, Г. А. Заїченко, В. О. Ядов, Т. С. Воропай, М. В. Заковоротна.

Метою цієї статті є теоретичне осмислення ідентичності людини як соціального конструкту і концепту в акті метафоричного бачення.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що концепт прямої перспективи був *винайдений* в V столітті до нової ери в Греції в області театральної техніки з метою декоративної ілюзії, що застосовується для оманливого розширення сценічного простору. *Театральність як перспективність зображення світу* є тільки видовищем, і нітрохи не життєвим подвигом з його почуттям реальності і свідомістю відповідальності. Закони перспективи хороші для вченого, справжній же художник їх заперечує. Художники безпосередні як діти. І ті й інші бачать світ зі зворотної, зверненої, «перекрученої» або «помилкової» перспективи. Зворотній перспектива відповідає завданню втілення надчуттєвого *сакрального* змісту у видимій, але позбавленій матеріальній конкретності формі. Російський релігійний філософ XX століття П. О. Флоренський в роботі «Зворотня перспектива» (1919) пише: «Малюнки дітей, відносно неперспективності, і саме зворотної перспективи, жваво нагадують малюнки середньовічні, незважаючи на старання педагогів вселити дітям правила лінійної перспективи; і тільки з втратою безпосереднього відношен-

ня до світу діти втрачають зворотну перспективу і підкоряються наспіваній їм схемі. Так, незалежно один від одного, чинять усі діти. І, значить, це – не проста випадковість і не довільна вигадка якогось з них, хто візантійствує, а метод образотворчості, що впливає з характеру сприймального синтезу світу. Так як дитяче мислення – це не слабе мислення, а особливий *тип* мислення, і до того ж може мати які завгодно ступеня досконалості, включно до геніальності, і навіть переважно споріднений геніальності, то слід визнати, що і зворотна перспектива в зображенні світу – зовсім не є просто невдалою, недостатньо зрозумілою, недостатньо вивченою перспективою лінійною, а є саме своєрідним охопленням світу, з яким потрібно рахуватися, як зі зрілим і самостійним прийомом образотворчості, може бути – ненавидіти його, як прийом ворожий, але, у будь-якому випадку, про який не доводиться говорити зі співчуттям або з заступницькою поблажливістю» [20, с. 62–63].

У західноєвропейському феодалізмі з IV століття пряма перспектива видовищної концептуалізації світу була піддана забуттю. Однак, починаючи з епохи Відродження і майже до наших днів «неперспективність» бачення стала ототожнюватися з падінням, невіглаством, дикістю, а пряма перспектива, що знову стала модною, канонізувалася буржуазним баченням Всесвітньої історії як прогресу за допомогою науки і техніки. Цікавою є думка К. Маркса, відповідно до якої наука створює власну ідеологію: «тільки при капіталізмі природа стає лише предметом для людини, лише корисною річчю; її перестають визнавати самодостатньою силою, а теоретичне пізнання її власних законів саме є лише хитрістю, що має на меті підпорядкувати природу людським потребам, будь то як предмет споживання або як засіб виробництва» (див. його працю «Критика політичної економії», 1857–1858).

Вся історія Просвітництва значною мірою зайнята війною з життям, щоб повністю її придушити системою буржуазних схем. У новітній час ми вже навчаємося розуміти *вдавану* завершеність такого просвітництва. Пафос новітньої, сучасної людини – позбутися будь-якої схематичної, концептуальної реальності, щоб особистісне «хочу» стало законом. Суб'єктивізму людини властивий ілюзіонізм волюнтаризму. Але для того, щоб хотіти – треба *бути*, бути реальністю і притому серед реальностей, на які треба спиратися. Людина продовжує пошуки власної ідентичності – реальності «себе». Для позитивіста (вченого) людина – проблема, для екзистенціаліста (філософа) людина – таємниця. Гельдерлін в «Смерті Емпедокла» висловив це так: «О, вічна таємниця! Те, що ми є. І шукаємо і не можемо знайти; а то, що знаходимо, – це не ми».

У теперішній час ідентичність досліджують як об'єкт соціального проектування і конструювання в медійному просторі ««видимого» суспільства» на догоду тренду «все на продаж». Теза В. І. Леніна «з усіх мистецтв для нас

найважливішим є кіно» виявився пророчим. Відносно призм бачення вже Аристотель вважав зір основним «інтелектуальним почуттям» і основою пізнання. Його філософська інтуїція була чужа великій кількості візуальних метафор у повсякденному і філософському дискурсах. Аристотель писав, що на шляху до пізнання люди найбільше цінують зорові сприйняття, «бо баченню, можна сказати, ми надаємо перевагу серед всіх інших сприйнять, не тільки заради того, щоб діяти, але і тоді, коли ми не збираємося що-небудь робити. І причина цього в тому, що зір більше всіх інших почуттів сприяє нашому пізнанню і виявляє багато відмінностей [в речах]» [2, с. 65]. Візуалізація, симуляція, ідентифікація (хоча і не тільки) – ось ті людські *акти*, знання про які дозволяє осмислити процес технології ідентичності людини.

Сучасне теоретичне знання проблем формування ідентичності вказує на механізм цього феномену. Так, стає зрозумілим, що метафоризація дискурсу ідентичності людини є законом соціальної категоризації. Метафора – це риторична фігура, яка містить *приховане* уподібнення, образне зближення слів на базі їх переносного значення; суть метафори – це розуміння і переживання сутності одного виду в термінах сутності іншого виду, наприклад, «знання – це сила», «суперечка – це війна», «життя – це пригода», «час – це гроші», «нація – це сім'я», «президент – це батько», «народ – це стадо»; в поетичному, міфічному осмисленні світу метафора на підставі часткової подібності двох об'єктів робить помилкове твердження про їх повну тотожність, в науці ж інвертується використання метафори, наука починає з повного ототожнення двох об'єктів, які завідомо різні, щоб прийти до утвердження їх часткової тотожності, яка і буде визнана істинною; могутність метафори в тому, що вона непомітна. Важливо, що *метафора є затвердженням ідентичності (індивідуальності, цілісності)*, за допомогою якого комплекс *ідеологічних* (ілюзорних, уявних) якостей стає індивідом, тобто проголошує себе *дійсністю* (істиною, правдою), соціально категоризуючи себе (див. докладніше роботу В. О. Чернієнка «Філософія екології ідентичності людини», 2015). Соціальна категоризація є поняттям теорії соціальної ідентичності, яка пояснює спосіб систематизації та впорядкування соціального оточення, часто відповідно до ролі учасника процесу; соціальна категоризація є системою орієнтації, яка створює і визначає конкретне місце людини в суспільстві завдяки тісному зв'язку з процесом ідентифікації, в результаті чого категоризація не тільки допомагає спростити складний соціальний світ, а й говорить нам про групу і про нас самих; категоризація людини як члена певної соціальної групи є первинною в процесі сприйняття «себе» серед «інших», включення «нас» і виключення «їх» (наприклад: «він, звичайно, сучий син, але це – наш сучий син»).

В метафоризації дискурсу ідентичності особливе місце займають візуальні практики: магічний ритуал, мода, стиль, макіяж, реклама, кіно, фотографія,

плакат, цирк, карнавал, преса і т.д. Людська, соціальна діяльність неможлива без ритуалів. Під ритуалом в даному випадку розуміються зміцнюючі загальну ідентичність і солідарність членів спільноти практики, колективні дії, спрямовані на затвердження власного символічного простору і темпоральності [18, с. 145]. Лібрето ритуалу є міфологією як сукупністю міфів. Ритуал (візуальне) і міф (вербальне) – онтологічний, гносеологічний, аксіологічний та праксеологічний базис соціального суб'єкта. Ритуалу і міфу притаманна суворо встановлена форма, символічність, метафоричність, демонстративність (візуальність) і т.д. Крім антропологічного поняття «ритуал» має загальне біологічне значення – стереотипна форма поведінки тварин при різних стандартних комунікаціях. Тварини зазвичай підсилюють свою комунікацію багаторазовим ритмічним повторенням її тілесних елементів (наприклад, у людей – це демонстрація складних міміки, жестів і т.д.). Порушення ритуалів сприяє утворенню в природі нових видів тварин. «Нові види» людини – історичні форми культури уяви та комунікації.

Комунікація в будь-якому суспільстві, а особливо в сучасному глобальному інформаційному суспільстві, в більшості своїй здійснюється за допомогою візуальних практик, доступних, приємних і зрозумілих кожному. Візуальну практику будемо розглядати як «чуттєву і предметну діяльність суб'єкта (людини або соціальної групи), що впливає на систему соціальних і культурних відносин за допомогою візуальних кодів» [16, с. 34]. Так, карнавал виступає однією з найбільш «яскравих» візуальних практик і форм публічної репрезентації ідентичності. Плакат як візуальна практика також відчув на собі силу метафори. Метафоризм і символічна насиченість завдяки залученню художників стали невід'ємними ознаками плакатних творів в сфері соціальної пропаганди (наприклад: «Ти записався добровольцем?», «Батьківщина-мати кличе!», «Che Guevara revolution», «I want you for U. S. army»). Естетична діяльність тут вміло проектує нові актуальні смисли, і «розмах значущості естетичних мотивів виявляє себе в тому, що вони як мінімум з рівною силою виступають на захист протилежних соціальних ідеалів» [23, с. 211]. Що стосується реклами, то вона «пропонує споживачеві вже естетизовану схему поведінки і зовнішнього вигляду, показуючи за допомогою художніх засобів (картинок – О. Ч.), якими повинні бути мова, одяг, міміка, жести і т.д. Товар в рекламі отримує візуальне вираження і естетичне «оформлення», а ставши модним, формує певний стиль життя» [13, с. 12]. Наприклад: «Санта Клаус з кока-колою», «кролик від Energizer», «Містер Проппер», «ковбой Marlboro», ««ангели» Victoria's Secret».

Мода є інструментом процесу вибору і здобуття ідентичності – за допомогою візуальних засобів вибудовує наратив особистості (наприклад: «New Look» Діора, «Сицилійська жінка» Дольче і Габбана, «Андрогінність» Кевіна

Кляйна, «Шанель № 5» Коко Шанель, «розумні» еко-автомобілі, стиль «індастріал» в інтер'єрі). «Візуальні практики моди можна розділити на практики презентації, практики соціальної візуалізації і практики рецепції – модний образ створюється і представляється як такий, диктуючи норму, в рамках соціальних практик цей модний образ задає певний контекст, в якому він буде представлений публіці, – образ стає публічним, нарешті, цей образ сприймається споживачем і відтворюється ним як частина його власної ідентичності» [8, с. 226]. Модний образ створюється на підставі візуальних кодів, що змінюють один одного. З їх допомогою мода відкриває індивіду шлях до репрезентації своєї індивідуальності і набуття ідентичності. На думку Ф. Девіс (див. її роботу «Мода, культура та ідентичність», 1992), одяг обрамляє наше втілене «я», служачи свого роду візуальною метафорою особистості. Плаття не тільки є візуалізацією наших намірів і бажань, але і виступає в нашій повсякденності відмітним знаком, завдяки якому ми можемо бути «прочитаними» і самі «читати» інших, якими б нестабільними і амбівалентним не були ці прочитання [6].

Результатом візуалізації, як правило, є який-небудь візуальний об'єкт, наприклад, зображення. І коли справа доходить до зображення певної особистості, особливо легендарної, людина опиняється в пастці, розставленій нею самою (закон збереження миру, наприклад: в усі часи вожді суть самі ведені). Так, щоб стерти видимий лик Бога, іконоборці в стародавній Візантії знищували ікони («як з очей, так і з серця»). Але святе місце порожнім не буває. Іконоборці самі створюють нових кумирів, тотемів. Створюючи собі кумирів, ми при цьому залишаємося іконоборцями і самі руйнуємо зображення, вкладаючи в них надмірне значення, трошачи їх змістом. Так, за Ж. Бодрійяром, зображення є не що інше, як візуальний інструмент – носій загальної видимості, залучений до Інтегральної Реальності, що-стає-реальним і що-стає-видимим за будь-яку ціну: все повинно бути побачене, все повинно бути видимим і зображення є частиною цієї видимості. Вбивство зображення полягає в цій гіпервізуальності як джерело влади і контролю, йдучи далі «все-видимості»: питанню як зробити речі видимими для зовнішнього спостерігача, прийшло на зміну питання – як зробити речі прозорими для самих себе [5]. «Сучасна людина перетворюється в напружений, все-приймаючий, на-все-спрямований Погляд, розкритий назустріч новому відео-досвіду, який збирає у себе будь-яку візуальну інформацію» [4, с. 59].

Рухома картинка відео володіє як би магічною владою над людиною. Тут працює діалектика зачаровування і розчакловування світу. З метафори відеоряду кіно народжується своя власна метафора, в якій людина, ідентифікуючи себе з кимось із героїв фільму, занурюється в фантазію, в сон, в «символічне» тієї картини, на яку дивиться [17]. Монтаж вже на самому початку розвитку

кінематографа почав використовуватися як засіб створення візуальних метафор і потім активно застосовувався як для створення сильного естетичного ефекту, так і для пропагандистського й ідеологічного впливу на свідомість глядача, наприклад: «Оптимістична трагедія» (1963), «Діамантова рука» (1969), «Хрещений батько» (1972), «Міцний горішок» (1988), «Маска» (1994), «Скала Малхолланд» (1996), «Ігри розуму» (2001). І як зазначав іспанський філософ ХХ століття Хосе Ортега-і-Гассет: «Від наших уявлень про свідомість залежить наша концепція світу, а від неї в свою чергу залежить наша мораль, наша політика, наше мистецтво. Виходить, що весь величезний будинок Всесвіту, сповненого життя, покоїться на крихтному і повітряному тільце метафори» [14, с. 77].

Американський вчений, один з основоположників когнітивної лінгвістики і теорії втіленого пізнання Джордж Лакофф стверджує [11], що семантика – головна складова мови, а метафора – основа мислення. Це, можливо, пояснює, чому люди – природжені поети, а не раціональні виробники і споживачі «речей». Лакофф відомий ідеєю, пов'язаною з теорією метафор, про те, що людина мислить в концептуальних рамках і несвідомо адаптує під ці рамки всю інформацію про світ, що надходить до неї. Він підкреслює, що метафора заснована на тілесності розуміння, тобто сама можливість існування метафоричності доводить, що ми сприймаємо одні речі через інші речі. Основні ідеї, що приходять до нас, залежать від того, як наші тіла функціонують і взаємодіють з простором. Це і породжує концептуальні метафори і взагалі весь процес мислення (див. докладніше роботу Дж. Лакофф і М. Джонсона «Метафори, якими ми живемо», 1980). Платон, описуючи феномен сприйняття, використовує метафору «воскової дощечки», яка знаходиться в людських душах і володіє пластично-розтяжними властивостями: «в когось вона побільше, в когось поменше, у одного – з більш чистого воску, в іншого – з більш брудного або у деяких він більш жорсткий, а в інших м'якший; ... те, що застигає в цьому воску, ми пам'ятаємо і знаємо, поки зберігається зображення цього, коли ж воно стирається чи немає вже місця для нових відбитків, тоді ми забуваємо і більше вже не знаємо» [15, с. 292].

Часто метафору ототожнюють із символом, який «набуває владу над людиною, диктуючи вибір життєвих шляхів і моделей поведінки... Не випадково також, що людські спільноти відзначаються соціальною символікою, призначення якої – об'єднувати і спрямовувати зусилля колективу. Однак смислова інтерпретація державної, племінної та національної символіки може бути вельми туманною і навіть нестабільною: владність символу збіднює його зміст» [3, с. 26]. Згідно з Н. Д. Арутюною, це відбувається тому, що символ завжди вибудовується на основі образу-узагальнення, метафора ж є «образ-індивідуалізація». Метафора в логічному відношенні завжди помилкова (по-

будована за принципом фіктивності) [19], символ же помилковим бути не може. Метафора не повинна бути абсолютно ясною і логічною. «Краща метафора та, яка залишає простір для підсвідомості, щоб вона сама прийшла до власних висновків» [10, с. 224]. Метафора створює, перш за все, новий *погляд*, нове *бачення* предмета, новий спосіб *дивлення*. Метафора – це метод активізації ресурсних механізмів особистості. Метафора більш звернена до правої півкулі і дозволяє створити барвисту яскраву картинку, яка, швидше за все, запам'ятається набагато краще, ніж просто сухе пояснення, і буде доступна несвідомому [22]. Візуальні образи (символи) більш ефективні, ніж слова, тому що люди, як правило, налаштовані вірити своїм очам і сумніваються в тому, що вони чують (селяни більше, ніж городяни). Це так активно працює, що існує приказка «не вір очам своїм», яка часом попереджає про візуальні пастки. Перед візуалізацією як здатністю викликати зорові образи людині складно встояти. «Чиста правда, адже я бачив це сам» – вже стало типовим для нас зауваженням. У західних дослідженнях візуальної культури часто зустрічається теза «Seeing is believing», що на російську мову можна перевести як «Поки не побачу, не повірю» або «Бачу – значить вірю».

Невідоме або «чуже» нами описується через знайоме і зрозуміле, класифікується за заданим критерієм і визначається як «своє». Такого результату можна досягти завдяки тому, що метафора містить в собі «імпліцитне протиставлення буденного бачення світу, що відповідає класифікуючим (таксономічним) предикатам, незвичайному, такому, що розкриває індивідуальну сутність предмета. Метафора відкидає приналежність об'єкта до того класу, в який він насправді входить, і стверджує включеність його в категорію, до якої він не може бути віднесений на раціональній підставі» [3, с. 17–18]. Метафора, ймовірно, є найсильнішим лінгвістичним і естетичним (візуальна метафора) інструментом, який ми маємо для перетворення дійсності в світ, здатний адаптуватися до цілей і завдань людини. «Метафора «антропоморфізує» соціальну, а іноді навіть фізичну реальність і, здійснюючи це, дозволяє нам в істинному розумінні цих слів пристосуватися до навколишньої дійсності та стати для неї своїми» [1, с. 85].

Особливості функціонування механізму змістоутворення візуальної метафори можна простежити, спираючись на різницю між поняттями «*концепт*» і «*перцепт*» Жилія Дельоза (див., наприклад, його роботу «Кіно», 1983). Два «перцепта» (тобто, два образи, що візуально сприймаються: дійсний і віртуальний), з'єднуючись один з одним, створюють ефект виникнення не тільки загального уявлення про будь-яке явище чи подію, а й певний «концепт» як *ідеологему*, що виявляє чітко закріплену світоглядну позицію, за якою стоїть система ціннісних орієнтацій автора щодо будь-якої проблеми. Скажімо суворіше, два образи – дійсний і уявний – повинні співпасти, а це дозволяє

здійснити тільки концептуальна «призма бачення», яка є продуктом культури.

Робота з візуальною метафорою дозволяє виявити і подолати підсвідомі конфлікти і внутрішні переживання, позначити незавершені внутрішні процеси, буквально бачити їх, усвідомлювати і доводити до логічного завершення. Так, наприклад, «мандала» як метод відноситься до арт-терапії візуального типу [9]. Мандала – візуальна метафізична метафора тибетців. Мандала – це циркулярне, кругове зображення буддистської картини світу. У багатьох культурах «коло» є символом єдності, цілісності, ідентичності. «Цілісність», «ідентичність» є підставою метафізичного освоєння людиною світу, і означає повноту, неподільність, замкнутість, завершеність, самототожність, досконалість буття взагалі як сфери раціонального, на відміну від існування (виникнення і зникнення) окремих чуттєво даних предметів. Основоположник аналітичної психології К. Г. Юнг ідентифікував мандалу як архетипний символ людської досконалості. Візуальна практика мандали використовується в психотерапії в якості засобу досягнення повноти розуміння власного «я».

У сучасному суспільстві, де рівень значущості Візуального весь час зростає, має велике значення аналіз тілесності людини як соціокультурного феномену в процесі ідентифікації особистості. «Тіло може висловити – навіть краще ніж свідомі ментальні акти – потаємні виміри людської ідентичності» [21, с. 113]. Візуальна метафора спирається на візуальні тілесні образи, наприклад, тіло жінки – «скрипка», її груди – «маракас» [12]. Візуальна метафоризація ідентичності людини базується на актуальних принципах проектування і конструювання візуальних образів, на їх дизайні. «Сила метафоричної мови форми продуктів дизайну діє по-своєму не слабкіше утилітарних факторів. Метафоричний дизайн приносить людям з точки зору утилітарності ту «користь», яка налаштовує їх на справді людське затвердження в об'єктивному світі» [7, с. 63]. Візуальна практика дизайну завжди виступає діалектикою користі (функціональності) і краси (сенсу), а глобальним трендом сучасності є проектування речей (читай: ідентичностей) зрозумілих і практичних (концепція «good design»).

Висновки. Візуальну метафору ідентичності людини будемо розуміти, по-перше (з боку *реїфікації* ідентичності), як соціальний *конструкт*, тобто повсякденне, стихійне формування певного бачення ідентичності, типу «дивлення» на неї, який втілюється в уявному бажаному образі себе, власних *суб'єктності* як ««Я» для «інших»» і *суб'єктивності* як ««Я» для «себе»» (наприклад: «троянда з шипами», «канцелярський щур», «офісний планктон», «грошовий мішок», «біла ворона», «непрístupна скеля», «шоколадка», «жабник», «макаронник», «ватник», «вишиватник», «почекун», «країни «Півдня» і «Півночі»»), по-друге (з боку *рефлексії* ідентичності), як соціально-філософ-

ський *технологічний концепт*, який є підставою теоретичного дискурсу про ідентичність, що дозволяє осмислити і оптимізувати розрізнення соціальних просторів і тоталізації їх елементів з боку візуальної діяльності людини (наприклад: «регіональність», «генераційність», «національність», «гендерність», «маргінальність», «людяність»). Ідентичність виступає, перш за все, з боку нашої чуттєвості, категорією естетичного вираження соціального світу. Естетичне задовольняє найважливішій людській потребі – потребі бачити, сприймати, переживати світ (і самого себе), як «живе конкретне ціле», де ціле (повнота) є вихідним пунктом споглядання і уявлення. Тут ідентичність визначається за допомогою «мімесису» і «катарсису» як безпосередній ідентифікації зі «своїм» співтовариством і як «радість впізнавання». «Мімесис і катарсис» є елементарним видом соціального зв'язку, що дозволяє впізнавати себе в певній «історії», ідентифікувати себе з нею, відчувати радість від її впізнавання. Ідентичність є уявленням про себе, тим, як ми про себе думаємо і ким хочемо бути, якими ми самі собі подобаємося, адже значення ідентичності визначають три базисні потреби людини: приналежність до спільноти, позитивна самооцінка і безпека. Кожна людина прагне знайти «свою» групу, де почуття приналежності є одночасно нападом і захистом, користю і шкодою, печаллю і радістю. Візуальне в ідентичності – «декор» ідентичності – ґрунтується на магічних (праксеологічних) оберегах стародавньої людини. Нашого далекого предка заспокоював і радував вид цих оберегів, і звідси, з цієї радості, і народжувалося почуття краси. Праксеологічне (економічне) розрізнення звичайно домінує як базове. В економічну епоху образи «Я-ідентичності» і «Ми-ідентичності», визнані «правильними» («красивими»), залежать від інтересу ідеологів. На «їх» оцінки завжди впливає потенційна економічна цінність ідентичності, тобто «їх» «краса» конвертується в «їх» «користь». Наративи про «правильну» красу, розказані такими «мистецтвознавцями», створюють умови культивування нових «тоталізуючих фікцій» ідентичності. «Хитрість» успішної соціальної категоризації полягає в тому, що художній наратив (метафоричне відображення світу людиною) ближче людині, ніж чисто політичний або чисто академічний наративи. Тому продовжує бути справедливою теза «краще один раз побачити, ніж сто разів почути».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры / пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломоец, В. Катаева. М.: Прогресс-Традиция, 2003. 496 с.
2. Аристотель. Метафизика. *Сочинения*: в 4 т. М.: Мысль, 1976. Т. 1. С. 64–367.

3. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры*: сб. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. М.: Прогресс, 1990. С. 5–32.
4. Батаева Е. В. Видимое общество. Теория и практика социальной визуалистики: монография. Х.: ФЛП Лысенко И. Б., 2013. 349 с.
5. Бодрийяр Ж. Изнасилованное изображение. URL: <http://www.photographer.ru/cult/theory/3685.htm> (дата звернення: 08.01.2018).
6. Дягилева Н. С. Человек «телесный»: пути формирования идентичности. *Молодёжь и наука: материалы VI Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых учёных (20–25 апреля 2010 г.)*. Красноярск: Сибирский федеральный ун-т, 2011. URL: <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2010/section7.html> (дата звернення: 08.01.2018).
7. Жердев Е. В. Художественное осмысление объекта дизайна. М.: АУТОПЛАН, 1993. 132 с.
8. Конева А. В. Визуальные практики моды. *Ярославский педагогический вестник*. Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2012. № 3. Том I (Гуманитарные науки). С. 223–227.
9. Копытин А. И., Корт Б. Техники аналитической арт-терапии: исцеляющие путешествия. СПб.: Речь, 2007. 140 с.
10. Кузьмич В. В. Визуальная метафора в работе дизайнера. *Модернизация хозяйственного механизма сквозь призму экономических, правовых, социальных и инженерных подходов: материалы IX Международной научно-практической конференции (30 ноября 2016 г.)*. Минск: БНТУ, 2016. С. 223–224.
11. Лакофф Дж. Теория метафор. URL: http://www.chaskor.ru/article/teoriya_metafor_38888 (дата звернення: 08.01.2018).
12. Мурашова Л. П., Правикова Л. В. Эротизация как основа женской метафоры в английском языке. *Язык и культура*. Томск, 2014. № 4 (28). С. 89–98.
13. Оленіна О. Ю. Реклама як явище художньої культури: автореф. дис....канд-та мистец-ва. К., 1999. 17 с.
14. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры. *Теория метафоры*: сб. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. М.: Прогресс, 1990. С. 68–81.
15. Платон. *Тезет. Сочинения*: в 3-х т. / пер. с древнегреч. Т. В. Васильевой. М.: Мысль, 1970. Т. 2. С. 223–318.
16. Порозов Р. Ю. Визуальные практики в современном городе. *Человек в мире культуры*. Екатеринбург, 2012. № 3. С. 33–36.
17. Рогальская М. В. Метафора кинофильма. Работа с фильмом, как с метафорой в групповой психотерапии. URL: <http://migis.org/blog/metafora-kinofilm-a-rabota-s-filmom-kak-s-metaforoj-v-gruppoj-psihoterapii> (дата звернення: 08.01.2018).
18. Симон М. Е. Музыкальная практика как ритуал сопротивления в (пост)миграционной ситуации. *Социология власти*. М., 2017. Том 29, № 2. С. 133–152.
19. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. М.: Наука, 1988. С. 173–203.

20. Флоренский П. А. Обратная перспектива. *Сочинения*: в 4-х т. М.: Мысль, 1999. Т 3 (1). С. 46–98.
21. Хесле В. Кризисы индивидуальной и коллективной идентичности. *Вопросы философии*. М.: «Наука», 1994. № 10. С. 112–123.
22. Эллис А. Психотренинг по методу Альберта Эллиса. СПб.: Издательство: Питер, 1999. 288 с.
23. Simmel G. *Soziologische Asthetik* / M. Harden (Hg.). Berlin: Die Zukunft, 1896. 17. Bd. Nr. 5. S. 204–216.

REFERENCES

1. Ankersmit, F. R. (2003). *Istorija i tropologija: vzlet i padenie metafory*. M.: Progress-Tradicija [in Russian].
2. Aristotel'. (1976). *Metafizika. Sochinenija*. (Vols. 1–4); Vol. 1. M.: Mysl' [in Russian].
3. Arutjunova, N. D. (1990). *Metafora i diskurs. Teorija metafory – Theory of metaphor*. N. D. Arutjunova M. A. Zhurinskaja (Ed.). M.: Progress, 5–32 [in Russian].
4. Bataeva, E. V. (2013). *Vidimoe obshhestvo. Teorija i praktika social'noj vizualistiki*. Kh.: FLP Lysenko I. B. [in Russian].
5. Bodrijar, Zh. *Iznasilovannoe izobrazhenie*. URL: <http://www.photographer.ru/cult/theory/3685.htm> [in Russian].
6. Djagileva, N. S. (2011). *Chelovek «telesnyj»: puti formirovanija identichnosti. Molodjzh' i nauka – Youth and science: proceedings of the VI All-Russian Scientific and Practical Conference for students, postgraduates and young scientists*. Krasnojarsk: Sibirskij federal'nyj un-t. URL: <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2010/section7.html> [in Russian].
7. Zherdev, E. V. (1993). *Hudozhestvennoe osmyslenie ob#ekta dizajna*. M.: AUTOPLAN [in Russian].
8. Koneva, A. V. (2012). *Vizual'nye praktiki mody. Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik – Pedagogical Bulletin of Yaroslavl*. Jaroslavl': Izd-vo JaGPU, 3, Vol. I, 223–227 [in Russian].
9. Kopytin, A. I., Kort, B. (2007). *Tehniki analiticheskoy art-terapii: isceljajushhie puteshestvija*. SPb.: Rech' [in Russian].
10. Kuz'mich, V. V. (2016). *Vizual'naja metafora v rabote dizajnera. Modernizacija hozjajstvennogo mehanizma skvoz' prizmu jekonomicheskikh, pravovyh, social'nyh i inzhenernyh podhodov – Modernization of the economical mechanism through the prism of economic, legal, social and engineering approaches: proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference*. Minsk: BNTU, 223–224 [in Russian].
11. Lakoff, Dzh. *Teorija metafor*. URL: http://www.chaskor.ru/article/teoriya_metafor_38888 [in Russian].

12. Murashova, L. P., Pravikova, L. V. (2014). Jerotizacija kak osnova zhenskoj metafory v anglijskom jazyke. *Jazyk i kul'tura – Language and culture*. Tomsk, 4 (28), 89–98 [in Russian].
13. Olenina, O. Yu. (1999). Reklama yak yavysheche khudozhn'oyi kul'tury. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
14. Ortega-i-Gasset, H. (1990). Dve velikie metafory. *Teorija metafory – Theory of metaphor*. N. D. Arutjunova M. A. Zhurinskaja (Ed.). M.: Progress, 68–81 [in Russian].
15. Platon. (1970). Tejetet. *Sochinenija* (Vols. 1–3); Vol. 2. M.: Mysl' [in Russian].
16. Porozov, R. Ju. (2012). Vizual'nye praktiki v sovremennom gorode. *Chelovek v mire kul'tury – Man in the world of culture*. Ekaterinburg, 3, 33–36 [in Russian].
17. Rogal'skaja, M. V. Metafora kinofil'ma. Rabota s fil'mom, kak s metaforoj v gruppovoj psihoterapii. URL: <http://migis.org/blog/metafora-kinofilma-rabota-s-filmom-kak-s-metaforoj-v-gruppovoj-psihoterapii> [in Russian].
18. Simon, M. E. (2017). Muzykal'naja praktika kak ritual soprotivlenija v (post) migracionnoj situacii. *Sociologija vlasti – Sociology of Power*. M., Vol. 29, 2, 133–152 [in Russian].
19. Telija, V. N. (1988). Metaforizacija i ejo rol' v sozdanii jazykovoj kartiny mira. *Rol' chelovecheskogo faktora v jazyke. Jazyk i kartina mira – The role of the human factor in the language. Language and world view*. M.: Nauka, 173–203 [in Russian].
20. Florenskij, P. A. (1999). Obratnaja perspektiva. *Sochinenija* (Vols. 1–4); Vol. 3 (1). M.: Mysl', 46–98 [in Russian].
21. Hesle, V. (1994). Krizisy individual'noj i kollektivnoj identichnosti. *Voprosy filosofii – Questions of philosophy*. M.: «Nauka», 10, 112–123 [in Russian].
22. Jellis, A. (1999). Psihotrening po metodu Al'berta Jellisa. SPb.: Izdatel'stvo: Piter [in Russian].
23. Simmel, G. (1896). Soziologische Asthetik. *Die Zukunft*. M. Harden (Hg.). Berlin, 17. Bd, Nr. 5, 204–216.

Черниенко О. В.

ВИЗУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА ИДЕНТИЧНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

В статье рассматривается проблема теоретического осмысления формирования идентичности человека со стороны технологии практики визуальных метафор. Осуществляется философская рефлексия роли визуальной деятельности в процессах идентификации и идентичности. Утверждается, что визуальная метафора идентичности человека может рассматриваться как социальный конструкт, так и как социально-философский концепт.

Ключевые слова: идентичность, идентификация, визуальная метафора, визуальные практики, видение.

Cherniienko O. V.

VISUAL METAPHOR OF HUMAN IDENTITY

To a certain time the processes of human identity formation were not the subject of the general science of human, the change and choice of identity happened spontaneously, economic moments as prevailing in public life were hidden «behind» consciousness. With the assertion of capitalism the construction of a purely economically dismembered society, life manifests itself in the ideological struggle for consciousness, i.e. in the struggle for identity, for concealing or exposing public antagonisms. Identity becomes the subject of theoretical discourse. The actual problematic place on this path is the necessary connection between the theory and practice of fabricating historically new identities. The purpose of this article is a theoretical understanding of the human identity as a social construct and concept in the act of metaphorical vision.

Currently the identity is explored as an object of social designing in the media space of a «visible» society for the sake of the trend «all for sale». Visualization, simulation, identification are the human acts, the knowledge of which allows us to comprehend the technological process of human identity. Modern theoretical knowledge of the problems of identity formation points to the mechanism of this phenomenon. Thus, it becomes clear that the metaphorization of the human identity discourse is a law of social categorization. It is important that the metaphor is the identity (individuality, integrity) affirmation through which a complex of ideological (illusory, imaginary) qualities becomes an individual, i.e. proclaims itself a reality (truth, verity). In the metaphorization of the identity discourse a special place is occupied by visual practices: magic ritual, fashion, style, make-up, advertising, cinema, photography, poster, circus, carnival, press, etc. Human, social activities are impossible without rituals. By ritual in this case we mean practices, strengthening common identity and solidarity of community members, collective actions aimed at establishing their own symbolic space and temporality. Libreto of the ritual is a mythology. Ritual (visual) and myth (verbal) are ideological basis of social subject. Ritual and myth are symbolic, metaphorical, demonstrative (visual), etc. In addition to anthropological significance, the concept «ritual» has a common biological one – a stereotypical form of animals' behavior under various standard communications. Animals usually strengthen their communication by repeatedly rhythmic repetition of its bodily elements (for example, for humans it is a demonstration of complex facial expressions, gestures, etc.). Violation of rituals promotes the formation of new species of animals in nature. «New species» of human are historical forms of culture of imagination and communication.

The visual metaphor of human identity will be understood, firstly (from the side of the identity reification), as a social construct, i.e. the everyday vision of identity, the type of «looking» at it, which is embodied in an imaginary desirable image of self, in its own subjectness as «I» for «others» and subjectivity as «I» for «myself» (e.g.: «rose with thorns», «clerical rat», «office plankton», «money-bag», «white crow», «impregnable

rock», «brownie», «frog», «wop», «vatnik», «vyshyvatsnik», «zhdun», countries of «South» and «North»), secondly (from the side of the identity reflection), as a socio-philosophical technological concept, which is the foundation of theoretical discourse of the identity, this allows us to comprehend and optimize the distinction between social spaces and the totalization of their elements from the side of human visual activity (for example: «regionality», «generationality», «nationality», «genderness», «marginality», «humaneness»).

Key words: *identity, identification, visual metaphor, visual image, visual practice, vision.*

НАШІ АВТОРИ

ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, професор
МИХАЙЛОВСЬКИЙ <i>Руслан Анатолійович</i>	Харківський університет повітряних сил ім. Івана Кожедуба, викладач
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук
САТОХІНА <i>Наталія Іванівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, асистент
СТАСЕВСЬКА <i>Оксана Анатоліївна</i>	Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат філософських наук, доцент
ТРОФИМЕНКО <i>Володимир Анатолійович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент
ФІНІН <i>Георгій Іванович</i>	КЗ«Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Доктор філософських наук, доцент
Чернієнко <i>Ольга Володимирівна</i>	Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», аспірант

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>ДАНИЛЬЯН</i> <i>Олег Геннадійович</i>	
<i>ДЗЬОБАНЬ</i> <i>Олександр Петрович</i>	
<i>ЖДАНЕНКО</i> <i>Світлана Борисівна</i>	
<i>КАЛИНОВСЬКИЙ</i> <i>Юрій Юрійович</i>	
<i>КАЛЬНИЦЬКИЙ</i> <i>Едуард Анатолійович</i>	
<i>КОВАЛЕНКО</i> <i>Інна Ігорівна</i>	
<i>МАНУЙЛОВ</i> <i>Євген Миколайович</i>	
<i>МИХАЙЛОВСЬКИЙ</i> <i>Руслан Анатолійович</i>	

<i>МЕЛЯКОВА</i> <i>Юлія Василівна</i>	
<i>ПРУДНИКОВА</i> <i>Олена Вікторівна</i>	
<i>САТОХІНА</i> <i>Наталія Іванівна</i>	
<i>СТАСЕВСЬКА</i> <i>Оксана Анатоліївна</i>	
<i>ТРОФИМЕНКО</i> <i>Володимир Анатолійович</i>	
<i>Фінін</i> <i>Георгій Іванович</i>	
<i>Чернієнко</i> <i>Ольга Володимирівна</i>	

ВИМОГИ
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

Загальні правила подання статей

1. Мови статті – *українська, англійська, мови держав Європейського Союзу, російська*; обсяг – 10–15 аркушів (до 30 тис. знаків), включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

2. Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– *рукопис статті*, роздрукований, вчитаний і підписаний усіма авторами (1 примірник у форматі А4);

– *електронний варіант статті* на магнітному носіїві;

– *рецензію* доктора/кандидата наук за фахом видання (для статей докторів наук рецензія не подається);

– *витяг* із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку *або рецензію доктора наук* за фахом видання (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);

– *розширену (від 2000 до 3000 знаків із пробілами) анотацію статті англійською мовою* в електронному й паперовому вигляді; англійський варіант має включати всі обов'язкові структурні елементи статті (постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки з даного дослідження) (зразок – див. *додаток 1*). Розширена анотація входить до загального обсягу статті;

– *ліцензійну згоду автора* (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на офіційному сайті Університету (nlu.edu.ua), збірника (<http://fil.nlu.edu.ua>), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru) (*додаток 3*);

3. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру рецензування членами редколегії. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі WORD шрифтом Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 з берегами: ліворуч – 3 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання у тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Вимоги щодо оформлення статті (зразок оформлення – див. додаток 2):

– у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
– наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт напівжирний, курсив), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт звичайний, прямий);

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0, напівжирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7 слів) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, курсив, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – текст статті шрифт: Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

– далі – список використаної **ЛІТЕРАТУРИ** джерела мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

– далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел;

Слід звернути увагу:

а) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>);

б) бібліографічний опис джерел, написаних іншими мовами, що використовують кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> та <http://www.translit.ru>).

– далі – відомості про автора (співавторів) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, напівжирний, курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0);

– нижче по центру наводиться назва статті російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0, напівжирний, великими літерами);

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5-7) *російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0).

Якщо англійська є мовою статті, то після списку використаної літератури додаються відомості про автора (співавторів) та назва статті, анотація і ключові слова українською і російською мовами. Розширена анотація надається українською мовою.

Вимоги щодо тексту статті

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний характер, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7–05/1.

Структура тексту наукової статті:

– ***постановка проблеми*** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

– ***аналіз останніх досліджень і публікацій***, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;

– ***формулювання цілей*** статті (постановка завдання);

– ***виклад основного матеріалу*** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– ***висновки*** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури

Заголовок «**ЛІТЕРАТУРА**» (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті. (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016) (*зразок оформлення* – http://nauka.nlu.edu.ua/download/plaw_downloads/dodatok_3.pdf).

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іношомовних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК РОЗШИРЕНОЇ АНОТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ
Розширена анотація
статті Данильяна Олега Геннадійовича на тему: СИНЕРГЕТИЧНА
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА
(це речення подається українською мовою).

Danilyan Oleg Gennadievich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University Kharkiv, Ukraine

An extended abstract of a paper on the subject of:
SYNERGETIC INTERPRETATION OF SOCIETY DEVELOPMENT

Problem setting (Постановка проблеми) It is not surprising that in recent years social scientists have intensified discussions on further scenarios for the development of mankind.

Recent research and publications analysis (Аналіз останніх досліджень і публікацій) In the modern social science, many research works have been devoted to synergetics. The basic ideas of synergetics, as we know, are set forth in the works by R. Keller, G. Nikolis, I. Prigozhin

Paper objective (Формулювання цілей) The purpose of the article – is an analysis of the synergetic interpretation of social cycles as cycles of self-organization of society.

Paper main body (Виклад основного матеріалу) One of the most productive areas in this context is the synergetic interpretation of social cycles of self-organization that arise as a consistent development of the logic of various phases of ordering social systems inherent in the very nature of these systems

Conclusions of the research (Висновки) Thus, summarizing, we should note that the general course of the cyclical dynamics of society, revealed in the relevant conceptions, does not contradict the synergetic vision of social evolution, since together with the features of determinism and predictability it includes the features of nonlinearity, stochasticity and unpredictability.

Keywords (ключові слова): social self-organization; dissipative social processes; ordering; cyclicity.

Переклад здійснено: _____ П.І. Б., посада, установа, печатка

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 141.316.3

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abcdef1234@ukr.net, ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА¹

Показано, що загальний перебіг циклічної динаміки суспільства не суперечить синергетичному баченню соціальної еволюції, оскільки містить у собі моменти нелінійності

Ключові слова: *суспільна самоорганізація; дисипативні соціальні процеси; упорядкування; циклічність.*

Постановка проблеми. Останнім часом вчені-суспільствознавці активізували обговорення подальших сценаріїв розвитку людства

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній соціальній науці багато досліджень присвячено проблемам соціальної синергетики, основні ідеї якої викладені у працях Р. Келлера, І. Пригожина

Формулювання цілей. Метою статті є здійснення аналізу циклів самоорганізації суспільства з точки зору їх синергетичної інтерпретації

Виклад основного матеріалу. Одним з найбільш продуктивних напрямків у контексті досліджуваної проблеми є синергетична інтерпретація соціальних циклів самоорганізації

Висновки. Таким чином, синергетичне бачення соціальної еволюції передбачає циклічну динаміку суспільства у сукупності з рисами детермінізму та передбачуваності

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании: монография / изд. 2-е, испр. Москва: URSS. ЛКИ, 2008. 230 с.
2. Вагурин В. А. Синергетика эволюции современного общества. Луганск: Копицентр, 2005. 200 с.

REFERENCES

1. Budanov, V. G. (2008). Metodologiya sinergetiki v postneklassicheskoy nauke i v obrazovanii. Moscow: URSS. LKI [in Russian].

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

2. Vagurin, V. A. (2005). Sinergetika evolyutsii sovremennogo obschestva. Lugansk: Kopitsentr [in Russian].

Данильян Олег Геннадиевич, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Показано, что общий ход циклической динамики общества не противоречащей синергетическом видению социальной эволюции, поскольку включает в себя моменты нелинейности, стохастичности и непредсказуемости

Ключевые слова: общественная самоорганизация; диссипативные социальные процессы; упорядочение; цикличность.

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного університету
“Юридична академія України імені Ярослава
Мудрого” Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія»

від _____ П. І. Б. _____

місце роботи, посада _____ науковий

ступінь, вчене звання _____

Телефон _____ e-mail

Ліцензійна згода на публікацію

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті

« _____ (назва) _____ » у

фаховому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, погоджуюсь.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті в паперовій формі та розміщення повного тексту статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru).

« » _____ 201__ р.

_____ / підпис, прізвище, ініціали

Підписано до друку з оригінал-макета __.02.2018.
Формат 70×100^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 15,3. Обл.-вид. арк. 12,5. Вид. № 1755.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Друкарня ФОП Почернін В. В.
Тел. (057) 717-28-80

Для заметок
